T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

MUHAMMED ABDÜLHAYY EL-LEKNEVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET BÜYÜKMUTU

İstanbul, 2016

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

MUHAMMED ABDÜLHAYY EL-LEKNEVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET BÜYÜKMUTU

Danışman: PROF. DR. ABDULLAH KAHRAMAN

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MEHMET BÜYÜKMUTU'nın MUHAMMED ABDÜLHAYY EL-LEKNEVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FIKIH İLMİNDEKİ YERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.05.2016 tarih ve 2016-18/39 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 31/05/2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. ABDULLAH KAHRAMAN	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ZEKERİYA GÜLER	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ERTUĞRUL BOYNUKALIN	

GENEL BİLGİLER

MUHAMMED ABDÜLHAYY EL-LEKNEVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

İsim ve Soyadı **:** Mehmet BÜYÜKMUTU

Anabilim Dalı **:** Temel İslam Bilimleri

Programı **:** İslam Hukuku

Tez Danışmanı **:** Prof. Dr. Abdullah Kahraman

Tez Türü ve Tarihi **:** Yüksek Lisans – Temmuz 2016

Anahtar Kelimeler **:** Abdülhayy el-Leknevî, Sıddık Hasan Han, tecdîd, taklit, ictihad, İbn Teymiye, ders-i nizâmî, Mezâhiru'l-Ulûm, Dâru'l-Ulûm Diyobend, Birelvî, Aligarh, Nedvetü'l-Ulemâ, Kâdîyânîlik (Ahmedîlik)

ÖZET

Bir kimse, sadece yetiştiği asrı değil; o asra rengini veren hadiseleri ve fikirleri de temsil eder. Söz konusu şayet, *bir âlimin fıkhî görüşleri* ise bu durum, dönemin sosyal vakıalarını, hukuk sistemini ve ilmî atmosferini yakından tanımayı gerektiren bir durum arz edecektir. Çünkü ictimâî hayat ile yakından bağlantısı olan *fıkıh* sadece ibadet hayatımızı tanzim eden ameliyelerle; yani ferdin Allah Teâlâ ile arasında olan münasebetle sınırlı kalmaz; ferdin *diğerleri ve toplumla* olan ilişkilerini de yakından takip eder. Buradan hareketle Leknevî, her ne kadar 18. yüzyıla tanıklık eden bir şahsiyet olsa da, onu sadece kendi zamanındaki hadiselerle değerlendirmek, hakkında kayda değer bir bilgi sahibi olmak için yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla Leknevî'nin *hayatı, ilmî kişiliği ve fıkıh ilmindeki yerinin konu edinildiği çalışmamızda* onu *yaşamıyla* olduğu kadar *yazdıklarıyla* da ele almaya; günümüzde tazeliğini koruyan birçok meseleye bakışını görebilmeye ve eserlerinde kendini bize aksettirdiği kadarıyla tanımaya çalıştık.

GENERAL INFORMATION

THE LİFE OF MOHAMMAD ABDULHAYY AL-LAKNAWİ, HİS WRİTTEN WORKS AND HİS PLACE İN FİQH

Name and Surname **:** Mehmet BUYUKMUTU

Field **:** Theology

Programme **:** Islamic Law

Supervisor **:** Professor Abdullah Kahraman

Degree Awarded and Date **:** Master – May 2016

Keywords **:** Laknawi, Indian sub-continent, Siddiq Hasan Khan, novation, taqlid, ijtihad, denomination, Ibn Taymiyyah, dars-i nizami, Mazahir Uloom, Darul Uluomm Deoband, Syed Ahmad Barelvi, Aligarh, Nadwatul Ulama, Qadianism (Ahmadiyyat)

ABSTRACT

One cannot just represent the age he lives in; but represents that age's important situations and ideas. If aforesaid is *one scholar's opinions about fiqh*, then this situation requires well-knowing that time's social occurrences, law system and scientific atmosphere in detail. Because *fiqh* that connects deeply with social life not only bounded by our worshipping practices; meaning that relationship between Allah and individual; but also follows closely our relationship with *other individuals and society*. From this point on, although Laknawi is a person who witnessed eighteenth century, it will not be enough to evaluate his life with just occurance of that time for having valuable knowledge about him. That's because, in *this research that includes Laknawi's life, scholar personality and the place of him in fiqh*, we tried to embrace him with *his writings as far as his life*; to see his view for many situations that as new as today and also try to understand him based on his books as much as he reflected to us.

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ'ya hamd; Rasûlü'ne salat ve selamdan sonra.

İslâm Hukuku'nun; sosyal, kültürel ve iktisâdi hayat ile doğrudan temasının olması; değişmekte ve gelişmekte olan hadiselere kayıtsız kalmaması ve gerek hukuki gerekse ahlâkî hükümler manzumesine sahip olması, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de "*Kuru-yaş her şey bu kitapta mevcuttur."* hükmünün bir neticesidir. Yaşanılan zaman ve bölgenin taşıdığı özel şartlar, orada fıkhın farklı hükümler ortaya koymasına sebep olur. Kaideleri naslara dayana İslâm, ortaya çıkan yeni olaylara cevapsız kalması mümkün olmadığından, bu noktadaki çözümü, problemin merkezinde olan insan iradesine; yani *ictihada* bırakmaktadır. Belirli kaidelere dayanması gereken *ictihad* İslâm'ın genel-geçerliğini ve tüm zamanlara hitap edebilirliğini temin eden belki en önemli unsurdur.

Bazı coğrâfî bölgeler, sadece kendi sınırlarından ibaret değildir. Demografik yapısı, yaşadığı problemler ve değişmekte olan dünya ile gelişen bazı hadiseler bir bölgeyi kendi sınırlarını aşmasına sebep olabilir. Hint Alt Kıtası, kendi bölgesinin dışındaki insanlar ve olgular ile 8. yüzyılda karşılaşmış olsalar da; Batı'nın 17. Yüzyılda bu bölgeye girmesi ile birlikte büyük değişimlere öncülük etmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte yeni pazar yerleri arayışına giren Batı Dünyası, özellikle Müslümanların yaşadığı ve sanayi devrimini yaşayamamış deniz aşırı ülkelerde ticaret kisvesi altında istilalara başlamıştır. Yaşadığımız yüzyılda Batı'nın spontane tabiri olan *demokrasi götürme* vaadi; o yüzyıllar için *ticaret yapma ve refah seviyesini artırma* şeklindeydi. Tüccarları vasıtasıyla Hindistan'da kendine yer edinen Batı, özellikle İngilizlerin bu bölgeyi yakından tanımasıyla artık bu bölgenin aslî unsurlarından biri olmuş; yabancısı olduğu bu ülkenin ev sahipliği statüsüne terfi etmiştir. Bölgenin önce idâre mekanizmasında değişiklikler yapılması için hamleler yapan İngilizler, sırasıyla eğitim, kültür, sosyal yaşam ve hayatın tüm şubelerinde Batı Medeniyetine dair kalıcı adımlar atmıştır. Halkın son bir can havliyle silkinmeye çalışmasını ifade eden *1857 Büyük Sipahi Ayaklanması* İngilizlerin kontrolsüz güç kullanımıyla bastırılınca, her

mağlup ülkede olduğu gibi, galip olan unsurun kültür ve medeniyeti buraya hâkim olmuş; Hindistan birçok ilmî, kültürel ve sosyal problemlerin merkezi haline gelmiştir. Bu sebeple, Hint Alt Kıtası'nda varlık gösteren farklı inanç grupları ve kültürel çatışmaları, sadece yaşanılan yüzyıl ile ilişkilendirmek, arka planda var olan hadiseleri görmezden gelmek demek olacağından, eksik ve yanlış bir tahlil olacaktır.

Aldığı eğitim ve yetiştiği aile ortamı göz önüne alındığında Leknevî, ilim havasının teneffüs edildiği bir mecradan gelmektedir. Yaşanılan hadiselerin bir âlimin okumalarına ve vereceği fetvalarına etkisi hakikati göz önüne alındığında, problemler mahşeri olan Hindistan'ın genç âlimi olan Leknevî'yi ne şekilde etkilediği ve yazdığı eserlerinde hangi konuyu niçin tercih ettiği daha iyi anlaşılmış olacaktır. Sadece fıkıh ilmi ile değil; İslâmî ilimlerin hemen her alanında kaleme alınmış önemli eserleri olan Leknevî, hayattan kopuk olmadığından; toplumun içinde bulunduğu problemleri görmezden gelmediğinden bu hassasiyet ve kaygı, Leknevî'nin eserlerine de yansımıştır. Söz gelimi, kaleme aldığı *İkâmetü'l-hucce,* her ne kadar *çok ibadet etmenin bidat olmadığını* ihtiva ediyor olsa da aslında bununla o döneme verdiği mesaj ve sıkıntılar içinde olan Müslüman halka da *Allah Teâlâ'ya tam itaat edildiğinde önceki âlim ve Müslümanlarda olduğu gibi Allah'ın yardımı ulaşacak olduğu* ümidini vermektedir. Yahut birden fazla cildi olan fıkıh eserleri içinde özellikle *şerh ve haşiye* metodunu benimsemiş olmasından, onun, mezhebe müntesip olmanın ehemmiyetini göstermesi, Hanefîlerin temsil ettiği dört mezhebi ve bu dört mezhebin temsil ettiği ehl-i sünneti müdafaa etme gayreti bulunduğu çıkarımı yapmak zor değildir. Tabakât ilmine dair birçok eser telif etmesinde de aynı refleksi görmek mümkündür. Nitekim çoğu Hanefî imamlarının hayatlarından oluşmak üzere diğer mezhep imamları, evliya ve sâlih kulların menkıbelerini ihtiva eden birçok eseri yahut şerh ettiği herhangi bir fıkıh kitabının mukaddimesinde o kitapta geçen âlimlerin hayatına dair kısa bilgiler vermiş olması, İslâm Geleneği'ne ve kadim ulemaya olan kuvvetli bağlılık ve aidiyetinin bir neticesidir. Bu misalleri artırmak mümkündür; fakat ifade edilmek istenen şudur: Leknevî birçok eseri sadece yazdığı ilim dalına katkı sunmak yahut ilim mirasına bir tuğla koymak için veya akademik beklentiler için kaleme almamıştır. Bilakis, yaşadığı

zamanın çalkantılarını bir âlim nazarıyla tahlil etmek, hadiselerin arka planında oynanan oyunlara karşı yazdığı kitaplarla Müslümanları uyarmak, kukladan öte kuklacıyı işaret etmek ve Müslümanlar için yabancı unsurların çizdiği rotaya yüksek sesle karşı gelmek için kaleme aldığını söylemek mümkündür. Özellikle, her dönem ve bölgenin karşılaştığı problemin farklı olduğu; kiminde maddi sıkıntılar, kiminde ihtilaller, kiminde siyasi çalkantılar, kiminde fikrî hezeyanlar veya kiminde kültürel yozlaşma gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda Leknevî'nin bu problemler içinde kendi dönemine mahsus olana göre eser telif ettiği bariz bir şekilde görülecektir. Problemin ve imtihanın, insanın azmini ve gayretini artırdığı gerçeğinden hareketle, Leknevî, bu durumlar karşısında ilmini artırmasına ve tefekkür dünyasını kuvvetlendirmesine paralel olarak tanınmış, diğer âlimler tarafından takdirle karşılanmış ve eserleri bu noktada kabul görmüştür.

Kısaca, Leknevî'yi sadece fıkıh ilminde derinliği olan bir kimse olarak değerlendirmek, hadis ilmindeki birikimini; sadece tabakât ilminde temayüz ettiğini ifade etmek diğer ilimlerdeki müktesebatını takdir edememek olacaktır. O sebeple Leknevî, her ilimde behresi olan ve bu ilimleri zamanın gerektirdiği şekilde İslâm için kullanan ve ömrünü de bu uğurda ikmal eden müstesna bir şahsiyettir.

Bu sebeple ben, ilmî çalışmaların ilki olarak telakkî edilebilecek bir araştırmayı Leknevî ile başlatmanın Allah Teâlâ'nın özel bir lütfu olarak görüyor; Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ve şükrediyor; bu çalışmanın teşekkül etmesinde sabrı ve desteği ile yardımını eksik etmeyen aileme; tashih etme ile alakalı yardımcı olan SUFFE MECLİSİNDE ilim tahsil eden tüm talebe kardeşlerime; tenkit ve tahlillerinden istifade ettiğim jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve Doç. Dr. Ertuğrul BOYNUKALIN'a; Marmara Üniversitesine yatay geçiş yapmadan önce Necmeddin Erbakan Üniversitesinde tez danışmanlığımı yapan Prof. Dr. Saffet KÖSE hocama; ders döneminde fıkıh ve usulüne farklı açılardan bakabilmeyi, bir yaklaşım tarzı sergileyebilmeyi gösteren merhum Prof. Dr. Hüseyin Tekin GÖKMENOĞLU, Prof. Dr. Orhan ÇEKER, Prof. Dr. Halit ÇALIŞ hocalarıma; İslâmî ilimlerde yoğunlaşmaya ve

kadim ulemanın müstakim çizgisinde kalabilmeye öncülük eden değerli hocam, büyüğüm, ağabeyim Dr. İhsan ŞENOCAK'a ve bu tezin hazırlanmasında yoğun mesaisine ve muhtelif görevlerine rağmen vakit ayıran kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN hocama teşekkürü vazifeden öte bir borç bilir; bundan sonraki akademik çalışmalarda da bu hocalarımdan istifade etme imkânı vermesini Allah Teâlâ'dan temenni ederim.

Varlık sebebim sevgili anne ve babama ithâfen.

Üsküdar, 2016. Mehmet BÜYÜKMUTU

TABLO LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1 **:** Ders-i Nizâmî (Molla Nizâmüddîn es-Sehâlevî'nin Hazırladığı Ders Müfredatı) **27**

Tablo 2 **:** Leknevî'nin Okuduğu Kitaplar ve Aldığı dersler **56**

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.mlf.	: Aynı Müellif
a.s.	: Aleyhi's-Selâm
bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
D.E.Ü.İ.F.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
r.a.	: Radıyallâhu Anh
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sy.	: sayı
T.D.V.Y	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
t.y.	: Tarih yok.
Thk.	: Tahkik
v.	: Vefatı
y.y	: Yer yok

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER ..... **İ**

GENERAL INFORMATION ..... **İİ**

ÖNSÖZ ..... **İİİ**

TABLO LİSTESİ ..... **Vİİ**

KISALTMALAR ..... **Vİİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **İX**

GİRİŞ **1**

TEZİN YÖNTEMİ **1**

I. TEZİN KONUSU VE AMACI 1

II. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI 2

III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 3

a. Birincil Kaynaklar – Leknevî'nin kendi Eserleri 4

b. İkincil Kaynaklar 5

i. Leknevî Hakkında Yazılan Eserler 5

ii. Yaşadığı Döneme Işık Tutan Eserler 9

BİRİNCİ BÖLÜM **11**

ABDÜLHAYY EL-LEKNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ **11**

1. LEKNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM **11**

1.1. Siyasi Durum 11

1.2. İktisâdî, Hukûkî ve Sosyal Durum 16

1.3. İlmî-Fikrî Durum, Ekoller ve Eğitim Kurumları 21

1.3.1. Frengi Mahal Medresesi **24**

1.3.2. Gelenekçiler **28**

1.3.2.1. Dâru'l-Ulûm Diyobend 28

1.3.2.2. Mezâhiru'l-Ulûm Medresesi 32

1.3.2.3. Birelvî Medresesi 33

1.3.2.4. Ehl-i Hadis 35

1.3.3. Yenilikçiler 36
1.3.3.1. Aligarh Okulu 37
1.3.3.2. Ehl-i Kur'ân 38
1.3.4. Uzlaşmacılar 40
1.3.4.1. Nedvetü'l-Ulemâ 40
1.3.5. Şia 42
1.3.6. Kadıyânîlik 42
2. LEKNEVÎ'NİN HAYATI 44
2.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi 44
2.2. Doğumu 46
2.3. Ailesi 48
2.4. Evliliği ve çocukları 49
2.5. Kişiliği 49
2.6. Seyahatleri 51
2.6.1. Haremeyn'e Olan Seyahatleri 51
2.6.2. Ana Yurduna Dönüş 52
2.6.3. Bihâr'a Olan Seyahati 52
2.7. Vefatı 53
3. İLMÎ KİŞİLİĞİ 54
3.1. Hocaları 58
3.1.1. Muhammed Abdülhalim el-Ensârî el-Leknevî 58
3.1.2. Muhammed Nurullah el-Leknevî 60
3.1.3. Mevlevî Hüseyin el-Azîmâbâdî 60
3.2. İlmî Münâkaşa ve Münâzaraları 61
3.2.1. İhtilâfa Düştüğü ve Münâzara Yaptığı Âlimler 63
3.2.1.1. Sıddık b. Hasan el-Kannûcî (Sıddık Hasan Han) 64
3.2.1.2. Muhammed Beşîrüddîn es-Sehsevânî 66
3.2.1.3. Abdülhak el-Hayrâbâdî 67
3.2.1.4. Ahmed Ali el-Ahrârî 68

3.2.1.5. Ebû Saîd Hüseyn el-Betâlevî 68
4. ESERLERİ 70
4.1. Eser Telifine Verdiği Ehemmiyet ve Eserlerine Genel Bir Bakış 70
4.2. Akâid İlmine Dair Eserleri 71
4.3. Hadis İlmine Dair Eserleri 73
4.4. Fıkıh İlmine Dair Eserleri 77
4.4.1. Usûl-ü Fıkıh İle İlgili Eseri 77
4.4.2. Ferâiz (Miras Hukuku)ilmi İle İlgili Eseri 78
4.4.3. Şerh-Hâşiye ve Fetvaları 78
4.4.4. İbâdât Konularıyla İlgili Eserleri 84
4.4.5. Münâkehât Konularıyla İlgili Yazdığı Eserleri 104
4.4.6. Muâmelât Konularıyla İlgili Yazdığı Eseri 105
4.4.7. Ukûbât Konularıyla İlgili Yazdığı Eseri 106
4.4.8. Güncel Konularla İlgili Yazdığı Eserleri 106
4.5. Tefsir İlmine Dair Eserleri 111
4.6. Tarih ve Tabakât İlmine Dair Eserleri 111
4.7. Biyografi İlmine Dair Eserleri 118
4.8. Tenkit ve Reddiyeleri 119
4.9. Hutbelerle Alakalı Eseri 121
4.10. Mantık ve Felsefe İlimlerine Dair Eserleri 122
4.11. Münâzara İlmine Dair Eserleri 127
4.12. Nahiv İlmine Dair Eserleri 127
4.13. Sarf İlmine Dair Eserleri 128
DEĞERLENDİRME 130
İKİNCİ BÖLÜM 136
LEKNEVÎ'NİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ 136
1. FIKIH USÛLÜ KONULARINA YAKLAŞIMI 136
1.1. Deliller 137
1.1.1. Aslî Deliller 137

1.1.1.1. Kitap 138
1.1.1.2. Sünnet 141
1.1.1.3. İcmâ' ve İcmâya Yapılan İtirazlara Cevabı 148
1.1.1.4. Kıyas 152
1.1.2. Fer'î Deliller 153
1.1.2.1. İstihsân 155
1.1.2.2. Sahâbî Kavli 156
1.1.2.3. Diğer Deliller 158
1.2. Delillerin Çatışması (Teâruzu'l-Edille) 161
2. BAZI FURÛ-U FIKIH KONULARINA YAKLAŞIMI 165
2.1. Cemaatin Fâtiha Sûresini Okuması 165
2.2. Kahkahanın Abdest ve Namaza Etkisi 167
2.3. Süt Akrabalığı Oluşmasında Kadının Şahitliği 170
2.4. Rehin Alınan Maldan İstifade Edilmesi 172
2.5. Kişinin Mahremi İle Evliliğinin Hükmü 174
3. LEKNEVÎ'NİN MUHTELİF KONULARLA ALAKALI GÖRÜŞLERİ 179
3.1. Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Bazı İddialarla Alakalı Görüşleri 179
3.2. İbn Teymiye İle Alakalı Görüşleri 183
3.3. İctihad İle Alakalı Görüşleri 189
3.4. Taklit ve Mezhep İle Alakalı Görüşleri 197
3.5. Tecdîd İle Alakalı Görüşleri 204
SONUÇ 213
KAYNAKÇA 217

GİRİŞ

TEZİN YÖNTEMİ

Bu kısım, tezle alakalı teknik bazı bilgileri ihtiva etmektedir. Burada, tezin konusunun belirlenmesinde etken olan âmiller, konunun önemi, konunun sınırlandırılması, ulaşılan ve istifade edilen kaynaklar ve tezde takip edilen yönteme temas edilecektir.

I. TEZİN KONUSU ve AMACI

Araştırmanın ana konusunu, *Muhammed Abdülhayy el-Leknevî'nin fıkıh ilmindeki yeri ve fıkhî meselelere yaklaşımı* teşkil etmektedir. *Muhammed Abdülhayy el-Leknevî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri*'nin konu olarak tercih edilmesinde etken olan birkaç âmil bulunmaktadır. Bunların başında, birçok ilmî çalışma ve fikrî çatışmanın merkezi olan bir bölgede yetişen Leknevî'nin, yarısına yakını fıkıh ilmine ait olmak üzere *tabakât*, *hadis*, *tefsir*, *usul-ü hadis ve mantık* gibi İslâmî ilimlerde her biri kendi alanında kıymetli yüzden fazla eseri olmasına rağmen onun fıkıh ilmindeki yerine dair Türkiye'de tez bazında herhangi bir çalışma yapılmamış olmasıdır. Bu sebeple, akademik çalışmalarımızın *"besmelesi"* telakkî ettiğimiz bu mütevazı araştırmanın yeterli olduğunu, *"efrâdını câmî; ağyârını mânî"* bir durum arz ettiğini söylemek mümkün değildir; lakin *"yüksek lisans"* çalışması adına ifade edilmesi gerekenlere detaylı olarak temas edilmeye gayret edilmiştir.

Tezimizde, var olan tüm *birincil kaynaklara* ulaşılmasına ve bunların kullanılmasına; *ikincil* kaynaklar olan makale, araştırma ve yazılmış tezlerin de gözden geçirilmesi ile *söylenenleri tekrar etmemek; söylenmesi gerekenleri ifade etmek ve söylenmemiş olanları dile getirebilmek* merkezli bir çalışma ortaya koyma çabası gösterilmiştir.

Tez, iki bölüm ve bir sonuç olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm kendi içinde *Leknevî'nin yaşadığı dönem, hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri* şeklinde dörde; ikinci bölüm ise *fıkıh usûlü konularına yaklaşımı, bazı furû-u fıkıh konularını ele alışı ve muhtelif konularla alakalı görüşleri* şeklinde üçe ayrılmaktadır.

Tezin yazılması esnasında kaynaklardan yapılan iktibaslarda *birinci bölümde* daha çok *"dolaylı anlatım"*, ikinci bölümde *"doğrudan anlatım"* usulü tercih edildi. Böylece tezin hacminin olması gereken sınırı aşmamasına özen gösterildi. *Leknevî'nin ilmî kişiliği kısmında* eserlerine detaylı olarak yer verildi; burada eserler ilim dallarına göre tasnif edilmesinin yanı sıra her bir eser telaffuzla ortaya çıkan yanlışlıklara sebebiyet vermemek için Latin harfleriyle birlikte Arapça olarak da yazılmıştır.

Leknevî'nin yaklaşık olarak kırk altı risalesi bulunmaktadır. Bu risalelerde *ele alınan konular, takip edilen yöntem ve bunların yazılma sebeplerine* çalışmamızın *eserleri* başlığı altında detaylı olarak incelendi. Leknevî'nin bu risalelerinde *Hanefî mezhebi başta olmak üzere diğer mezhep imamları ile alakalı detaylı bilgiye ve fıkıh ilminde önemli bir yeri teşkil eden birçok konuya* ulaşmak mümkündür; fakat tüm bunları bir yüksek lisans tezi içinde bir araya getirmek, çalışmanın hacmi açısından pek mümkün gözükmemektedir.

II. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

Araştırmada ele aldığımız konu, geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu sebeple, *Leknevî'nin yaşadığı dönem*, 18.-19. yüzyıllar çerçevesinde ele alınmıştır. *İlmî ve fikrî durum* başlığı altında, o dönem ve sonrasına büyük etki eden ekoller ve eğitim kurumlarına yer verilmiştir. Bu bölgede, farklı inanç grupları ve fikir akımlarının fazla olması sebebiyle bu bölüme geniş bir alan ayrılmıştır.

Leknevî, yaşadığı bölgenin ilmî ve fikrî hareketliliğine yakından şahitlik eden bir kimse olduğundan, *ilmî kişiliği kısmında* ilim tahsiline başlaması, hocaları ve münazaralarına geniş yer verilmiştir. Eserlerinin tanıtımında, her bir eserin hangi konu ve hangi ilim dalı ile ilgili olduğuna vurgu yapılmakla birlikte fıkıh ve hadis alanındaki eserlerinde diğerlerine nazaran daha fazla detaya girilmiştir.

Bir âlimin fıkıh ilmine bakışını ortaya koyabilmek, onun fıkıh ilmi ile alakalı usule yaklaşımını bilmeyi zorunlu kılar. *Kavramlara yaklaşımı, ictihad etmedeki yöntemi, delilleri ele alışı, bu delilleri pratikte uygulaması ve fıkıh ilmi ile doğrudan yahut dolaylı*

bağlantısı olan konulara bakışı onun fekâhetini gösteren temel hususlardır. Bir tezin boyutu bunları teferruatlı olarak ele alıp inceleyebilmek için yeterli olamayacağından bu konularla alakalı Leknevî'nin genel görüşleri ele alındı. Bu sebeple, *Leknevî'nin fıkıh ilmindeki yerini* araştırdığımız tezin ikinci bölümünde onun *aslî ve fer'î delillere yaklaşımı*, bu delillerin pratikteki tatbikatı olan *risalelerinin incelenmesi ve Ebû Hanîfe, İbn Teymiye, taklit, mezhep, ictihad ve tecdîd ile alakalı görüşlerinin neler olduğuna* yer verildi.

Leknevî'nin, fıkıh ilmi ile alakalı yazdığı tüm eserler, klasik fıkıh konularına göre tasnif edilip ele alındı. Buna göre onun *ibâdât, muâmelât, münâkehât, ukûbât ve güncel bazı meselelere dair kaleme aldığı eserlerde* takip ettiği yöntemin daha iyi anlaşılabilmesi için her bir alana dair birer risalesi tahlil edildi.

Leknevî her ne kadar, *fıkıh ilmindeki yeri* gibi kapsamlı bir başlıkta ele alınmış olsa da, o, bu türlü dar bir çalışmadan daha fazlasını hak etmektedir. Bu sebeple, her kitabının müstakil bir tez konusu ve muhtelif araştırmalara mesnet teşkil edecek şekilde bir derinliğe sahip olduğunu ifade etmek, vazifeden öte bir borç ve vefadır.

III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezin hazırlanma sürecinde istifade edilen ***birincil kaynaklar,*** "*Leknevî'nin kendi eserleri*"; ***ikincil kaynaklar*** *ise* "*Leknevî'nin kendisi, eserleri ve fikirleri ile alakalı yapılan çalışmalar" ve "o döneme ışık tutan çalışmalar"* şeklinde tasnif edilebilir. Leknevî'nin fıkıh ilmindeki yeri ile alakalı elimizde tez bazında bir çalışma olmadığından kaynak olarak daha çok kendi eserlerinden istifade edilmiştir. Bu sebeple taslak oluşturulurken, usul ortaya konmaya çalışılırken ve hangi konulara temas edileceği belirlenirken bazı zorluklarla karşılaşıldı.

a. Birincil Kaynaklar – Leknevî'nin kendi Eserleri

Leknevî'nin hayatı, hocaları ve eserleri ile alakalı en geniş bilgileri kendi kaleminden öğreniyoruz. *en-Nâfiu'l-kebîr*,[1] *er-Raf'u ve't-tekmîl*,[2] *el-Ecvibetü'l-fâzıla*,[3] *et-Ta'lîku'l-mümecced*,[4] *ve Tuhfetü'l-ahyâr*[5] isimli eserlerinde, kendi terceme-i hâlini kayda geçen Leknevî, hayatını yazmasının sebebini *mezhep imamları ve diğer fakihlerle bir arada haşredilmek ve o zümreye dahil olabilmek* arzusu olarak ifade etmektedir.[6] Leknevî'nin birçok kitabının hazırlanmasında büyük emeği olan Abdülfettâh Ebû Gudde[7] Leknevî'nin hayatı ile alakalı en geniş bilgileri *er-Raf'u-ve't-Tekmîl* isimli kitapta bir araya getirdiğini ifade etmektedir.[8] Bu sebeple *Leknevî'nin hayatına, hocalarına, seyahatlerine, eserlerine, ilme olan iştiyakına, ilim tahsil hayatına ve eser telifine verdiği ehemmiyete* dair malumatı, bizzat kendi hayatını anlattığı eserlerden elde ettik.

---

[1] Abdülhayy el-Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr limen yütâliu'l-Câmia's-Sağîr,** Beyrut, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1990, 61-66.

[2] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2012, 18-33.

[3] Buradaki biyografi, Leknevî'nin talebesi Abdülbâkî el-Ensârî (v.1364/1945) tarafından kaleme alınıp Abdülfettâh Ebû Gudde vasıtasıyla bu kitaba ilave edilmiştir. Bkz. Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile,** thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut, Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1984**,** 11-13.

[4] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta-i Muhammed,** Beyrut, Dâru'l-kalem, 2005, I, 109-113.

[5] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr bi ihyâi sünneti'l-ebrâr ("Nuhbetü'l-Enzâr" ile birlikte),** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010**,** 31-37.

[6] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 60.

[7] Hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin tavsiyesi üzerine Leknevî'nin tüm kitaplarını tashih, tahkik ve neşretmede gayret gösteren Ebû Gudde, bu kitabın neşrinde ve müellifin hayatını kaleme almada da âzâmî gayret gösterdiğini ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 15.

[8] Leknevî, **Zaferu'l-emânî bi şerhi Muhtasari's-Seyyid Şerif el-Cürcânî,** thk. Ebû Gudde, Beyrut, Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmî, 1996, 18; Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 11.

Leknevî'nin eserlerinden istifade ettiğimiz diğer alan, *fıkıh ilmindeki yerini* tayin eden bölümdür. Burada, onun *fıkıh ilmi ile alakalı yazdığı risaleleri* başta olmak üzere hemen tüm eserlerinden istifade ettik. Dikkat çekilmesi gereken başka bir ayrıntı, Leknevî'nin usul konularına ve muhtelif bazı meselelere ilişkin birçok görüşünü Sıddık Hasan Han'a yazdığı reddiyelerden elde ettiğimiz hususudur. Bunlar içinde *İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı'*[1] ve *Tezkiratü'r-râşid ve Tebsiretü'n-Nâkid* isimli reddiyeler, onun, *aslî/fer'î deliller, İbn Teymiye, Şevkânî, Ebû Hanîfe, mezhep, taklit ve ictihad* gibi konularla alakalı birçok görüşünü dile getirdiği eserleridir. Bu sebeple, fıkıh alanı haricinde yazdığı bu eserlerinde Leknevî'nin fıkhî birçok görüşü yer almaktadır.

b. İkincil Kaynaklar

i. Leknevî Hakkında Yazılan Eserler

Bu kaynakların başında Abdülhayy el-Hasenî'ye ait olan ve Hindistan'da yetişen âlimlerin hayatını anlatan *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi'i ve'n-Nevâzır* isimli biyografi kitabı gelmektedir. Leknevî'yi görmüş ve birkaç defa aynı ortamda bulunup onu müşahede etmiş olması hasebiyle bu kitap, diğer biyografi kitaplarına göre bir adım daha öndedir.

Leknevî'nin hayatını ele alan bir başka önemli kitap, Veliyyüddin en-Nedvî'ye ait olan *el-İmâm Abdülhayy el-Leknevî* isimli kitaptır. İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları bölümünde *doktora* çalışması olarak yapılan çalışmanın muhtasarı sayılabilecek bu eser aynı zamanda Leknevî'nin yaşadığı döneme ışık tutan ve o günkü şartları da ele alan bir muhtevaya sahiptir. *Leknevî'nin eserlerinin de zikredildiği ve ulemanın Leknevî ile alakalı görüşlerine yer verildiği* bu kitap hacmi küçük olmasına rağmen, kendinden önce bu minvalde bir eser yazılmamış olmasından dolayı önem arz etmektedir.

[1] Bu eser aynı zamanda *Nakd-ü Evhâm-i Sıddık Hasan Han* ismiyle de bilinmektedir. Neşredilmiş olan baskısında bu iki isim de mevcuttur.

Başka bir kaynak, *el-Menhecü'l-fıkhî li'l-İmâmi'l-Leknevî* ismiyle Salah Muhammed Ebü'l-Hâc tarafından kaleme alınan eserdir. *Leknevî'nin hayatı, eserleri, ictihaddaki metodu, müctehid olabileceği, müceddidlikle alakalı görüşleri ve ilmî birikiminin* yanı sıra, *fıkıh ilmi ile alakalı yazdığı eserlerini* teferruatlı olarak ele alan bu çalışma, 1999'da Bağdat İslâm Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Ebü'l-Hâc tarafından yapılan bu çalışma ile bizim yaptığımız çalışma arasında bazı benzerliklerle birlikte farklılıklar da bulunmaktadır. Ebü'l-Hâc'ın yaptığı çalışmaya bakıldığında, sadece fıkıh ilmindeki eserlere geniş yer verildiği; diğer eserlerle alakalı pek fazla açıklama yapmadığı göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, Leknevî'nin ictihad ile ilgili görüşlerinin ele alındığı bölümde, Hanefî mezhebinin ictihad anlayışı, delilleri ele alışı ve ictihadda izlediği yönteme olması gerekenden fazla yer verilerek Leknevî'nin fıkıh ilmindeki yerini gösteren hususlar biraz gölgede bırakılmıştır. Ayrıca bu tezde, Leknevî'nin fıkıhtaki izlediği metodu ve ictihaddaki yerini göstermek adına *Leknevî'nin ictihaddaki metot tahliline, eserlerinde izlediği yönteme ve Hanefî mezhebinden farklı olan ictihad ve fetvasına* rastlanamamaktadır. Ebü'l-Hâc tarafından yapılan çalışmadan farklı olarak bizim bu çalışmamızda yaptıklarımızı şu şekilde maddelendirebiliriz:

1. Leknevî'nin fıkıhtaki metodunun yanı sıra hayatına ve eserlerine, yaşadığı dönemi yakından tanımamıza yardımcı olacak bazı hadiselere detaylı olarak temas edildi.

2. Dönemin ilmî, siyâsî, idârî ve kültürel şartlarına detaylı olarak temas etmeye; o zamanın büyük fotoğrafını daha belirgin görmeye gayret edildi.

3. Birinci bölümün sonunda Leknevî'nin yaşadığı dönemi, ilmî kişiliği ve eserlerini de içine alan bölüm sonu değerlendirmesi yapılarak sonuç kısmında tezin bütünü hakkında varılan netice zikredildi.

4. İkinci bölümün son kısmında Leknevî'nin fıkıh ilmi ile doğrudan veya dolaylı olarak alakası bulunan bazı konular ve kişilere dair görüşleri *"Leknevî'nin*

Muhtelif Konularla Alakalı Görüşleri" başlığı altında ele alındı. Burada Leknevî'nin *Ebû Hanîfe ile alakalı ortaya atılan görüşlere verdiği cevaplar, İbn Teymiye ile alakalı değerlendirmeleri; mezhep, taklit, ictihad ve tecdîd* ile alakalı görüşlerine yer verildi; yer yer bunların tahlil ve değerlendirmesi yapıldı.

5. *Leknevî'nin fer'î delillerle* ilgili görüşlerini müstakil bir başlıkta ele alarak *bazı furû-u fıkıh konularına yaklaşımı şeklinde* Leknevî'nin bazı fer'î meselelere yaklaşımını göstermek adına birkaç risalesi tahlil edildi.

6. Leknevî'nin fıkıh ilmindeki yerini anlamak maksadıyla *Hanefî mezhebinden farklı görüş beyan ettiği konular ve ictihadlarından birkaçına* yer verildi.

Leknevî'nin yetiştiği yer olan *Frengi Mahal* bölgesinde tefsir, fıkıh, hadis ve diğer İslâmî ilimlerde derinliği olan âlimlerin hayatlarını ve bu bölgede İslâmî ilimler alanında telif edilmiş eserleri ihtiva eden *Müsâhemet-ü Ulemâ-i Frengi Mahal* isimli eser, çalışmamızda *Leknevî'nin eserlerinin bir kısmını* anlatmada istifade ettiğimiz başka bir kaynaktır. Muhammed İrşâdü'l-Hakk el-Keşmîrî tarafından 2014 senesinde *el-Mecmeu'l-Fıkhî li'l-Allâme Abdilhayy el-Frengi Mahallî* nezaretinde kaleme alınan bu eser, Leknev'de neşredilmiştir.

Leknevî ile alakalı Türkiye'de yapılan çalışmalar, İbrahim HATİPOĞLU'nun Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde hazırladığı *"Leknevî"* maddesi [1]dışındakiler daha çok *Leknevî'nin hadis ilmindeki yeri ve bu alandaki kitapları* ile alakalı araştırmalardır. Sayısı bir elin parmağını geçmeyecek kadar az olan ve biri hariç diğerleri yüksek lisans şeklinde yapılan bu çalışmalar, muhtelif üniversitelerde hazırlanmıştır. Bunlardan sadece muhtevasını görebildiğimiz ve inceleyebildiklerimizi zikredeceğiz. Bunlar;

a. 2003'te Hilal MERTOĞLU tarafından Ankara Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Abdülhayy el-Leknevî'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı*,

[1] DİA, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2001, XXVII, 133-136.

b. 2014 senesinde Ömer SADIKER tarafından Çukurova Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Abdülhayy el-Leknevî (ö. 1304/1887) Hayatı, Eserleri ve el-Ecvibetü'l-fâzıla Adlı Eseri Özelinde Hadisçiliği*,

c. 2014'te Abide Eser ORAL (KİYAK) tarafından yüksek lisans tezi olarak Marmara Üniversitesinde hazırlanan *İmam Leknevî'nin Fetâvâ'sının Değerlendirilmesi*,[1]

d. Trakya Üniversitesinde 2016'da tamamlanan ve Mustafa Kemal KOCA tarafından *Seyyid Şerif Cürcânî'nin Muhtasar Hadis Usulü ve Leknevî'nin Zaferu'l-emânî Adlı Şerhindeki Metodu* ismiyle hazırlanan yüksek lisans çalışması.

---

[1] Burada ifade etmeyi, ilim emanetine sadakat gösterme adına ehemmiyetli gördüğümüz bir husus vardır ki, o da, Abide Eser ORAL (KİYAK) tarafından *İmam Leknevî'nin Fetâvâ'sının Değerlendirilmesi* ismiyle yapılan çalışmanın 29. sayfasında yer alan bilgi, -ufak bir tercüme hatası yahut gözden kaçma sebebiyle olacak- Leknevî'ye ait bir bilgi gibi verilmiştir. Oysa bahsi geçen kişi, Leknevî'nin *el-Ecvibetü'l-fâzıla* isimli kitabı yazmasına sebep olan ***Ebû Saîd Muhammed Hüseyn el-Betâlevî'dir.*** Leknevî'nin gerek hayatına gerek ictihad ile alakalı görüşlerine ve gerekse mezhebe karşı tutumuna bakıldığında *taassup ve taklit* konusunda bir *ifrat ve tefrite* tanık olmak mümkün değildir. Kendisi de bu duruma, -ilgili bölümde ifade edileceği gibi- *ifrat ve tefrite düşmeden yolunda mutedil olarak ilerlemesini sağlayan Allah Teâlâ'ya hamd ederek* temas etmektedir.

Bahsi geçen tercüme şu şekildedir: "*Ancak gençliğinde bu durumu yer yer abartmış ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin belirttiği şu olayların yaşanmasına sebep olmuştur: "Çıkardığı İşâatü's-Sünne isimli dergide, bidat ehli mezheplerden bahsetmiş, Seyyid Ahmed b. el-Müttakî ed-Dihlevî, Mirza Gulâm Ahmed el-Kâdiyânî ve kendisine muhalefet eden herkese reddiyeler yazmış, bu reddiyelerde ifrata kaçmış, amacını ve itidal sınırını aşmıştır. Hanefiler başta olmak üzere dört imamı taklit edenleri sert bir dille eleştirmiştir. Bu konuda kabul edilemeyecek bir taassuba sahip olmuştur. Bu tavrı, birçok fitne fitilini ateşlemiş, Hanefiler ve Ehl-i Hadis arasındaki muhalefeti artırmış, bu gruplar arasında cedelleşmeye, birbirlerine karşı büyüklenmeye ve hatta ölümlerle sonuçlanan çatışmalara sebep olmuştur. Lakin yaşı olgunlaşınca bu tavrının İslâm'a ve Müslümanlara zarar verdiğini anlayarak tutumunu yumuşatmıştır."* (Leknevî'nin *el-Ecvibetü'l-fâzıla* 8. sayfadan iktibas yapılmış) Betâlevî ile alakalı geniş bilgi için bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **el-İmâm Abdülhayy el-Leknevî,** Beyrut, Dâru'l-kalem, 1995, 316.

e. 2001'de Selçuk Üniversitesinde yapılan ve Mevlüt ERGEN tarafından *19. Yüzyıl muhaddislerinden Abdülhayy el-Leknevî (1304/1886)'nin Hadisçiliği* şeklinde hazırlanan yüksek lisans tezi.

Eserlerinin büyük bir kısmı fıkıh alanında olan bir âlimin, fıkıh ilmindeki yeri, bu alandaki eserleri ve fikirleri ile alakalı herhangi bir çalışma yapılmamış olması üzüntü verici bir durumdur. Nitekim yazılmış bu tezlerin üç tanesi, *Leknevî'nin hadis anlayışı* başlığıyla aynı konu üzerine yapılmış çalışmalardan müteşekkildir. Diğerleri de bu alanda yazılmış kitapların tahlili niteliğindedir.

Leknevî üzerine yapılan tezler bunlardan ibaret iken, hakkında iki makale yazılmıştır. Bunlardan biri, *Kendi Kaleminden İmam Leknevî (1264-1304/1848-1887): Hayatı ve Eserleri*[1] başlığıyla Nizameddin İBRAHİMOĞLU tarafından *Leknevî'nin hayatına dair* kaleme alınmış biyografik çeviri; diğeri ise, Muhammed Tayyip KILIÇ'ın kaleminden *Hint Alt Kıtası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmâm Leknevî*[2] ismiyle çıkmış araştırma yazısıdır.

ii. Yaşadığı Döneme Işık Tutan Eserler

Leknevî'nin yaşadığı dönem ve öncesi ile alakalı yazılmış ve istifade ettiğimiz kaynaklar; Yusuf Hikmet BAYUR, *Hindistan Tarihi;* İbrahim HATİPOĞLU tarafından yazılan *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları;* Mehmet Ali BÜYÜKKARA tarafından hazırlanan *Çağdaş İslâmî Akımlar;* mütefekkir Ebü'l-Hasen en-Nedvî'nin kaleme aldığı, *Ricâlü'l-fikri ve'd-da've fi'l-İslâm, el-Müslimûne fi'l-Hind, el-Kâdiyânî ve'l-kâdiyâniyye;* Ebü'l-Bekâ Muhammed Ali tarafından *Nedvetü'l-Ulemâi fi'l-Hind* ismiyle Ümmülkurâ Üniversitesi Usûlüddîn fakültesinde yapılmış yüksek lisans tezi; Suat VURAL tarafından *Hindistan'da İngiliz Yönetimi*[3] başlığıyla yazılmış doktora tezi ile birlikte M. Nur PAKDEMİRLİ ve Abdülhamit BİRIŞIK tarafından kaleme alınmış *Hint Alt Kıtası*

[1] İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 6, 2005, s.41-54.

[2] Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c. 16, sy. 1, 2014, s. 89-140.

[3] İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 2006.

Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitiminin Gelişim Sürecine Tarihsel Bir Yaklaşım;[1] M. Nur PAKDEMİRLİ tarafından kaleme alınmış, *Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi;*[2] Yücel BULUT'un yazdığı *Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones;*[3] Ahmet ASRAR'a ait *Hint Alt Kıtası;*[4] Abdülhamit BİRIŞIK tarafından yazılmış *Hint Alt Kıtası'nda İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler;*[5] Özgür KAVAK tarafından yazılmış *Tecdîd mi, Yeniden İnşa mı? Şah Veliyyullah Dihlevî'den Muhammed İkbal'e Hint Alt Kıtası'nda İctihad ve Taklide Farklı Yaklaşımlar*[6] isimli makale ve Ethem Ruhi FIĞLALI tarafından yazılmış olan *XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan*[7] başlıklı makaledir. Bunlar; o dönemin sosyal, idârî, iktisâdî, ilmî, siyâsî ve kültürel hadiselerine ışık tutan ve dönemi yakından tanımamıza yardımcı olan kaynaklardır.

[1] Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 13, sy. 2, 2013, s. 87 -115.

[2] EKEV AKADEMİ DERGİSİ Yıl: 19 sy. 62, 2015, 425-454.

[3] Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, sy. 6, 2003, 71-106.

[4] Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, İstanbul; İSAM, 1998, 287-300.

[5] DÎVÂN İlmî Araştırmalar sy,17 (2004/2), s. 1-62.

[6] İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.17, 2011, s.193-206.

[7] D.E.Ü.İ.F.D, sy. 1, 1983, 1-24.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHAYY el-LEKNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde, Leknevî'nin hayatına yakından tanıklık edebilmemiz için Hint Alt Kıta'sının kısa tarihine; Leknevî'nin yaşadığı bölgenin o dönem itibariyle sosyal, idârî, siyâsî, iktisâdî, ilmî ve kültürel şartlarına temas edilecek, ardından Leknevî'nin hayatına dair detaylı bilgiler verilip İlmî Kişiliği ve Eserlerine dair ayrıntılara geçilecektir.

1. LEKNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Siyasal iktidar, yaşanılan dönem, ilmî atmosfer, sosyal hayatta ortaya çıkan hadiseler ve gelişmekte olan iktisadî çalkantıların insan hayatı üzerindeki müspet veya menfi etkileri düşünüldüğünde bir âlimin zikredilen olgulardan etkilenmesi ve fikir dünyasını bu hususlar çerçevesinde şekillendirmesi kaçınılmazdır.

Yaşadığı dönem ve bölge itibariyle tartışmaların merkezi olan bir süreçte hayatını idâme ettiren Leknevî, gerek siyasî gerek iktisadi gerekse ilmî temayüllerden ziyadesiyle etkilenmiş, dolayısıyla yazdığı eserlere bu durumu yansıtmaktan kendini alamamıştır.

O dönemin fotoğrafını çekebilmek ve hadiseleri yakından tanıyabilmek için süreç itibariyle ağırlıklı olarak Leknevî'nin yaşadığı yüzyıl olan 18.-19. yy Hint Alt Kıtası üzerinde durulacak, tarihsel çerçeve bu yüzyıllar ile sınırlandırılacaktır.

1.1. Siyasi Durum

Tarihi süreç itibariyle Avrupa ile ilk tanışıklığını Portekizliler vasıtasıyla XV. yüzyılın sonlarında gerçekleştiren Hindistan, XVII. yüzyıldan itibaren Hollandalı ve

İngiliz tüccarların oldukça ilgisini çekmiştir.[1] Ticaret düzleminde başlayan bu yakınlaşma İngilizlerin ticari menfaatlerini silahla koruma teşebbüsleri nedeniyle tepkiyle karşılanmış ve ilk sürtüşmeler kendini göstermeye başlamıştır. Hindistan'ın bu tepkisine karşılık İngiliz Doğu Hindistan Şirketi[2] Bombay, Madras ve Kalküta'yı

[1] 1505 yılına kadar Portekizliler her yıl güçlü bir donanma ile Hindistan kıyılarına gelir, burada mallarını satar, alacakları malları -yine kendilerine özgü zulüm ve vahşet yöntemleriyle ucuza- alır, geride küçük bir deniz gücü bırakarak geri dönerlerdi. Portekizlilerin Hindistan'daki varlıkları çok da uzun süreli olmamıştır. Başlangıçtan itibaren, Hindistanlı idareciler, onların yerleşmelerine pek sıcak bakmadılar. Portekizli tüccarların Hintli idareciler tarafından istenmeyişlerinin birkaç sebebi bulunmaktadır. Bunlardan biri de, bölgede din değiştirme konusundaki çalışmaları Müslüman ve hatta hoşgörülü Hintli yöneticiler için can sıkıcı olmasıdır. İngilizler bu konuda daha nötr veya başka bir deyişle *daha kurnaz* davranmaktaydı. Diğer Avrupalı şirketlerin bölgeye gelmesiyle birlikte, Portekizlilerin Alt Kıtadan sökülüp atılmasında Hintli idareciler yeni şirketlere, ülkelere (Hollanda ve İngiltere) destek vermişlerdi. Geniş bilgi için bkz. Yücel Bulut, **Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones,** Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, sy. 6, (2003), 74, 76, 78.

[2] Orijinal adı "British East India Company"dir. 31 Aralık 1600'de, Portekiz ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzak doğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından krallık beratıyla kurulmuş ve zamanla İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi haline gelmiştir. Böylece şirket ve Hindistan siyaseti tamamen İngiliz hükümetinin kontrolüne girmiştir. Bu durum özellikle Hindistan'da yüzyıllardır hüküm süren İslâm'ın aleyhine gelişmiş ve şirketin genişleme süreciyle birlikte Müslümanların siyasi, ekonomik ve kültürel durumları kötüleşmiştir. Diğer taraftan XIX. yüzyılla beraber eğitim dilinin İngilizceye dönüşmesi, Urduca ve Farsçada yetişmiş Müslüman potansiyelin bir anda işsiz kalmasına yol açmış; bu durumun doğurduğu zararlar uzun vadede hissedilmiştir. İngilizlerin ağır vergi politikaları, şirket çalışanlarının yerli halkı küçümsemesi, gittikçe kötüleşen ekonomik durum, misyonerlerin rencide edici faaliyetleri, hukûkî prosedürün karmaşık bir hal alması ve siyasi manada hâkimiyetin yitirilmekte olması Müslümanların tepki göstermelerine yol açtı ve 1857'de İngilizleri ülkeden çıkarmak için bir askeri hareket başlatıldı. Ancak şirket İngiltere hükümetinin desteğiyle bu hareketi kanlı bir şekilde bastırdı. Ülkede hâkimiyetin tekrar kurulmasından sonra İngiliz hükümeti şirketin Hindistan'daki statüsünü iptal ederek ülkeyi

tahkim ederek bağımsız ticaret merkezleri oluşturmuş, XVIII. yüzyılın ortalarında da ülkenin siyasi ve idari yapısına el koymuştur. Ticari ve iktisadi bir gelişme şeklinde başlayan bu etkileşim ileride tüm ülkenin kaderini etkileyecek bir siyasi hareketin de öncüsü olmuş, böylece Hindistan'da İngiliz hâkimiyeti fiili olarak başlamıştır.[1]

Ticari görünümlü bu şirket ile "İngiliz hâkimiyetinin 1798'den 1858'e kadar olan dönemi" *İngiliz hâkimiyetinin altın çağı* olarak kabul edilmektedir. İngiliz idaresinin Hindistan'da teşekkülüne dair; 1858 Sipahi İsyanına kadar İngilizlerin Hindistan'ı Şirketin denetimi altında idare ettiği, 1858'den sonra ise İngiliz Hindistan hâkimiyetinin doğrudan Kraliçenin kontrolüne geçtiği belirtilmektedir.[2]

İngilizlerin Hindistan'da sömürge faaliyetlerine başlayacağını fark edip insanları uyaran ve halk nezdinde ileri görüşlülüğü ile muteber olan, *"Sultan Tipo"*dur. (v. 1799) Gerçek ismi *"Feth Ali Han"* olan Sultan Tipo, İngilizlere karşı bu mücadelesinde başarılı olabilmek için Avrupa devletleriyle işbirliği imkânları arayarak konuyu milletler arası bir boyuta taşımak istemiştir. Henüz ülke çapında büyük ayaklanma başlamadan ve bölge içeriden Ahtapot Han ve dışarıdan İngilizler tarafından tam olarak kontrol altına alınmadan Sultan Tipo, Hindistan'ın diğer valileri, Müslüman yöneticiler ve önce Osmanlı Sultanı I. Abdülhamit Han, sonrasında da III. Selim Han ile yazışmalar yaparak Hindistan üzerindeki tehlikeye dikkat çekmiş ve birlik çağrısında bulunmuştur.[3] I. Abdülhamit ile olan yazışmalarında Sultan Tipo,

---

doğrudan yönetim altına aldı ve kolonileştirdi (1858); şirketin hukuki varlığı ise 1873'e kadar sürdü. Geniş bilgi için bkz. Azmi Özcan, **Doğu Hindistan Şirketi,** DİA, XXII, 294-295; a.mlf, **Hindistan (Tarih),** DİA, XVIII, 78-79; İbrahim Hatipoğlu, **İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni,** 84, 87, 88; E. Ruhi Fığlalı, **XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan,** D.E.Ü.İ.F.D, sy. 1, 1983, 10-13; Bulut, **Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği,** 85, 88-89, 94.

[1] Özcan, **Hindistan (Tarih),** DİA, XVIII, 78.

[2] Suat Vural, **Hindistan'da İngiliz Yönetimi,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, 2006, XX.

[3] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1999, 176.

yaklaşık 10.000 Müslümanın zorla Hristiyanlaştırıldığından; Hristiyanların, ticaret bahanesi ile birçok yeri ele geçirdiğinden, Müslüman kabirlerinin tahrip edilerek birçok caminin kiliseye çevrildiğinden bahsederek askeri yardımda bulunmasını talep etmekte ve iki devlet arasında dostluk bağı kurarak yardım istemektedir.[1]

Takvimler miladi 1837 senesini gösterdiğinde tahtta Moğol hükümdarı Sirâcüddin Ebû Muzaffer Bahadır Şah bulunmaktadır. Kendi idaresinde olan topraklarda dahi söz sahibi olamayan Bahadır Şah'ı İngilizler kontrolüne almaya çalışmakta ve kendi emelleri için kullanmak istemektedirler. Yönetim mekanizmasında ortaya çıkan bu türlü zafiyetler İngilizlere karşı yürütülecek olan *büyük halk ayaklanmasına (sipahi isyanı)* kadar devam etmiştir.[2]

1857 Sipâhî Ayaklanması, içinde âlimlerin, Müslüman ve gayr-i müslim tüm Hindistanlıların bulunduğu bir olaydır. O zamana kadar Hindistan, daha önce bu kadar büyük ve uzun süren başka bir ayaklanmaya şahit olmamıştır. İngilizlerin halka karşı son derece katı, zalimce ve baskıcı tutumu, soykırım derecesine varan zulümleri halkı artık tahammül edilemez bir duruma getirmiştir.[3]

Bu halk ayaklanması ile ilgili olarak tarihçiler birçok sebep zikretmektedirler. Bu sebeplerin başında, Müslüman askerlerin ellerine domuz yağı sürmek; Hindu askerlere de inek yağına bandırılmış fişekler vermek suretiyle *Müslümanların ve İngiliz menfaatleri için senelerce hizmet eden Hindu askerlerin tahkir edilmesi, onların dînî duygularının ve akidesinin çiğnenerek hafife alınması* gelmektedir.[4] Bu durumun zorunlu bir neticesi olarak askerler İngilizlerin bu katı hükümlerine başkaldırmış; İngilizler de

---

[1] Özcan, **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924),** İstanbul, İlaveli 2. Baskı, T.D.V.Y.1997, 19.

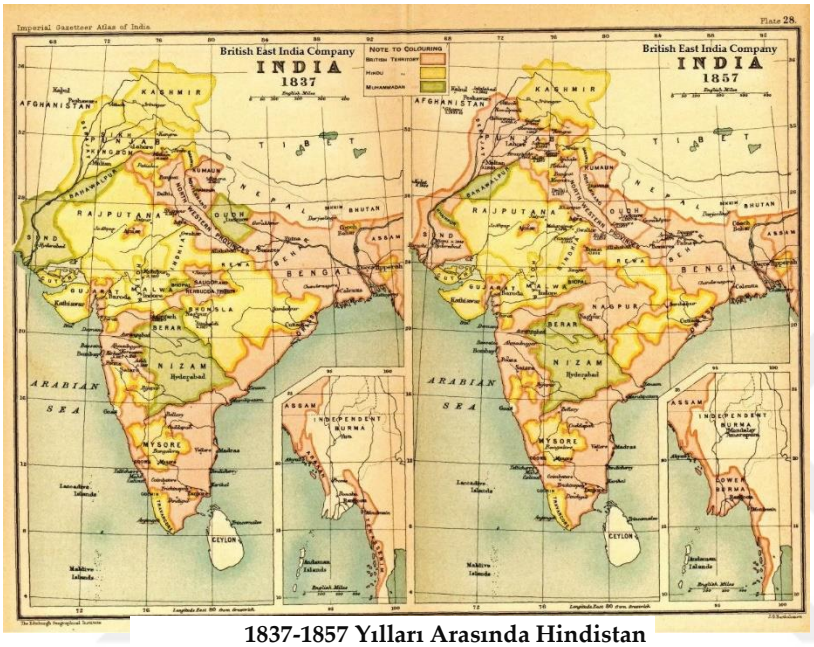
[2] Veliyyüddin en-Nedvî¸ **a.g.e,** 16.

[3] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 176.

[4] Fığlalı, **XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan,** 11.

bu isyanı bastırmak için, ayaklananları kaba kuvvet kullanarak onlarca sene sürecek olan zindan cezalarına mahkûm etmişlerdir.[1]

Tüm bu baskılar neticesinde, 1857'de Bengal ordusundaki sipahilerin ayaklanması ile başlayan isyan, kısa sürede başka bölgelere de yayıldı ve Babür Sultanı II. Bahadır Şah'ın sembolik liderliği etrafında birleşen Hindu ve Müslümanların birlikte hareketiyle İngiliz hâkimiyetine karşı büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Bu ayaklanmaların en şiddetlileri Delhi, Conpur ve Leknev bölgelerinde cereyan etti. İngiliz ordusu bu ayaklanmayı kısa süre içinde kanlı bir şekilde bastırdı. Olayların bastırılması ile birlikte daha radikal kararlar alan İngilizlerin uyguladığı katı siyasetten başta Müslümanlar olmak üzere herkes zarar gördü. İktisâdî, kültürel, siyâsî ve sosyal çöküntünün yanı sıra Müslümanlara uygulanan *"zorla Hristiyanlaştırma politikası"* onları rûhî bunalım gibi yeni bir krizin eşiğine sürükledi. Bundan daha da vahim olanı, toplumun önde gelen birçok âlimi öldürüldüğünden veya sürgüne gönderildiğinden, Müslümanlara rehberlik edecek ve yeni bir rota çizecek kimsenin yok denecek kadar az kalmış olmasıydı. Yaşanan bu felaketlerin vehâmeti karşısında ulema, yeni bir merkez ve güvenlik arayışıyla Hindistan'ı terk ederek Mekke'ye yerleşmişti.[2]

1837-1857 Yılları Arasında Hindistan

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 16.

[2] Özcan, **a.g.e,** 27.

Bu halk ayaklanmasının bastırılmasından sonra İngiliz Parlamentosunda çıkarılan Hindistan İdare Kanunu ile (2 Ağustos 1858) İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin yetkileri ortadan kaldırılarak ülke yönetimi doğrudan Londra'ya bağlandı ve bu işle sorumlu bir bakanlık kuruldu.[1]

Siyasal durumu yukarıda anlatıldığı gibi olan Hindistan'da Leknevî, Sultan Ahtapot'un hükümdar olduğu dönemde dünyaya gelmiştir. Sultan Ahtapot, yönetimi altındaki topraklarda muktedir olamayan bir hükümdardır ve İngilizlerin güdümündedir. Bu dönem incelendiğinde göze çarpan diğer bir husus ise, yıkılmakla karşı karşıya olan Moğol hükümdarlığının, kendi hâkimiyeti altındaki hiçbir bölge, kara parçası ve emirliği idare etmeye güç yetirememesi ve İngilizlerin elinde bir oyuncak gibi kullanılmasıdır.[2]

1.2. İktisâdî, Hukûkî ve Sosyal Durum

İnsanların topyekûn İngiliz sömürgesine karşı mücadelesi ile başlayan ve İngilizlerin kanlı bir şekilde bastırması ile neticelenen siyasal hareketlilik, Hint toplumunda telafisi zor tahribatlar meydana getirmiştir. Sömürge altında olan ve yağmalanan her bölgede olduğu gibi Hindistan da bu durumdan payına düşeni almıştır.

Bu kısımda, *sömürge sonrası Hindistan'ın durumuna* geçmeden önce Hindistan'ın iktisâdî, hukuki ve ictimâî durumuna temas edeceğiz.

Toplumun terakkîsi ve iktisâdî merhaleler kat etmesiyle toplumsal akıl, kamu vicdanı ve toplumun temayülleri birbiriyle doğru orantılı olan unsurlardır. Tarih bu yakından ilişkinin misalleri ve tecrübeleri ile doludur. Hindistan'ın yaşadığı çalkantılar

[1] Özcan, **Hindistan (Tarih),** DİA, XVIII/78; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** s.18; Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 178.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **el-İmâm Abdülhayy el-Leknevî,** Beyrut, Dâru'l-kalem, 1995, 15

ve iktisâdî problemler de, halkı menfi yönde etkilemiş ve fakirlikle karşı karşıya bırakmıştır.[1]

Hindistan, esasında refah seviyesi yüksek, bolluğun olduğu bereketli bir yerdir. Arapça yayın yapan "*Ziyâ dergisinde*" aylık yazıları yayımlanan Tarihçi Peter Wall, sömürge öncesi durumu tasvir ederken şunları ifade eder: *"Bu bölgedeki halk, huzur ve güven içinde yaşar; birbirlerinden emin olarak hayatlarına devam ederlerdi. İnsanlar arasında korku ve güvensizlik değil; emniyet ve huzur hâkimdi. Ne yöneticiler halkın mallarına el koymak için fırsat kollar ne de halk birbirine karşı tehdit oluştururdu."*[2] İngiliz sömürgesinden önce halk arasında dayanışma, kardeşlik, bütünlük ve fedakârlık söz konusu iken İngilizlerin bölgeyi hâkimiyetleri altına almaları ile birlikte hakkaniyete dayalı anlayış sona ermiş; ilişkiler tam tersi yönde gelişme göstererek Hindistanlılar tecrit edilmiştir. Bu yönetim tarzı, Hindistan'da 1851 ile 1875 yılları arasında altı defa vuku bulacak kıtlığa sebebiyet vermiş ve altı ila on milyon şahsın ölümüyle sonuçlanmıştır.[3]

1757 yılında Babür İmparatorluğu'nun Bangladeş temsilcisi Sirâcüddevle'nin İngilizlere yenilmesi, 1763 yılında II. Şah Âlem'in Doğu Hindistan Şirketine ülkenin geniş bir kısmında meşru otorite hakkı tanıması ve son olarak 1875'de ilk bağımsızlık mücadelesinin başarısız kalmasıyla Hint Alt Kıtası İngiliz idaresine geçmiş oldu.

[1] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 224.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 30.

[3] Hindistan sömürgeleştirilmeden önce Müslümanlar fethettikleri yerlerde bizzat ikamet etmiş, o bölgenin halkı ile ikili ilişkileri kuvvetlendirmiş, birbirleriyle evlilik yolu ile akrabalık bağları oluşturmuş ve Hindistan halkına hak ettiği tüm haklarını vermekten imtina etmemiştir. Fetheden ve galip gelen ile mağlup olan halk arasında bir ayrım olmadan herkes birbiriyle eşit muamele görmüştür. Fakat İngilizlerin bölgeyi ele geçirmesi ile birlikte toplumsal düzen bozulmuş; İngiliz yöneticiler, halkın sahip olduğu menkul/gayr-i menkul bütün mallara muhtelif hilelerle el koyarak, iktisâdî ve ictimâî dokunun zedelenmesine sebep olmuştur. Toplumda emniyet, huzur ve istikrar insanların hayatından çıkmış; yerine kargaşa ve güvensizlik hâkim olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 31.

İngilizler sırasıyla bütün mahkemeleri kontrolü altına almaya başladı ve 1774 yılında yüksek adalet mahkemeleri kuruldu. Hukukun temelini İngilizleştirmek ve İngilizler adına verilen tavizleri en alt düzeye indirmek amacıyla bu mahkeme 1780 yılında ülkenin tek yetkili mahkemesi ilan edildi. Dönemin genel valisi, İslâm Hukuku'nun yetersizliğinden söz ederek *şeriat* yerine, *"Anglo Muhammedan Hukuku"* hâkim kılmak istedi. Bu hukuki değişiklikle hedeflenen, hukukun temelini İngilizleştirmek ve İngiltere adına verilen tavizleri en alt düzeye indirmektir. İngilizlerin İslâm Hukuku ile ilgili temel baskıları daha çok ceza hukuku alanında idi. Pratikte *hadler, ta'zir cezaları, kısas ve diyet* olmak üzere dört alanda kendini gösteren İslâm Ceza Hukuku, İngilizlerce yetersiz olarak telakki edildi. İngilizlerin hukûkî anlayış ve kurumlarının çoğalması Hint Alt Kıtası Müslümanları arasında modernist düşüncenin yayılmasına ve onların hukuki alanda diğer Müslümanlardan oldukça farklı düşünmelerine neden oldu.[1]

Önceleri Doğu Hindistan Şirketi adıyla anılan ve sonra Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bir uzantısı haline gelen İngiliz yönetimi, Hindulara oranla Müslümanlara karşı daha hoşgörüsüz, hatta hasımdı. Bunun başlıca nedeni iktidarı Müslümanlardan devralmış olmalarıydı. Yeniden iktidara geçmesinler diye de onları her bakımdan zayıflatmaya çalışıyorlardı.[2] Zaten, 1857'de Hindistan çapındaki genel ayaklanmanın başlıca sorumlusu ve suçlusu olarak yine Müslümanlar gösterildi ve sürgünlere gönderilmek, intikam alınmak ve hapsedilmek gibi muamelelerle karşı karşıya bırakıldı.[3]

Hindistan'da İngiliz idaresi altında iktisâdî ve hukuki olarak ortaya çıkan bu manzaraların ötesinde bir başka tahribat da insanları İslam'dan uzaklaştırarak

[1] Hatipoğlu, **İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni,** İstanbul, Hadisevi Yayınları, 2004, 85.

[2] Ahmet Asrar, **Hint Alt Kıtası,** Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, İstanbul; İSAM, 1998, 294.

[3] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 184.

caddelerde, sokaklarda, çarşılarda vs. alenî olarak Hristiyanlığı yaymaya çalışmalarıdır.

Hindistan'da İngilizlerin hâkimiyetinin gittikçe artması, Hindulardan çok Müslümanları tedirgin etmekte idi. Britanya ile Hristiyanlığın tabiî düşmanı olarak görülen Müslümanlar, idarî kademelerden tamamen uzaklaştırılmak suretiyle ikinci sınıf vatandaşlığa itildi. Hukuk sistemi ve vakıflar düzenini tamamen değiştiren İngilizler, bir de kültür asimilasyonu başlattı. Müslümanların eğitim kurumları yok edilmeye çalışılırken Hristiyan misyonerlere geniş imkânlar tanındı. Mimari, giyim tarzı ve düşüncenin yanında halkın günlük hayatında akla gelebilecek her konuya müdahale edildi.[1]

Hint Alt Kıtası'ndaki bu karışıklıklar, İngiliz hâkimiyetini bütünüyle perçinlemiştir. Bu ayaklanma ve yönetim değişikliğini dönüm noktası kılan esas unsur ise modernitenin artık bütün veçheleriyle Müslümanlar üzerinde etkili olmaya başlamasıdır. Hint Alt Kıtası başta olmak üzere bütün İslâm dünyasında sömürge hâkimiyeti neticesinde kendini gösteren bu yeni olgu ile birlikte klasik dünya yerini artık bütünüyle yabancı olduğu bir başka dünyaya devredecektir.[2]

Zira Hindular için durum sadece yöneticilerinin değişmesinden ibaret iken; Müslümanlar içinse asırlardır sahip oldukları *"hâkim milliyet"* imtiyazlarını kaybetmeleri demekti.[3] Özellikle 1836'da resmi dilin İngilizce olmasıyla kültürel varlıkları da tehlikeye düşmüş; buna misyonerlik faaliyetleri de eklenince Müslümanlar dinlerini muhafaza noktasında ciddi endişelere kapılmışlar ve İngilizlerin kendilerini Hristiyanlaştıracağından korkar olmuşlardır. Bu korku, ümitsizlik ve endişe, Hindistan Müslümanlarını güvenebilecekleri âlemşümul bir

[1] Vural, **a.g.e,** 170.

[2] Özgür Kavak, **Tecdîd mi, Yeniden İnşa mı? Şah Veliyyullah Dihlevî'den Muhammed İkbal'e Hint Alt Kıtası'nda İctihad ve Taklide Farklı Yaklaşımlar,** İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 17, 2011, 194.

[3] Özcan, **Hindistan, (Hindistan Tarihi),** DİA, XVIII, 78.

manevi merkez aramaya sevk etmiş; dolayısıyla o dönemin en güçlü İslâm devleti olan Osmanlı'ya bağlılıklarını artırmıştır.[1] Bu süreçte İngilizler, Müslümanlığın sona erdiğini ve İslâmî yönetimin artık hükmünün kalmadığını söyleyerek Müslümanları Hristiyan olmaya mecbur etmişlerdir.[2] Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin kurulması aşamasında yoğunluk kazanan misyonerlik faaliyetleri Müslümanlar arasında tepki uyandırmıştır. Rahmetullah el-Hindî, Mevlana Ali Hasan, Vezir Han, Muhammed Kasım Nânûtevî gibi önde gelen âlimler, bu konuda eserler yazarak misyoner propagandalarını tesirsiz kılmaya çalışmışlardır.[3]

Müslümanlara karşı olan bu tutum ve propagandanın, ictimâî hayatı menfi etkilemesinin yanı sıra akademik ve ilmî anlamda da yıkıcı etkisi olmuştur. İlerde de bahsedileceği gibi, medreselerde artık modern akımlar baş göstermiş, batı tarzı eğitim sistemi yaygın hale gelmeye başlamış ve yönetimin İngilizlerde olması sebebiyle İngiliz usulü bir öğretim yönteminin daha isabetli olacağı kanaati oluşmuştur.[4] Tüm bu durumlar İslâm medeniyeti ve yönetim tarzı ile birlikte sömürge ile yapılmaya çalışılan dejenerasyonun bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.[5]

İlmi durum kısmında da anlatılacağı gibi, özellikle *Aligarh Okulu* batı sistemini benimseyen ve müfredatını batıya entegre ederek düzenleyen bir kurum olarak inşa edilmiştir. Buna ilaveten İngilizlerin burada Batı sistemine göre inşa ettikleri medreseler, Hindistan'ın batılılaşmasında belki en büyük rolü oynayan unsur olmuştur.

---

[1] Özcan, **a.g.e,** 22.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 32.

[3] K. A. Nizâmî, **Hindistan, (Din),** DİA, XVIII, 87.

[4] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 187.

[5] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **ed-Da'vetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind,** Leknev (Hindistan),el-Mecmeu'l-İslâmi'l-ilmî, 1986, 31.

1.3. İlmî-Fikrî Durum, Ekoller ve Eğitim Kurumları

Kuruluşundan bu yana, birtakım gelişmelere bağlı olarak Hint Alt Kıtası'ndaki klasik eğitim kurumlarının tarihi, üç döneme ayrılarak incelenebilir. Birinci dönem ilk fetihlerden Gaznelilerin bölgeye hâkim olmasına kadar geçen ve *"kurumsal yapının oluştuğu"* süreyi (711-980); ikinci dönem *"gelişim ve kurumsallaşmanın"* gerçekleştiği ve Gaznelilerden başlayıp XIX. yüzyılın ortalarına kadar bölgenin İngiliz yönetiminde bulunduğu 980-1857 yılları arasını; son dönem de *"yeniden yapılanma ve ekolleşme"* şeklinde ifade edilen 1857-1947 arası zaman dilimini kapsar.[1]

Kurumsal yapının oluşum süreci olarak ifade edilen 711-980 yılları arasında eğitimin temel özelliği, *İslâm dini öğretiminin ilmî ve kurumsal alt yapısının oluşturulmasıdır.* İslamiyet'in Hindistan'a girmesiyle birlikte, *Suffe* tarzı eğitim bu bölgeye taşındı. Camilerde kurulan ders halkaları ile bir yandan genç nesillere dini ilimler okutulurken bir yandan da diğer dinlere mensup yerli halka İslamiyet öğretilmekteydi. İlimler henüz tedvin edilmediği için bu dönemde eğitimin merkezinde *hadis* bulunmaktaydı.[2]

Kurumsallaşma dönemini içine alan süreçte, medrese programları da gelişmiş; ders sayıları ve okutulan kitaplar artmış; öğrencilere tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf ve sarf-nahiv gibi Temel İslâmî İlimlerin yanı sıra, felsefe ve aklî ilimler de verilmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde eğitim programları, *ilâhî (İlahiyat), riyâdî (Matematik bilimleri) ve tabîî (Fen bilimleri)* şeklinde ayrılmış; *seküler* bağlamda ilk eğitim bu dönemde verilmeye başlanmıştır. Hint Alt Kıtası'nda sonraki yüzyıllarda da etkisini gösterecek ve eğitim kurumlarının müfredatına tesir edecek olan Şah

[1] M. Nur Pakdemirli ve Abdülhamid Birışık, **Hint Alt Kıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitiminin Gelişim Sürecine Tarihsel Bir Yaklaşım,** Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2013, Cilt 13, sy. 2, 88.

[2] Birışık, **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, 333.

Veliyyullah Dihlevî (v. 1762) ekolü ve Molla Nizâmüddîn Sehâlevî'nin (v. 1748) kurduğu *Ders-i Nizâmî*[1] olarak bilinen program bu dönemde oluşmuştur.[2]

Bu süreçte, özellikle *Dihlevî ekolü* ve *Ders-i Nizâmî müfredatı* eğitim kurumlarında etkisini hissettirmiştir. Bu dönemde *geleneksel ve klasik* eğitim kurumları olduğu gibi, bölgeye İngilizlerle gelen ve Hint Alt Kıtası eğitim-öğretim kurumlarının yanı sıra Hindistan'ı sosyal, iktisâdî ve hukûkî olarak da derinden etkileyecek olan *modern tarzda eğitim* veren kurumlar da açılmıştır. Bu eğitim kurumlarının önde gelenlerinden ve bu bölgeye *Batı tarzı eğitim sisteminin gelmesinde* önemli rol oynayan *Aligarh Okulu'na* ilerleyen sayfalarda teferruatlı olarak temas edilecektir.[3]

Hint Alt Kıtası'nın Batı ile tanışması her ne kadar 1535'lerde Portekizliler ile olsa da en köklü faaliyetler İngilizler tarafından yapılmıştır. İngiltere'nin Hint Alt Kıtası'na girişini meşrulaştırmaya yönelik olarak İngiltere yönetimince 1600 yılında kurulan *"Doğu Hindistan Şirketi"* 1659 yılından itibaren propaganda faaliyetlerini yürütmek üzere bölgeye Hristiyan misyonerler (Protestanlar ve Anglikanlar) göndermiş; İngilizlerin bu bölgeye hâkim olmasının yolunu açmışlardır.[4] Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz yönetimine sadık bir toplum oluşturma hedefinin yanı sıra çeşitli kurumlarda istihdam edilecek asker, muhafız, memur gibi eğitimli eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak, özellikle Hindu gençlere hitap eden ve manastır hüviyetinde olan modern yükseköğretim kurumları da açmıştır. Böylece, İngiliz yükseköğretim sistemi XIX. yüzyılın ilk yarısında Hint Alt Kıtası'na hızla yayılmıştır.[5]

---

[1] Bu eğitim programının muhtevası ve müfredatına ilerde detaylı olarak temas edilecektir. *(Frengi Mahal Medresesi)*

[2] Pakdemirli ve Birışık, **Hint Alt Kıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitiminin Gelişim Sürecine Tarihsel Bir Yaklaşım,** 90-92.

[3] Bkz. *Aligarh Okulu***,** 33.

[4] Rıza Kurtulmuş, **Asya (Kıtada İslâmiyet),** DİA, III, 537.

[5] Pakdemirli ve Birışık, **a.g.e,** 90-92.

Yeniden yapılanma ve ekolleşme dönemi ise, 1857'de İngilizlerin son Hint-Türk devleti olan Babür Devleti'ni ortadan kaldırıp halk ayaklanmasını bastırarak Hint Alt Kıtası'na tamamen hâkim olmasıyla başlayan ve 1947'de kazanılan bağımsızlıkla birlikte Hindistan ve Pakistan adıyla iki ayrı devletin kurulmasına kadar süren dönemi kapsamaktadır.[1] Müslüman eğitim sistemine yönelen en yıkıcı darbe İngilizlerin Babür Devleti'ne son verdiği 1858'den sonra yaşanmıştır. Geleneksel medrese eğitimi Batı tarzı yapılanma içerisine sokulmak istenmiştir. Medreselerin yerine kolejler alternatif olarak getirilmiştir. Bu dönemde Müslümanlar arasında fikri arka planı bulunan ilk medrese yapılanması ileride de ifade edileceği gibi, Diyobend kasabasında oluşturulmuştur.[2]

İngiliz hükümetinin uyguladığı olumsuz politikaların bölge insanını içine sürüklediği bu karmaşa Müslüman ulemâyı İslâmî kimliği koruma ve dînî hayata yön verme konusunda faaliyete geçirmiş, buna bağlı olarak gelişen fikrî hareketlilik neticesinde Hint Müslümanları çeşitli görüşler ve bu görüşler çerçevesinde oluşan ekoller doğrultusunda *'yeniden yapılanma'* sürecine girmişlerdir.

1857 halk ayaklanması sonrasında faaliyetleriyle Hint Alt Kıtası'nın eğitim-öğretim hayatına katkı sağlayan ekoller *"gelenekçiler"*, *"yenilikçiler"* ve *"uzlaşmacılar"* olmak üzere üç kategoride değerlendirilir.[3] Bu ekollerin en önemlileri; *Ehl-i Hadis, Diyobendî ve Birelvî* ekolleri *"gelenekçi"*; *Aligarh ve Ehl-i Kur'ân ekolleri "yenilikçi"*; *Nedve ve Cemaat-i İslâmî ekolleri* ise *"uzlaşmacılar"* olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde eğitim kurumu ve ekol olmanın yanı sıra birer îtikâdî akım olarak faaliyet gösteren *Şiilik ve Kadıyânîlik* gibi akımlar da bulunmaktadır.

1857 sonrası eğitim kurumlarına temas etmeden önce, Hint Alt Kıtası'nda *"eğitimin geliştiği ve kurumsallaştığı dönem"* olan 980-1857 arası faaliyet gösteren ve

[1] Pakdemirli ve Birışık, **a.g.e,** 104.

[2] Birışık, **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, 335.

[3] Pakdemirli ve Birışık, **a.g.e,** 106.

ileriki yıllarda etkisi diğer eğitim kurumlarında da hissedilecek olan *Frengi Mahal Medresesi'ne* temas edilecektir.

1.3.1. Frengi Mahal Medresesi (Dâru'l-Ulûm-i Frengi Mahal)

Leknev bölgesi içerisinde yer alan bu medrese, Kutbuddîn es-Sehâlevî'nin çocuklarının Leknev bölgesine yerleşmesinden sonra İmparator Evrengzib zamanında Frengi Mahal ismindeki mahallede kurulmuştur.[1] İsmini, daha önce *mahal* ismindeki bu binada Avrupalıların (Frenk) ikamet etmesinden almaktadır. Bâbür hükümdarı Evrengzîb'in Leknev'de bağışladığı arsa üzerine Molla Kutbuddîn tarafından 1693 yılında kurulan Dârululûm-i Frengi Mahal'in en bâriz özelliği, Kutbüddîn'in oğlu Molla Nizâmeddîn (v. 1748) tarafından oluşturulan ve *ders-i nizâmî* olarak bilinen müfredatın üç asır kadar başarı ile uygulandığı bir eğitim kurumu olmasıdır.[2] Şibli en-Nu'mânî tarafından *Hindistan'ın Cambridge'i* olarak nitelendirilen Frengi Mahal, XVIII ve XIX. yüzyıllarda Hindistan'daki en önemli İslami eğitim merkezlerinden biri haline gelmiş;[3] Nizâmeddîn Sehâlevî tarafından hazırlanan *ders-i nizâmî* müfredatı, kendinden sonraki birçok eğitim kurumunu etkilemiştir.[4]

Frengi Mahal Medresesi

Kurumlara farklılık kazandıran ve kendi kulvarındakiler arasında temayüz etmesini sağlayan en önemli faktörün eğitim müfredatı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu medreseyi de sonraki dönemler için örnek ve ekol haline

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 40.

[2] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler,** DÎVÂN İlmî Araştırmalar Dergisi, sy. 17, 2004/2, 4.

[3] Özcan, **Frengi Mahal,** DİA, XIII, 132.

[4] Birışık, **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, 334.

getiren *"ders-i nizâmî"* eğitim müfredatıdır. Ebü'l-Hasen en-Nedvî, bu sistemin, dört safhadan geçtiğini belirterek olgunluk dönemine kadar bazı değişiklikler yapıldığını fakat son aşamada taşların yerine oturduğunu ifade etmektedir. *Matematik, astronomi (hey'et), felsefe (hikmet), aritmetik (hisab)* gibi mâkulât ilimlerine dair derslerin bu müfredata *o dönemde yaygın olarak tahsil edilen ilim dalları* olması sebebiyle ihtiyaçtan dolayı dâhil edildiğini belirtmektedir. Bu müfredatın diğer programlardan farkı; aşağıdaki tabloda da verilecek olan ilimleri ve kitapları tahsil eden bir talebenin, ileri derecede bilgi birikimine sahip olmasını, kuvvetli mütâlaa ve bakış açısı ile meseleleri nitelikli olarak değerlendirebilmesini, alanında yetkin kimseler olmasını temin etmesidir.[1]

Ders-i Nizâmî uygulanırken, genellikle kaynak eserlerin dili olması nedeniyle Arapça öğretimine ve temel kabul edilen bazı derslere ya da konulara öncelik verilerek önce alet ilimleri, ilerleyen zamanlarda âlî (şer'î) ilimler verilmiştir.[2] Bir diğer uygulama da şöyledir: Talebe ilk aşamada konunun muhtasarı ile öğrenime başlamış, üst dereceye geçince de aynı konuyu daha derinlemesine ve şerhleriyle birlikte öğrenmiştir. Öğretim elemanı hem metni hem de şerhleri konu ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaksızın okutmuş, öğrenimi yeterli görülen ve sözlü sınavda başarılı olan öğrenciye mezuniyet belgesi verilmiştir.[3]

Frengi Mahal uleması aynı zamanda yazdıkları eserlerle çok meşhur olmuşlardır. Mesela Abdülhayy el-Leknevî'nin kitapları ve fetvaları bugün dahi Güney Asya Müslümanları için vazgeçilmez birer kaynaktır. Yine Frengi Mahal'in en önemli temsilcilerinden olan Mevlana Abdülbari (Kıyâmüddîn Muhammed) aktif siyasi

---

[1] Abdülhayy el-Hasenî, **es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind,** Dimeşk, Matbûâtü mecme'i'l-lügati'l-Arabiyye, 1983, 11, 17.

[2] Pakdemirli ve Birışık, **a.g.e,** 93.

[3] Fazlurrahmân, **İslâm,** Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2008, 264.

hayatının yanı sıra yazdığı irili ufaklı 111 eserle dikkat çekmektedir. Abdülbari ayrıca Frengi Mahal'in kurumsallaşmasını da gerçekleştiren kişidir.[1]

Medrese kurulduğu günden Leknevî'nin vefatına (h. 1304) kadar felsefî ilimler ve İslâmî araştırmalar alanında faaliyet göstermiş; fakat daha sonra ehemmiyetini kaybetmiştir.[2] *Frengi Mahal Medresesinde* uygulanan ve Molla Nizâmeddin'e ait olan eğitim müfredatı tablodaki gibidir.

[1] Özcan, **Frengi Mahal,** DİA, XIII, 133.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 41.

Tablo 1
Ders-i Nizâmî (Molla Nizâmüddîn es-Sehâlevî'nin Hazırladığı Ders Müfredatı)[1]

Dersin Adı		Okuduğu Kitap	Müellif	Vefat
Sarf	1.	Münşe'ib (Farsça)	Molla HamidüddinKâkûrî	1215/1801
	2.	Füsûlü'l-ekberiyye (Farsça)	Ali Ekber Hüseyni Allahâbâdî	1090/1679
	3.	Mîzânü's-sarf (Farsça)	Muhammed b. Mustafa b. Hasan	911/1506
	4.	eş-Şâfiye (Farsça)	Osman b. Ömer İbn Hâcib el-Mâlikî	646/1249
	5.	Zübde	Zâhir b. Muhammed b. Mes'ûd el-Alevî	1279/1863
	6.	Penc Genc (Farsça)	İbnü'l-Hâcib	646/1249
	7.	Sarf-ı Mîr (Farsça)	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
Nahiv	8.	Şerhu'l-Miet-i Avâmil	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
	9.	el-Hidâye fi'n-nahv	Ebû Hayyân el-Endelûsî	745/1344
	10.	el-Kâfiye	Osman b. Ömer İbn Hâcib el-Mâlikî	646/1249
	11.	Şerhu'l-Câmî ale'l-Kâfiye	Nûreddin Abdurrahman el-Câmî	898/1492
	12.	Nahv-i Mîr (Farsça)	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
Belâgât	13.	Muhtasaru'l-meânî	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
	14.	el-Mutavvel Şerh-u Telhîsil-Miftâh	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
Mantık	15.	er-Risâletü's-Suğrâ (Aristo mantığı üzerine risale)	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
	16.	er-Risâletü'l-Kübrâ (Aristo mantığı üzerine risale)	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
	17.	Îsâgôcî	Esîruddîn el-Ebherî	663/1265
	18.	Hâşiyetü Tehzîbi'l-Kelâm	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
	19.	Şerhu't-Tehzîb	Abdullah Yezdî	981/1574
	20.	Süllemü'l-ulûm	İbn Abdişşekûr el-Bihârî el-Hindî	1119/1707
	21.	Mîr Kutbî	Kutbüddîn er-Râzî	766/1364
	22.	Şerhu'ş-Şemsiye - Şerhi Kutbî	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
Hikmet (Felsefe)	23.	Şerhu'l-Mîbezî alâ Hidâyeti'l-Hikme	Hüseyn b. Mîbezî'nin	606/1210
	24.	eş-Şemsü'l-Bâziğa	Muhammed el-Compûrî	1062/1652
	25.	Şerhu's-Sadrâ alâ Hidâyeti'l-Hikme	Sadreddîn eş-Şîrâzî	1050-1640
Fıkıh	26.	Şerhu'l-Vikâye	Sadru'ş-Şerîa es-Sânî Abdullah b. Mes'ud	747/1346
	27.	El-Hidâye	Ali b. Bekr el-Merginânî	593/1197
Usul-ü Fıkıh	28.	Müsellemü's- sebût	İbn Abdişşekûr el-Bihârî el-Hindî	1119/1707
	29.	Nûru'l-envâr	Ahmed b. Ebû Saîd Molla Ciyûn	1130/1718
	30.	et-Tavzîh	Sadru'ş-Şerîa es-Sânî	747/1346
	31.	et-Telvîh ilâ keşf-i hakâiki't-Tenkîh	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
Tefsir	32.	Tefsîru'l-Beyzâvî	Nâsırüddîn Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî	685/1286
	33.	Tefsîru'l-Celâleyn	Celâleddîn el-Mahallî - es-Suyûtî	911/1505 - 864/1459
Kelam	34.	Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
	35.	Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye	Celâleddîn ed-Devvânî	908/1502
	36.	Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf - Mîr Zâhîd	Mîr Muhammed Zâhîd el-Herevî	1101/1690
	37.	Şerhu'l-Mevâkıf	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
Hadis	38.	Mişkâtü'l-Mesâbîh	Hatîb et-Tebrîzî	741/1340
Matematik ve Astronomi	39.	Hulâsatü'l-hisâb	Muhammed b. Hüseyn el-Âmilî	1031/1622
	40.	Tahrîr-i Öklides	Nâsiruddîn et-Tûsî	672/1274
	41.	Risâle-i Kuşciyye (Risâle fi'l-Hey'e)	Ali Kuşçu	879/1474
	42.	Şerhu'l-Cuğmînî	Kadızâde-i Rûmî	844/1440
	43.	Teşrîhu'l-eflâk	İmâmüddîn er-Riyâzî b. Lütfullah Mühendis	1145/1733

Kaynak: Birışık, **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, 334.

[1] Molla Nizâmüddîn es-Sehâlevî tarafından geliştirilen bu eğitim müfredatı 1693-1980 yılları arasında Frengi Mahal medresesinin kapanmasına kadar yaygın olarak uygulanmıştır. Bkz. Birışık, **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, 334.

1.3.2. Gelenekçiler

İngilizlerin XVII. yüzyılın başında başlayan bölgede hâkimiyet kurma çabaları meyvesini verip, 1857 yılında Hint Alt Kıtası'nın tümü resmen ve fiilen ellerine geçince, diğer konular gibi eğitim sistemi, ilim geleneği ve İslâm araştırmaları da yeni yönetimden etkilenmiştir. Bu ekolün *geleneksel* olarak isimlendirilmesindeki temel neden, İslâm'ın temel kaynaklarını kabulde, yorumlamada ve eğitimini vermede İslâm'ın ilk asrından itibaren ümmetin çoğunluğunun benimsediği yol ve yöntemi benimsemiş olmalarıdır.[1] Yeniden yapılanmayı İslâm'ın klasik değerlerinin ışığında yapmak gerektiğine inanan *Diyobendî*, *Mezâhiru'l-Ulûm*, *Birelvî ve Ehl-i Hadis* ekollerinin temsil ettiği gelenek yanlıları, klasik din eğitimini teşvik ederken Batı düşüncesine ve eğitim-öğretimine şüphe ile yaklaşmıştır.[2]

1.3.2.1. Dâru'l-Ulûm Diyobend

Günümüzde daha çok *Diyobend medresesi* yahut *Diyobendî* olarak meşhur olan bu medrese, Hindistan'ın en büyük medreselerinden olup, *"Ezheru'l-Hind"* şeklinde isimlendirilmektedir.[3] İngilizlerin ülkeye hâkim olmasını ve Müslümanların toplum üzerindeki etkinliğini yok etmesini içlerine sindiremeyen bir grup genç âlim, Muhammed Kâsım Nânûtevî'nin (1832-1880) öncülüğünde 15 Muharrem 1283/30 Mayıs 1866

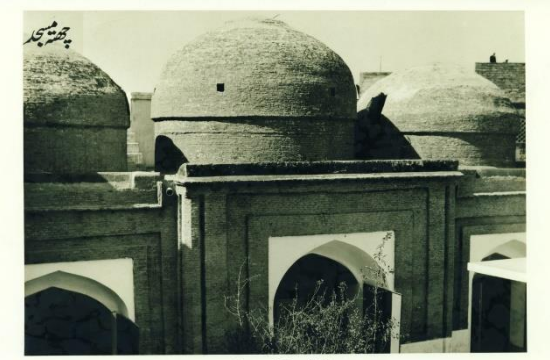

Diyobend Medresesi

[1] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü,** 6.

[2] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** EKEV Akademi Dergisi, sy. 62, Bahar 2015, 427.

[3] Özcan, **Dârülulûm,** DİA, VIII, 554.

senesinde Sehârenfûr şehrinin bir köyü olan Diyobend kasabasında *"Çatta"* isminde küçük bir mescidin yanında bir medrese açmaya karar verirler.[1] Fakat kuruluşundan birkaç sene sonra medresenin terakkisi ve sistemleşmesinde âzâmî gayret gösterdiğinden dolayı Şeyh Muhammed Kasım en-Nânûtevî, medresenin kurucusu olarak kabul edilmektedir.[2] Medresenin, Nânûtevî ve yol arkadaşı Reşid Ahmed Gangûhî (1829-1905) tarafından *"Âlimler ve avam arasında bir bağ kurmak ve Müslüman toplumu dini ve kültürel kimliğine yönlendirmek"* şeklinde öngörülen kuruluş amacı medrese tüzüğünde şu şekilde ifade edilmiştir: *"İslâmî ilimleri ve İslâmî ahlâkı öğretmek; İslâm dininin korunmasına ve yayılmasına yazılı ve sözlü olarak hizmet etmek; devletin yönlendirmesinden uzak kalarak ilim ve fikir özgürlüğünü korumak; Diyobend'e bağlı olarak Arapça eğitim yapan medreselerin sayısını arttırmak."*[3]

Çatta Mescidi

Diyobend medresesinin kurucularından bazıları aynı zamanda, İngilizlerin istila ve sömürüsüne karşı bizzat mücadele eden âlimlerdir. Medresenin küçük ve mütevazı olan bu yapısı, zaman içerisinde halkın ve hayır sahibi kimselerin infak ve sadakalarıyla ayakta kalmıştır. Bu medresenin kısa sürede hatırı sayılır bir gelişme göstermesinde fedakâr hocaları önemli rol oynamıştır.[4] Nitekim 1857'deki Sipâhî Ayaklanması'yla İngiliz sömürge yönetimine karşı başkaldıran fakat ağır ve maliyetli bir mağlubiyetle karşı karşıya kalan Müslüman toplumun yeniden ayağa kalkması,

[1] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü,** 10.

[2] Zaferullah Daudî, **Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,** İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, 291; bkz. Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 129.

[3] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 429.

[4] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 130.

Nânûtevî ve Gangûhî gibi âlimlere göre ancak geniş çaplı bir eğitim seferberliği ile mümkündü.[1]

Diyobend medresesinde hocalar daha çok hadis ve fıkıh ilimlerinde ihtisas sahibi olup buradan mezun olan talebeler Hindistan başta olmak üzere muhtelif İslâm ülkelerine bu ilimlerin yayılmasında öncülük etmişlerdir.[2] Görüşleri itibariyle Diyobendiler, *ehl-i sünnete bağlı olup mezhep olarak "Hanefî", meşrep itibariyle "sûfî", akidede "Eş'arî", tarikat olarak "Çeştî", fikren "Veliyullâhî", usulen "Kâsımî", meselelerde (furûen) "Reşîdî" ve aidiyet itibariyle de "Diyobendî"* şeklinde tanımlanmaktadırlar.[3]

Diyobendiler kendilerini ehl-i sünnet ve'l-cemaat esasları üzerine eğitim ve öğretim yapan bir kurum olarak ifade eder. Bu medresede dikkat çeken hususlardan biri de, burada ders veren hocaların çoğunun tarikat mensubu olmalarıdır. Özellikle Nakşibendîliğin etkin olduğu müessesede hocalarla talebeler arasında çok defa şeyh-mürid ilişkisi de söz konusudur. Ancak Diyobendiler, tarikatları gelenekçi bir taklit anlayışıyla değil; bir eğitim ve yaşama disiplini olarak ele almış ve bu sebeple genel müfredat içerisinde tasavvufî eğitime de yer vermişlerdir.[4] Burada okuyanların sayısı, son yıllarda artmakla birlikte on binlerle ifade edilmektedir. Bunlardan yaklaşık beş bin kadarı icâzet alarak bu kurumdan mezun olmuştur. Mezun olan talebeler ve bu kurumdan ders alan kimseler, Hindistan'da Müslümanların dini yaşantılarına etki etmişlerdir.[5]

Diyobend Medresesi'nin 1857 yılında Hindistan'da meydana gelen olaylardaki rolü dikkate alındığında bir eğitim müessesesinden çok, *bir düşünce akımı ve hareket merkezi* olarak dikkat çektiği görülmektedir. Îtikâdî olarak *Mâturîdî ve Eş'arî*

[1] Mehmet Ali Büyükkara, **Çağdaş İslâmî Akımlar,** İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, 84.

[2] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **Merkezü'l-ilmi ve's-sekâfeti'l-İslâmiyyeti fi'l-Hind,** y.y, t.y, 5.

[3] Daudî, **a.g.e,** 293.

[4] Özcan, **Dârülulûm,** DİA, VIII, 554.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 39.

olup mezhep itibariyle Hanefîlik'i benimseyen Diyobend,[1] bütün Hindistan yarımadasındaki, hatta Hindistan dışında Asya ve Uzak Doğu'daki Müslümanlar üzerinde etkili olmuştur.[2] Özellikle 1866-1900 yılları arasında Dâru'l-Ulûm Diyobend'e bağlı kırka yakın yeni medrese kurulmuştur.[3]

Diyobend'de tedrisat Urduca yapılmakta ve müfredat, XVIII. yüzyılda Molla Nizameddin tarafından tertip edilen *ders-i nizâmî* usulüne uygun olarak düzenlenmektedir. Bu usulde ağırlık şer'i ilimler arasından hadis, tefsir ve fıkıh üzerinedir.[4] Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin *bağımsız ictihadı* önceleyen usulünün Diyobendiyye üzerinde yeterince etkili olmadığı görülmektedir. Bu medresede hadisten sonra gelen uzmanlık alanı fıkıhtır. Selefî eğitim müesseselerinde tamamıyla hadisler üzerinden işlenen fıkıh, bu medresede Hanefî mezhebi esas alınarak işlenmektedir. Bu sebeple Diyobendiyye, en başından itibaren *mezhep taklidini esas alan fıkıh anlayışıyla* Hint İslâm dünyasında Ehl-i Hadis cemaatinden ve Ehl-i Kur'ân gibi modernist hareketlerden farklı bir kulvarda kendini göstermiştir.[5]

Bu köklü medreseden mezun olanların, hadis kaynakları şerhi, tefsir ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerde çok sayıda kıymetli eserleri mevcuttur. Şebbir Ahmed Osmânî, Azîmâbâdî ve 12 adedi Arapça olmak toplamda yaklaşık 910 adet eseri bulunan Eşref Ali Tânevî gibi âlimler bu medresenin rahle-i tedrisinden geçmişlerdir.[6]

---

[1] Zaferullah Daudî, **a.g.e,** 233.

[2] Özcan, **Dârülulûm,** DİA, VIII, 554.

[3] Birışık, **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, 335.

[4] Özcan, **Dârülulûm,** DİA, VIII, 554.

[5] Büyükkara, **a.g.e,** 85.

[6] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi'i ve'n-nevâzır** Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1999, VIII, 1188; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 39; Zaferullah Daudî, **a.g.e**, 234.

1.3.2.2. Mezâhiru'l-Ulûm Medresesi

Hindistan genelinde Dârülulûm-ü Diyobend'in birer kolu olarak pek çok dârululûm ve medrese vücuda gelmiştir. Saadet Ali tarafından Kasım 1866'da Sehârenpûr'da "*Medrese-i Sehârenpûr"* adıyla kurulan ve adı Muhammed Mazhar tarafından "*Mezâhiru'l-ulûm*" olarak değiştirilen medrese Halil Ahmed Sehârenpûrî'nin (v. 1346) 1896 yılında başlayan idaresi döneminde büyük bir ilerleme kaydetmiştir. *Mezâhiru'l-Ulûm Medresesi,* Dârululûm'un bir kolu mesabesinde bir medrese olduğundan, kurulduğu dönemde Dârululûm'un hocaları veya idare heyeti bu medresenin ilmî ve idârî işleyişini düzenli bir şekilde teftiş etmişlerdir.[1]

Hindistan'ın birçok bölgesinde şubesi olan bu medrese, o bölgede İslâm'ın yayılması ve tebliğ edilmesinde büyük rol oynamıştır. Sadece bir eğitim kurumu olmayan bu medrese aynı zamanda bir fikir ve dava hareketi vazifesi üstlenmiş; bid'atler ve hurafelere karşı sahih olan akideyi muhafaza etmeyi gaye edinmiştir. Bu sebeple *Mezâhiru'l-Ulûm Medresesi,* Müslümanların dînî yaşantılarına, akidelerine ve sünnete bağlı kalmalarına etki etmiş; bid'at ehlinin oyunlarına karşı Müslümanların hassasiyetini artırmıştır.[2]

Eğitim-öğretim faaliyetlerine birkaç talebe ile başlayan *Mezâhiru'l-Ulûm Medresesi,* binlerle ifade edilebilecek sayıda talebe mezun etmiş ve birçok âlim yetiştirmiştir. İslâmî ilimler konusunda oldukça kıymetli eserler telif eden bu kimseler, sonraki kuşaklar için yol gösterici olmuşlardır. Özellikle hadis alanında yaptıkları

[1] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslam Araştırmalarının Dünü, Bugünü,** Dîvân İlmî Araştırmalar, sy. 17, 2004/2, 6.

[2] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **Ricâlü'l-fikri ve'd-da've fi'l-İslâm,** Beyrut, Dâru İbn-i Kesîr, 2011, V, 204.

çalışmalarla bilinen Halil Ahmet Sehârenpûrî ve talebesi Muhammed Zekeriya el-Kandehlevî (v. 1982) gibi âlimler, bu medresenin yetiştirdiği önemli kimselerdir.[1]

1.3.2.3. Birelvî Medresesi

Mensuplarınca *"Cemaat-i Ehl-i Sünnet"* olarak adlandıran Birelvî cemaati ekseriyetle, az eğitimli Müslüman kesimin ilgisini çeken tasavvuf ağırlıklı bir harekettir.[2] Ahmed Rıza Han Birelvî'nin[3] (1856-1921) liderliğinde 1904'te Bireli'de açılan *"Medrese-i Ehl-i Sünnet ve Cemaat"* ya da *"Dârululûm-u Manzaru'l-İslâm"* olarak bilinen geleneksel öğretim kurumu çevresinde şekillenen bir ekoldür. Bölge Hinduizm de dâhil olmak üzere çeşitli inanışlardan gelen birçok özelliği barındırmasıyla klasik İslâmî yorumlardan ayrılmaktadır. Kendilerini *"Cemaat-i Ehl-i Sünnet"* olarak isimlendiren ve mezheben *"Hanefî"* meşreben "*sûfî*" olduklarını iddia eden; ancak gerçekte Ahmet Rıza Han'ın görüşlerini esas alan Birelvîler, bölge insanının eğitim

---

[1] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 131; a.mlf, **Ricâlü'l-fikri ve'd-da've,** V, 205; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 40.

[2] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslam Araştırmalarının Dünü, Bugünü,** 14.

[3] Ahmed Rıza Han Birelvî, 10 Şevval 1272 (14 Haziran 1856) tarihinde Uttar Pradeş eyaletine bağlı Ray Bireli kasabasında doğdu. Haremeyn'de icazet aldığı hocaları arasında Ahmed b. Zeynî Dahlân, Abdurrahman el-Mekkî, Hüseyin b. Salih el-Mekkî ve Ebü'l-Hüseyin Ahmed en-Nûrî bulunmaktadır. Mirza Gulâm Ahmed'in kardeşi *Mirza Gulâm Kadir Beg ve Nûrî Miyân* diye bilinen Ebü'l-Hüseyin Ahmed Mârhervî de ders aldığı ve fikirlerinden etkilendiği hocalarındandır. *"Hilafetin Kureyşîliği" hadisine dayanarak Osmanlıların hilafeti temsil etmediğini söylemesi, Hindistan'ın Dârulislâm olduğu, Hindistan'ın Osmanlı'ya destek vermemesi gerektiği, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gaybı bildiği, kabirlerden yardım istemenin ve evliyâullahtan istiğâsenin caiz olduğu* gibi fikirler ileri süren Rıza Han, birçok bidat ve abartılı tasavvufî anlayışın öncülüğünü yapmıştır. 25 Safer 1340'ta (28 Ekim 1921) vefat eden Rıza Han, Bireli'ye defnedildi Geniş bilgi için bkz. Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1181;Birışık, **Rızâ Han Birelvî,** DİA, XXXV, 61; Daudî, **a.g.e,** 246.

düzeyinin düşüklüğü ve hurafelere düşkünlüğü sebebiyle pek çok taraftar bulmuş, görüşleri eğitimsiz kitleler arasında yayılmıştır.[1]

Birelvîler bu bölgede malum şekliyle bir tarikat normunda olmayıp, *tarikat gelenekçiliği* denilebilecek surette bir tutum sergilemektedirler. Birelvîlerin tutum düşünce ve pratikleri göz önüne alındığında da *tarikat gelenekçiliğinin* izleri bariz bir şekilde görülecektir. Tıpkı Diyobendiyye'de olduğu gibi Birelvîler'de de *medrese-tarikat* birlikteliği mevcuttur. Farklılık şu ki, Diyobendiyye'de medrese ve ilim geleneği baskın iken, Birelvîler'de tarikat geleneği baskın unsur olmuştur. Diğer bir deyişle Diyobendiyye'de tasavvuf fıkhın kontrolünde iken, Birelvîler'de bu kontrol bir hayli esnetilmiştir.[2]

XX. yy. başlarında Hint Alt Kıtası'nda yaygınlaşan Osmanlı'ya ve hilafete destek hareketlerine *"Türklerin hilafet hakkının olmadığı"* fikrini savunarak tavır almış ve İngiliz aleyhtarı faaliyetlere katılmamıştır.[3] Diğer İslâmî gruplardan bağımsız olarak kendi siyasi kararlarını almak ve uygulamak üzere *"Cemaat-i Rızaey Mustafa"*, *"Cemaat-i Ensâru'l-İslâm"*, *"All India Sunni Conference" ve "Cumhuriyet-i İslâmiyye Merkeziyye"* gibi isimler altında teşkilatlanmıştır.[4]

Pakistan'ın tüm şehirlerinde Birelvîlere ait cami, mescit, medrese, dernek, vakıf ve yayınevi bulunmakla birlikte, cemaatin en etkin olduğu yer Pencap bölgesidir. İçeriği ekolün inanç anlayışına göre düzenlenmiş, *Ders-i Nizamî* programının uygulandığı bazı Birelvî medreselerinde Matematik, Sosyal Bilgiler, Tarih, İngilizce ve Din derslerinin yanı sıra tebliğ ve irşada da vurgu yapılmakta, her öğrencinin haftada iki gününü tebliğ faaliyetine ayırması istenmektedir. İlmî ve entelektüel çalışmalar açısından oldukça zayıf olan Birelvî cemaatinin yayınları, *Diyobendîlere eleştiriler*,

[1] Birışık, **Rızâ Han Birelvî,** DİA, XXXV, 61

[2] Büyükkara, **a.g.e,** 110.

[3] Daudî, **a.g.e,** 249.

[4] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 433.

Ahmed Rıza Han Birelvî'nin fezaili, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sîret ve sûreti, evliyâullâhın keramet ve fezâili gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır.[1]

1.3.2.4. Ehl-i Hadis

"Ehl-i Hadis" terimi tarihte H*adis ilmiyle meşgul olanlar ve hadisle amel edenler* için kullanılagelmiş olsa da XIX. yy. Hint Alt Kıtası'nda yeni bir anlam kazanarak *hadisin zahiri ile amel etmeyi ön plana çıkaran* bir ekole isim olmuştur.[2] Seyyid Nezîr Hüseyin Dihlevî (1805-1902) ve Sıddık Hasan Han Kannûcî'nin (1832-1890) düşünceleri etrafında kurulmuştur.[3] Her ikisi de meşhur Rahîmiyye Medresesi mezunudur.[4] Bu ekolün kurucusu Nezir Hüseyin Dihlevî, sonradan *"ehl-i hadis ekolünün üniversitesi"* diye anılan ve Medrese-i Miyan Sahib olarak tanınan müesseseyi Delhi'de açmıştır.[5]

Görüşlerinde İbn-i Teymiye'nin (1263-1328) ve Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (1703-1792) tesirinin açıkça görüldüğü ekol mensupları bid'at ve hurafeyle beraber tasavvufî anlayışlara karşı takındıkları sert tavır nedeniyle Vehhâbîlere benzetilerek tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkiden kurtulmak amacıyla, özellikle resmi yazışmalarda "Vehhâbî" kelimesinin kullanımının yasaklandığı 1886 tarihinden itibaren kendilerini "Ehl-i Hadis" olarak tanıtmışlardır.[6] İmamları taklidi kabul etmeyen bu ekol, taklidin Müslümanlar arasında ihtilaf sebebi olmasının yanı sıra demokratik yönetim biçimlerini *Allah'a ait olan şeriat koyma yetkisinin ihlali* olarak gördüklerinden şirk olarak kabul etmektedirler. Fikirlerinde *İbn Teymiye'nin sağlamlığı,*

[1] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 434; Pakdemirli ve Birışık, **a.g.e,** 109; Daudî**, a.g.e,** 247.

[2] Daudî, **a.g.e,** 251; Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 427.

[3] Abdullah Aydınlı, **Ehl-i Hadis,** DİA, X, 508.

[4] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslam Araştırmalarının Dünü, Bugünü,** 7.

[5] Birışık, **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, 335.

[6] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 428.

İbn Hazm'ın zâhiriliği ve Muhammed b. Abdülvehhâb'ın şirk ve bid'ate karşı nefreti ön plandadır.[1]

Ehl-i hadis ekolünün Hint Alt Kıtası'nın muhtelif bölgelerinde çok sayıda medresesi bulunmaktadır. Muhammed İbrâhim Âravî (ö. 1903) tarafından 1297/1880 yılında Âra'da (Bihâr) kurulan Medrese-i Ahmediyye, *Tuhfetü'l-Ahvezî* müellifi Abdurrahmân Mübârekpûrî gibi âlimler yetiştiren bir eğitim kurumudur.[2]

Ehl-i hadis ekolü mensuplarının İngilizlerle ilişkisi tartışma konusu olmuştur. Konuyla ilgili eser yazanlardan bazıları cemaatin ileri gelenlerini İngilizlerle iyi ilişki içerisinde olmakla suçlamıştır. İngilizler Vehhâbîlik ithamı ile hem Ehl-i Hadis'i hem de Seyyid Ahmed Şehîd ve arkadaşlarını kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak kendilerine karşı silahlı mücâdele veren Seyyid Ahmed Şehîd ve arkadaşlarına karşı daha sert davranırlarken Nezîr Hüseyin ve talebelerine ılımlı davranmışlardır.[3]

Ağırlıklı olarak *Kütüb-i Sitte, Bülûğu'l-Meram, Mişkât ve Nuhbetü'l-Fiker* gibi hadis kitaplarının okutulduğu Ehl-i Hadis medreselerinde *ders-i nizâmî* usulünü esas almaktadır.[4]

1.3.3. Yenilikçiler

İslâm dünyasının yeniden yapılanmasının formülünü İslâm'ın klasik değerlerinin dışında arayan yenilikçiler, özellikle *Aligarh* ve *Ehl-i Kur'an* ekolleri çerçevesinde şekillenen bir anlayıştır.[5]

---

[1] Daudî, **a.g.e,** 252.

[2] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslam Araştırmalarının Dünü, Bugünü,** 8.

[3] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslam Araştırmalarının Dünü, Bugünü,** 7 (17 Numaralı Dipnot)**;** Yusuf Hikmet BAYUR, **Hindistan Tarihi,** Ankara, 2. Baskı 1946, III, 390.

[4] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 131; Daudî, **a.g.e,** 255; Pakdemirli ve Birışık, **a.g.e,** 107; Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 428.

[5] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 434.

1.3.3.1. Aligarh Okulu

Yeniden yapılanmayı modern Batı düşüncesinin ışığında hayata geçirmek gerektiğine inanan Aligarh ekolünün temsil ettiği yenilikçi ve modernist akım, Seyyid Ahmet Han (1817-1898) öncülüğünde modern Batı düşüncesi ve öğretimi üzerine yapılanmıştır.[1] Veliyyullah ekolünde yetişen Ahmet Han, önceleri kendisini *Veliyyullahî, sûfî* ve kısmen de *Vehhâbî* olarak tanıtırken, 1857 Bağımsızlık Savaşı ve bu savaşın ardından gelen sıkıntılı süreç onun için tam bir dönüm ve değişim noktası olmuştur.[2] 1869'da İngiltere'ye giden Ahmed Han, 1870 tarihinde geri döndüğünde Müslümanların eğitim alanındaki eksikliklerini gidermek maksadıyla bir dernek kurmaya karar verdi ve 1875'te *"Muhammedan Medrese-i Aligarh"*ı; ardından da *"Muhammedan Oriental College'in"* temellerini attı; üç yıl sonra da "*Muhammadan Anglo--Oriental College'i*" kurdu.[3] Bu okullarda Ahmed Han, Batı felsefeleri ışığı altında İslam'ı incelemek ve İngiliz eğitim modeline uygun İslami bir tedrisat başlatmayı amaçlıyordu.[4] Nitekim Ahmed Han, Müslümanların geri kalmışlığına çare olarak özellikle eğitim alanında faaliyet göstermek gerektiğine ve 1857 tecrübesinden sonra Hindistan'da varlıklarını koruyabilmenin ancak İngiliz hâkimiyetini kabullenip onlarla uzlaşmakla mümkün olacağına inanıyordu.[5]

İslâm dünyasında hadis/sünnet karşıtı düşünce ilk defa Ahmed Hân'ın dile getirmesiyle ortaya çıkmış; hadisleri ihmal etme şeklinde devam etmiştir. Hayatının ilk safhalarına bakıldığında sünnet ve tasavvufa müspet bakan yazılar yazan Ahmed Hân, sonradan bu fikirlerinden önemli ölçüde vazgeçmiştir. Bu fikrî değişikliğin arka

[1] Pakdemirli ve Abdülhamid Birışık, **a.g.e,** 109.

[2] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 435.

[3] Daudî, **a.g.e,** 297.

[4] Halit Eren, **Aligarh,** DİA, II, 460.

[5] Özcan, **Hindistan (Tarih),** DİA, XVIII, 78.

planında, kendisinin İngiliz Doğu Hindistan Şirketinde çalışmaya başlaması bulunmaktadır.[1]

Müslümanlar ve İngilizler arasındaki yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmak ve Batının gelişmişliğine ulaşmak için modern ilimlerle iştigal etmenin gerekli olduğu esasları üzerine kurulan Aligarh Okulu, dünyanın güçlü ülkeleri ile yan yana yürüyebilmek için modern ilimlerden âzâmî ölçüde yararlanmak gerektiği prensibini taşımaktadır.[2]

Daha sonraki yıllarda kolej şeklinde kurulan bu okul, *"Aligarh İslam Üniversitesi"* ismini almıştır.[3]

1.3.3.2. Ehl-i Kur'ân

İslâm dünyasında *"ehl-i Kur'an"* ve *"Kur'âniyyûn"* olarak bilinen bu ekol XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Sünneti tamamen reddederek sadece Kur'an'ı benimseme anlayışı ilk defa h. II. (m. VIII.) yüzyılda tartışma konusu olmuş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.[4] Fikri temelleri Aligarh ekolünün kurucusu Seyyid Ahmed Han'ın (1817-1898) görüşlerine dayanan, bu görüşlerin etkisiyle Ehl-i Hadis grubundan ayrılan Abdullah Çakrâlevî'nin (ö. 1914) önderliğinde 1902 yılında

---

[1] Hatipoğlu, **Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları,** Ankara, İz Yayıncılık, 2012, 83. Söylemlerinde Ahmed Hân; Hindistan'ın dâru'l-harp olmadığını ve Hristiyan Batı kültürünün Hint Alt Kıtası'na getirdiği yeniliklerin İslâm'a aykırı olmadığını savunmuş, İngilizlerin Murâdâbâd mahkemesinde hâkimlik görevini yürüttüğü bu süreçte İngiliz hükümetine sadık kalarak İngilizlerle Müslümanları uzlaştırma yolunu izlemiş, ancak bu görüşleri de halk tarafından kabul görmemiştir. Bu durumu da göz önünde bulundurulduğunda İbrahim Hatipoğlu'nun bu iddiasının gerçeklik kuvvet kazanmaktadır. Bkz. Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 436.

[2] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 136; Daudî, **a.g.e,** 298.

[3] Eren, **Aligarh,** DİA, II, 460.

[4] Birışık, **Kur'âniyyûn,** DİA, XXVI, 429.

Lahor'da ortaya çıkan bir ekoldür.[1] Bu ekolün fertleri, hadisi çeşitli şekillerde inkâr ettiklerinden dolayı Hint yarımadasında *Ehl-i Kur'ân, Münkirîn-i Hadis, Neçîrî, Çakrâlevî ve Pervîzî* gibi isimlerle anılmaktadır.[2]

Ekol mensupları Hz. Peygamber'den (s.a.v.) yaklaşık iki yüzyıl sonra yazılmasının ve sözlü rivayet dönemine ait birtakım şüpheler mevcut olmasının hadislerin güvenilirliğini zedelediğini iddia etmiş ve Kur'an'ı "yeterli", hadisleri "şüpheli" görmüştür. "Münkirîn-i Hadis" olarak da anılan ekol mensupları ana kaynak olarak Kur'an'ı kabul ederken Kur'an üzerindeki yorumlarını hadis yerine Kur'an'ın kendisine, akla ve bilime dayandırma eğiliminde olmuştur.[3]

Hadis ve sünnet anlayışlarını iki noktada toplamak mümkündür: Bunlardan biri *"Kur'ân bize yeter."* anlayışı; diğeri, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen rivayetlerin güvenilir şekilde bize ulaşmadığı düşüncesidir.[4] *Mucizeleri kabul etmeyen, ölümden sonra hayat olmadığına inanan, şefaat inancını reddeden, sünnet ve hadisle amel etmeyi şirk olarak gören* bu ekolün müntesipleri namazın günde iki, üç, dört ve beş rekât olduğunu iddia etmektedirler.[5]

Ekol, halkın rağbet etmediği, ancak modern eğitim almış entelektüel kesimin ilgi gösterdiği bir harekettir. İç ihtilafları nedeniyle çeşitli kollara ayrılan Ehl-i Kur'an ekolünün en çarpıcı alt grupları "Tahrîk-i Hâksâr", "Tahrîk-i Tulû-i İslâm" ve "Tahrîk-i Ta'mîr-i İnsâniyyet"tir.[6]

---

[1] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 439; Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü,** 24.

[2] Daudî, **a.g.e,** 275.

[3] Daudî, **a.g.e,** 277; Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 440.

[4] Daudî, **a.g.e,** 279.

[5] Birışık, **Kur'âniyyûn,** DİA, XXVI, 429; Daudî, **a.g.e,** 276.

[6] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 441.

1.3.4. Uzlaşmacılar

Yeniden yapılanmayı İslâm anlayışı ve modern Batı düşüncesi sentezi ile gerçekleştirmeyi deneyen, Doğu'ya veya Batı'ya mutlak bağlılığın ya da nefretin İslâmî olmadığını savunan, geleneksel ve modern unsurları bir arada bulunduran, geleneksellik ve modernizm arasında bir yol ve yöntem benimseyen bir ekoldür.[1] Genel olarak bu özellikleri taşımaları nedeniyle "uzlaşmacılar" başlığı altında *Nedvetü'l-Ulemâ* ekolü ele alınacaktır.

1.3.4.1. Nedvetü'l-Ulemâ

İngiliz sömürgesi ile kendini göstermeye başlayan Batı hayranlığı ve modernizm yanlısı düşünce tarzı, İslâmî eğitim veren kurumlarda da etkili olmaya başlamış; eğitim sisteminin Batı merkezli olarak değiştirilmesini gündeme getirmiştir. Özellikle İngiliz hâkimiyetinin yerleşmesinden sonra Müslümanların giderek sosyal, ekonomik, siyasal alanlarda gerilemesi ve eğitim sisteminin yerini Batı eğitim sisteminin almaya başlaması üzerine[2] bir grup âlim 1892'de *"Encümen-i Nedvetü'l-Ulema"* adıyla dernek kurarak bir araya gelmiş; bu girişim *"Eskinin iyisini; modernin yararlısını almak"* fikri üzerine temellenen yeni bir akımın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.[3] Muhammed Ali Mungerî önderliğinde bir araya gelen bu grubun gayesi, alt kıtadaki çeşitli mezhep ve akımlar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak suretiyle Batılı eğitim sisteminin sonuçları olan *dinsizlik ve diğer ideolojilere* karşı bir birlik halinde mücadele etmek; bu sisteme gerçekten alternatif olabilecek bir eğitim-öğretim programını işler hale getirmek ve böylece Müslümanların gerileyişini durdurarak ilerlemeye geçmekti.[4] *Diyobend* ve *Aligarh* arasında orta yol benimseyen derneğe 1894'te üye olan Şiblî Nu'mânî (1857-1914) Nedve ekolünün en etkin şahsiyeti

[1] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 442.

[2] Özcan, **Nedvetü'l-Ulemâ,** DİA, XXXII, 514; Daudî, **a.g.e,** 301.

[3] Pakdemirli ve Birışık, **a.g.e,** 110.

[4] Büyükkara, **a.g.e,** 148.

haline gelmiştir.[1] Bu medresenin kuruluşu, ülke genelinde övgüyle karşılanmıştır. Sadece Ahmed Rıza Hân Birelvî (v. 1921) bu oluşuma karşı çıkıp buna mukabil olarak *"Cedve"* ismini verdiği bir muhalif cemaat oluşturmuştur.[2]

Nedvetü'l-Ulemâ medresesini 1898 senesinde sistemli bir eğitim kurumu ve müessese haline getiren, *Muhammed Ali Mungerî'dir*. Eğitim kurumu olmanın ötesinde Nedvetü'l-Ulemâ; tebliğ, irşat, talim ve terbiye konusunda kendine has bir usul geliştirmiştir.[3] Bu açıdan değerlendirildiğinde Nedvetü'l-Ulemâ da tıpkı *Diyobend* ve *Mezâhiru'l-Ulûm* medreselerinde olduğu gibi fikir ve dava misyonu üstlenerek öğrenci yetiştirmiştir.

Nedvetü'l-Ulemâ, Müslümanların tek bir bayrak altında toplanmasını, İslâm'ın emir ve nehiylerinin muhalefet edilmeden yerine getirilmesini, asrın ihtiyaçlarına göre ictihad müessesinin canlandırılmasını ve insanların önünü açabilecek şekilde büyük ufuklara sahip İslâm âlimi yetiştirmeyi hedef edinmektedir.[4] Geleneksel ve modern yaklaşımlar arasında bir çizginin benimsendiği medresede *ders-i nizâmî* biraz değiştirilerek uygulanmakta ve İngilizce zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Kurulduğu dönemlerde önemli toplumsal ve dini görevler üstlenerek farklı ekolleri bir araya getirmeyi başaran bu medresenin Hindistan'ın birçok yerinde şubeleri açılmış, onun programına göre eğitim yapan medrese ve okullar kurulmuştur.[5]

---

[1] Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü,** 16.

[2] Daudî, **a.g.e,** 301.

[3] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **Ricâlü'l-fikri ve'd-da've,** V, 206.

[4] Ebü'l-Bekâ Muhammed Ali, **Nedvetü'l-Ulemâi fi'l-Hind,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**,** el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1435, 51.

[5] Birışık, **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, 335.

1.3.5. Şia

Hint Alt Kıtası'nda İslâmî ilimlerin gelişmesine Şiî Müslümanların da büyük katkıları olmuştur. Hint Alt Kıtası'nda İsmâilîler ve Câferîler olmak üzere iki büyük Şii grup bulunmaktadır. İsmâilîler bölgeye yayılarak siyasal hâkimiyet kurma mücadelesine Caferîlerden önce başlamıştır.[1]

Daha çok Leknev ve Bombay bölgesinde yoğunlaşan Şiîlerin klasik ve modern tarzda birçok eğitim ve araştırma merkezi bulunmaktadır. 1890 yılında Seyyid Nazım tarafından Leknev'de kurulan Camia Nâzımiyye, ilkokuldan lisansüstüne kadar eğitim veren bir müessese olup sadece İsnâaşeriyye'ye mensup talebeleri kabul etmektedir; ayrıca büyük bir kütüphanesi vardır.[2]

Şiilerin bu bölgede Sultânü'l-Medâris, Medresetü'n-Nâzımiyye ve Medresetü'l-Vâizîn isminde medreseleri bulunmaktadır.[3]

1.3.6. Kadıyânîlik

1885'ten itibaren kendisini sırasıyla 14. Hicrî yılın müceddidi (1885), mehdî ve mesih (1891), nebî -Müslümanlar için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yeniden tezahürü, Hristiyanlar içinse Hz. İsa'nın (a.s.) yeryüzündeki ruhu- (1902), Hindular için *"Krişna Avatar*" (1904) olarak tanıtan; kendisine vahiyler geldiğini iddia eden Mirza Gulâm Ahmed (1839-1908) tarafından Pencap bölgesindeki Kâdıyân'da başlatılan bir harekettir.[4] Mirza Gulâm Ahmed'in adına izafetle *"Mirzâiyye"*; ortaya çıktığı yere nispetle *"Kadiyâniyye"* adıyla anılır. Gulâm Ahmed'in 4 Kasım 1900 tarihinde yayımladığı bildiriyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismine işaret etmek üzere *Ahmediyye*

[1] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 447; Birışık, **Hint Alt Kıtası'nda İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü,** 30.

[2] Birışık, **Hindistan (İslâmî Araştırmalar),** XVIII, 99.

[3] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 132.

[4] Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 448.

olarak ilan edilmiş; bu tarihten itibaren gerek kendileri gerekse Batılılar bu adı kullanmışlardır.[1]

Bu hareket, *bir asra yakın zamandır dini inanç ve bağlılığın dikkate değer bir şekilde zayıfladığı, dini eğitimin hemen hemen ciddiyetini yitirip kaybolduğu, Müslüman hayat ve topluluğunun sarsıldığı ve halkın zihnen şaşkınlık ve çaresizlik içine düştüğü* Pencap bölgesinde ortaya çıkmıştır.[2]

Gulâm Ahmed'in, İngiliz emperyalizmi altında inleyen Hint Müslümanları arasında *"Kılıçla cihat yoktur."* şeklindeki iddiaları, Hint Müslümanlarının istiklal faaliyetlerine engel teşkil etmiş; ama onun bu anlayışı, her şeyden önce sömürge idaresini sağlama almak isteyen İngiliz hükümetinin çok işine yaramıştır.[3]

Kur'an ve sünneti kendi sapkın fikirleri doğrultusunda yorumlayan Gulâm Ahmed, tenasüh ve hulûl inancını deklare etmeye kalkışmış;[4] görüşlerini kabul etmeyenleri kâfir ilan etmiş ve onlarla insanî ilişkiler içerisine girmeyi mensuplarına yasaklamıştır.[5]

Tezimizin bu kısmında *Leknevî'nin fikrî ve ilmî yönüne tesir eden faktörlere; ekol ve eğitim kurumlarına* temas edildi. Sonraki kısımda *Leknevî'nin hayatı* başlığı altında *ailesi, kişiliği ve seyahatlerine de* değinmek suretiyle vefatına kadar geçen süreci ele alacağız.

---

[1] Fığlalı, **Kadıyânîlik,** DİA, XXIV, 137.

[2] Fığlalı, **XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan,** 23.

[3] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Kâdiyânî ve'l-kâdiyâniyye,** Cidde, ed-Dâru's-Suûdiyye li'n-Neşr, 1967, 102; Fığlalı, **XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan,** 24; Pakdemirli, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** 449.

[4] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Kâdiyânî ve'l-kâdiyâniyye,** 76.

[5] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Kâdiyânî ve'l-kâdiyâniyye,** 75.

2. LEKNEVÎ'NİN HAYATI

2.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi

Uzun ismi, Abdülhayy b. Abdülhalim b. Emînillâh b. Muhammed Ekber b. Ahmed Ebirrahîm b. Muhammed Yakup b. Abdilaziz b. Muhammed Said b. Şehit Molla Kutbiddin el-Ensârî es-Sehâlevî el-Leknevî'dir.[1] Leknevî'nin ismi ile alakalı bazı tabakât kitaplarında bölgesel farklılıklardan kaynaklı birtakım ihtilaflara rastlanabilmektedir.[2] Bunun sebebi Araplarda iki isim yan yana kullanıldığında müstakil iki kişi anlaşılırken, Hindistanlılarda iki ismi yan yana kullanıldığında tek kişinin kast edilmesidir. Misal olarak *"Muhammed Ali, Muhammed Abdürrahim"* gibi isimler Araplara göre iki kişinin ismi iken Hindistan'da bu tek kişinin adı olabilmektedir. Bu durumun farkında olmayan Arap asıllı bazı tarihçiler "*Muhammed Abdülhayy"* ismi ile *"baba ve oğlu"* kastediliyor zannetmiş; müellifin teberrük maksadıyla kullandığı *"Muhammed*" ismiyle *"Abdülhayy"* ismi arasına *"ibn"* ifadesi getirerek *"Abdülhayy oğlu Muhammed"* şeklinde tercüme etmişlerdir.[3]

Leknevî'nin kendi isminin *Abdülhayy* olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Fakat Leknevî bazı kitaplarında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ismini kendi isminin önüne getirerek belirtmiştir.

---

[1] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1268.

[2] Ömer Rızâ Kehhâle Leknevî'nin ismi ve nesebini *Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Ahmed b. Muhammed b. Yakub el-Leknevî el-Ensârî el-Hindî* şeklinde belirtmektedir. Bu duruma göre birinci, ikinci ve üçüncü dedelerinin isimlerinde bir değişiklik söz konusu olmaktadır. Bkz. Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn,** Beyrut, İhyâü't-türâsi'l-Arabî, 1957, 11, 235. Kâtip Çelebî'nin *Îdâhu'l-meknûn*'unda da Leknevî'nin isminin *Muhammed b. Abdülhayy* şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Bkz. İsmail b. Muhammed Emin el-Bağdâdî Kâtip Çelebi, **Îdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn,** Beyrut, İhyâü't-türâsi'l-Arabî, t.y, III, 581.

[3] Söz konusu karışıklığa sebep olan durum "محمد" ve "عبدالحي" kelimelerinin arasına "ابن" kelimesinin getirilmesi veya getirilmemesinden kaynaklanan bir ihtilaftır. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 59.

Künyesi ise, Ebü'l-Berekât'tır. Leknevî kendi sözleriyle bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

> *"Künyem Ebü'l-Berekât'tır. Bu künyeyi yetişkinlik çağına ulaştığımda bizzat babam vermiştir. İsmim Abdülhayy'dır. İsmim de aynı şekilde, doğumumun yedinci gününde babam tarafından verilmiştir. Pederim bu şekilde isim tercih edince, ilim sahibi bazı nüktedan kimseler, ömrümün uzun olacağına ve güzel hizmetler yapacağıma dair tefe'ül yaparak mukabelede bulunmuşlar. Ben de Allah Teâlâ'nın bu güzel temenniyi kabul etmesini diliyor; keder ve sıkıntıdan uzak hayırlı uzun ömürler verip kendi rızasına münasip işler yapmada muvaffak kılmasını niyaz ediyorum."*[1]

Leknevî'nin nesebi, Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye uzanmaktadır. Halife Hz. Ömer (r.a.) zamanında fetihlerin artması ve toprakların genişlemesiyle Hindistan'ın büyük bir kısmında İslâm yayılmıştır.[2] Alemkir Şah, selefleri gibi olmayıp; fıtratı itibariyle âlim ve sâlih kimselere hürmet etmeyi, dua almayı ve ikramda bulunmayı seven bir kimse olduğundan Leknevî'nin dedelerinden olan *Kutbuşşehîd*'in çocuklarına Frengi Mahal bölgesini hediye etmiştir. Leknevî'nin dedeleri de Medine-i Münevvere'den başlayıp Herat, Lahor, Dihle ve Sihâlî[3] bölgelerinden geçerek Leknev'e yerleşmişlerdir. Bu sebeple Leknevî'nin kökeni Araplara uzanmakta ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye ulaşmaktadır.[4]

Leknevî bazı yerlerde *Eyyûbî* nisbesini kullandığı gibi, köklerinin nereden geldiğini ifade ediyor olması sebebiyle *Ensârî;* doğduğu şehri ifade ettiğinden dolayı

---

[1] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 19; Salah Muhammed Sâlim Ebü'l-Hâc, **el-Menhecü'l-fıkhî li'l-İmâmi'l-Leknevî,** Beyrut, Dâru'n-nefâis, 2002, 31.

[2] Ebü'l-Bekâ Muhammed Ali, **a.g.e,** 21.

[3] Leknev şehrinde bir kasaba olup Leknevî'nin annesinin dedelerinden olan Kutbuşşehîd'in kabrinin bulunduğu yerdir. Bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 20.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 32; Nesebi itibariyle Leknevî, 43 vasıta ile ashâb-ı kiramdan Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye uzanmaktadır. Bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 20; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 66.

Leknevî ve fıkıhtaki mezhebini ifade etmesi açısından da *Hanefî* ifadesini tercih etmiştir. Leknevî, *Hanefî* nisbesini kullandığı için bazı kimseler tarafından ithamlara maruz kalıp tekfir edilmiş olsa da bu nisbeyi kullanmaya devam etmiştir.[1]

2.2. Doğumu

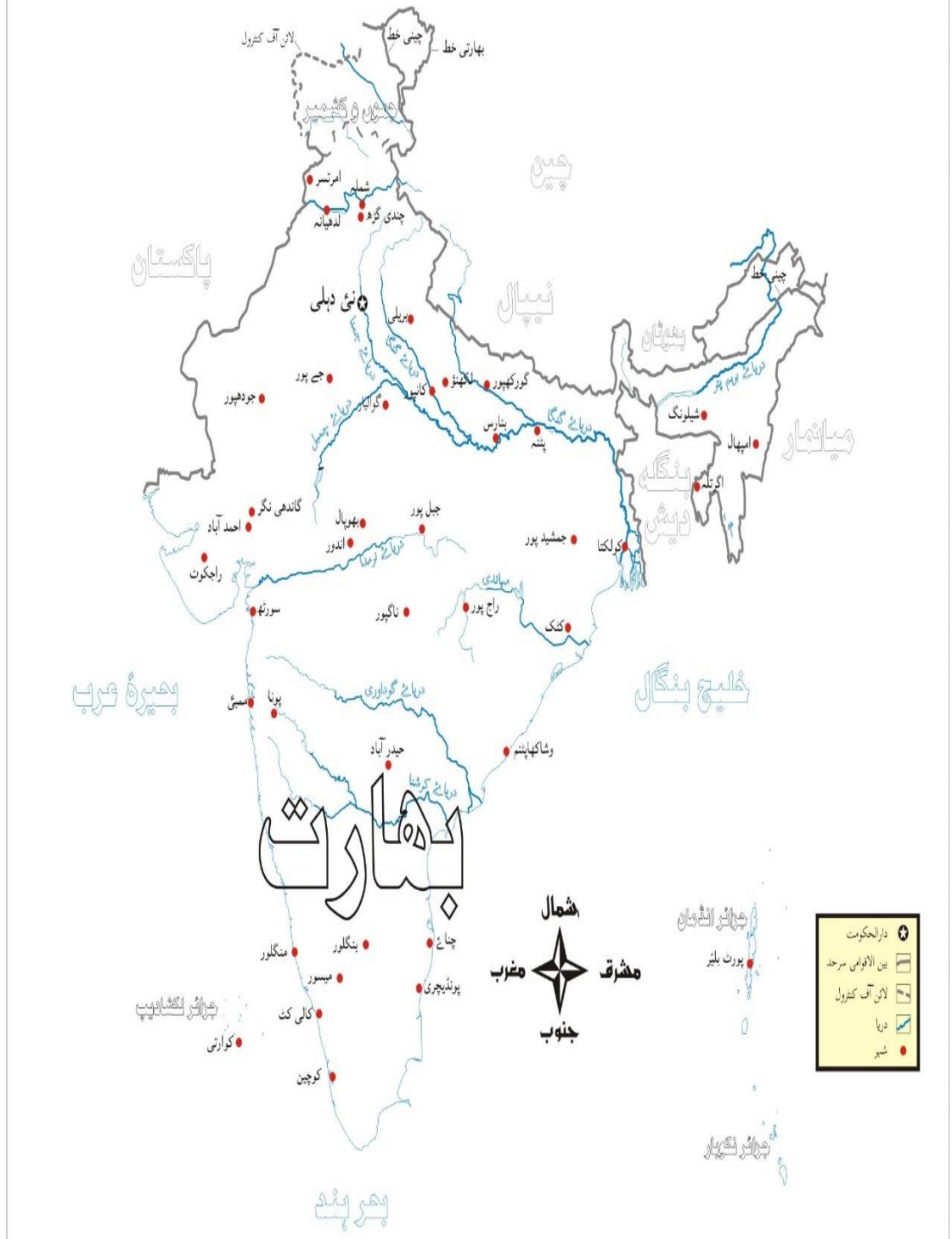
Leknevî, 26 Zilkade 1264/1848'de Salı günü *Banda* kentinde dünyaya gelmiştir.[2] O sıralar babası Muhammed Abdülhalim *"Medresetü'n-Nevvâb"*ta müderrislik vazifesi yapmaktadır.[3] Doğum tarihiyle alakalı farklı görüşler olsa da Leknevî kendi eserlerinde bu tarihte doğduğunu belirtmiştir.[4]

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 33

[2] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 110; a. mlf, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 19; Abdülhayy b. Abdülkebir el-Kettânî, **Fehresü'l-Fehâris ve'l-Esbât,** Beyrut, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1982, II, 726; Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1268.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr**, 64.

[4] Eltâfü'r-Rahmân *"Ahvâlü Ulemâi Frengi Mahal"* isimli eserinde, Muhammed İnâyetullah ise *"Tezkiretü Ulemâi Frengi Mahal"* isimli kitabında Leknevî'nin doğum tarihini 1265 olarak vermişlerdir. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 68.

Leknev'in Genel Görünümü

2.3. Ailesi

Leknevî; sâlih, ilme değer veren ve mütedeyyin bir aileye mensuptur.[1] Babası, Muhammed Abdülhalim el-Leknevî'dir. 21 Şaban 1239/1824 tarihinde Leknev şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk ilim tahsilini babasından; daha sonra amcasından yapmıştır.[2] Abdülhalim el-Leknevî, Abdülhayy el-Leknevî'nin ilk hocası olduğundan, hayatına dair geniş bilgiye *hocaları kısmında* yer verilecektir.

İlk silsileden dedesi *Şeyh Emînullâh* fetva ehli bir hafız; ikinci silsileden dedesi *Molla Muhammed Ekber*, kendi babasından ilim tahsil etmiş zâhit ve takva sahibi bir kimsedir. Aynı durumu, ailenin diğer fertleri ve dedelerinde de görmekteyiz.[3] Leknevî'nin altıncı kuşaktan dedesi, *"Fetâvây-ı Âlemkîr"* olarak da bilinen *Fetâvây-ı Hindiyye'*yi kaleme alan heyetin içinde yer almıştır.[4] Yedinci kuşaktan dedesi, Leknev'in bir köyü olan Sihâlî'de dünyaya gelmiştir.

Leknevî'nin ailesi, önce Medîne-i Münevvere'ye yerleşmiş; oradan Herat ve Dihle'ye, oradan Kutbuşşehîd'in kabrinin bulunduğu yer olan Sihâlî'ye, daha sonra da Leknev'e göç etmiş; son olarak da Hristiyan bir tüccarın meskeni olan ve bununla iştihar eden Frengi Mahal'e[5] yerleşmiştir.[6]

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 64.

[2] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır**, VII, 1004.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 62.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 65.

[5] Leknev'de bir mahalledir. Bu şekilde meşhur olmasının sebebi, geçmişte Hristiyan bir tüccara ait bir mekân olmasından kaynaklanmaktadır. Bu mahalle daha sonra, her biri Molla Kutbuşşehîd soyundan gelen birçok sâlih zâtın ve âlimin yaşadığı mahalle olacaktır. Bkz. Özcan, **Frengi Mahal,** DİA, XIII, 132.

[7] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 20; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 68.

2.4. Evliliği ve çocukları

Leknevî, 1283 senesinde babasıyla memleketine döndükten bir sene sonra amcası Hâfız Muhammed Mehdî'nin kızıyla evlendiğini söylemektedir. Bizzat babası tarafından evlendirilen Leknevî, o sıralar henüz 19 yaşındadır.[1] Leknevî'nin bu evlilikten birkaç çocuğu olur fakat bir kızı dışında tüm çocukları Leknevî hayattayken vefat eder. Leknevî vefat ettiğinde geride bir kızı ve hanımı bulunmaktadır. Leknevî'nin eşi, Leknevî'den dört sene sonra 1308 senesinde Mekke-i Mükerreme'de vefat eder. Kızını ise, aynı zamanda talebesi de olan Müftî Muhammed Yusuf ile evlendirir. Leknevî'nin damadı Muhammed Yusuf, kayın pederi olan Leknevî'nin birçok kitabının basılmasına öncülük edendir. Muhammed Yusuf, 1344 senesinde vefat etmiştir.[2]

2.5. Kişiliği

H. 14'e kadarki Hindistan uleması ile alakalı yazılmış en geniş eser olma özelliği taşıyan *Nüzhetü'l-Havâtır*[3] isimli kitabın müellifi Abdülhayy el-Hasenî, Leknevî'nin bulunduğu meclislerde pek çok defa bir araya gelmiş ve onun gerek kişiliği, gerekse şemaili ile alakalı bu kitabında geniş bilgi vermiştir. Abdülhayy el-Hasenî'nin anlatımına göre Leknevî; *temiz yüzlü, siyah gözlü, keskin bakışlı, seyrek sakallı,*

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 74; Hatipoğlu, **Leknevî,** DİA, XXVII, 134.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 83.

[3] Tam adı *Nüzhetü'l-havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi'i ve'n-Nevâzır*'dır. Hindistan'da yaşamış 4500 kadar âlim, mutasavvıf, edip, siyaset ve devlet adamının biyografisini ihtiva etmektedir. *Nüzhetü'l-havâtır* bir biyografi kitabı olmanın ötesinde Hint Alt Kıtası'na dair ilmi, tarihi, siyasi ve dini pek çok konuda önemli bilgiler ihtiva etmekte, VIII. cildi son devir Hint ulemasına dair yegâne eser olma özelliğini korumaktadır. Geniş bilgi için bkz. Hatipoğlu, **Nüzhetü'l-havâtır,** DİA, XXIII, 308.

alnını kapatacak kadar uzun saçlı, zeki, kıvrak zekâlı, iffetli, ince kaşlı, gür sesli ve hitabeti kuvvetli olan bir âlimdir.[1]

Yine Leknevî'nin gözde talebelerinden Muhammed Hafîzullah el-Bendevî, hocası Leknevî'nin hayatını anlattığı *Kenzü'l-Berekât fî Sîreti Ebi'l-Hasenât* isimli eserinde onu; az ile yetinebilen, dünya malına tamah etmeyen, ön planda olma tutkusu bulunmayan, karşılaşılması ender ve yüksek ahlak sahibi olup muhaliflerinden bile olsa herkesin hürmet gösterdiği, kimseye sû-i zanda bulunmayan bir kimse olarak tanıtmaktadır.[2] Münazara yaptığı kimselerden olan Muhammed Beşîrüddin es-Sehsevânî Leknev'e gittiğinde Leknevî güler yüz ve ihtiramla karşılamış, kendi evinde misafir edip daha uzun süre kalması için ısrar etmiş; buna mukabil Sehsevânî de burada kaldığı süre zarfında nezaketen Leknevî'nin ders ve vaazlarına katılmıştır.[3] Leknevî'nin münazara yaptığı kimselerden olan Muhammed el-Betâlevî de Leknevî'ye hadis ilmi ile alakalı bazı sorular yöneltmiş; Leknevî de bu soruları karşılıksız bırakmayıp cevaplandırmış; hatta bu sorulardan hareketle bir eser telif etmiştir.[4] En şiddetli reddiyeler yazdığı kimselerden Sıddık Hasan Han da Leknevî'nin vefat ettiği haberini aldığında o gece oldukça üzülmüş; hiç yemek yememiş ve Leknevî'nin ilmine olan hürmetinden dolayı gıyâbî cenaze namazı kılmıştır.[5]

Leknevî'nin başka bir talebesi Muhammed Abdülbâkî de, onun, dost veya muhalif olan herkese hürmet ettiğinden, Leknev'e hocasını ne zaman ziyarete gitse her defasında kendisini güler yüzle karşıladığından ve günlerce misafir ettiğinden bahsetmektedir.[6]

---

[1] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1268.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 89.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 312.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 317.

[5] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1269.

[6] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 89.

Leknevî'yi tanıyan herkeste ortak olan bu görüşler, ilmî noktada oldukça muteber olan Leknevî'nin ahlak ve şahsiyet noktasında da takdir edilen bir kimse olduğunu göstermektedir.

2.6. Seyahatleri

2.6.1. Haremeyn'e Olan Seyahatleri

Leknevî, ilki babası hayattayken h. 1279 senesinde; ikincisi babasının vefatından sonra h. 1292 senesinde olmak üzere iki defa hacca gitmiştir.[1] İlk ziyaretini yaptığında on beş yaşındadır ve babası Muhammed Abdülhalim Nizâmiye Medresesi'nde müderristir. 1279 senesinin recep ayında Haydarâbâd'tan yola çıkan Leknevî ve babası, Bombay'a ulaşmışlar; buradan deniz yolunu kullanarak Bombay'a ve ramazan ayında da Hudeyde'ye[2] gitmişlerdir. Burada bir müddet konaklayan Leknevî ve babası hava muhalefeti sebebiyle Cidde'ye gitmek mümkün olmadığından Leys denilen bölgeye geçmişlerdir. Buradan dört gün boyunca yaya olarak devam edip; Ramazan ayının çıkmasına on gün kala, Mekke-i Mükerreme'ye ulaşmışlardır. Mekke'de hac vazifesini edâ ettikten sonra Zilhiccenin son on gününü Medine-i Münevvere'de geçirmek üzere buradan ayrılmışlardır. Muharremin ikinci günü babasıyla birlikte Medine-i Münevvere'ye ulaşan Leknevî, safer ayına kadar kalmış; rebîulevvel ayının ortalarına doğru Bombay'a dönmüştür.[3]

1292 yılında yaptığı ikinci hac ziyaretinde 15 Şevval' de Haydarâbâd'a doğru yola çıkmış; 5 Zilkade'de Cidde'ye; 10'unda da Mekke-i Mükerreme'ye ulaşmıştır. Hac vazifesini eda ettikten sonra 21 Zilhicce Cuma günü Medine-i Münevvere'ye gitmek üzere yol çıkan Leknevî, 5 Muharrem'de de Medine'ye ulaşmıştır. Leknevî burada birkaç gün kaldıktan sonra tekrar Cidde'ye dönüp safer ayının 21'inde de Bombay'a

[1] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 13.

[2] Tihâme bölgesinin önemli şehirlerinden biri olup, Yemen'in Kızıl Deniz'e bakan bir sahil kentidir. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 74.

[3] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 29.

varmıştır.[1] Leknevî'nin ikinci hac ziyareti ile alakalı farklı tarihler veriliyor olsa da, kendisi bu tarihin h. 1292 senesi olduğunu ifade etmektedir.[2]

Haremeyn'e yaptığı her iki ziyarette de oradaki âlimlerle bizzat görüşmüş, bazı âlimlerden icâzet de almıştır.[3]

2.6.2. Ana Yurduna Dönüş

Leknevî, 1292 senesinde, hac ziyaretinden döndükten sonra ana yurduna yerleşmiştir. Leknevî, babası Muhammed Abdülhalim'in vefatından önce onunla birlikte Haydarâbâd'ta yaşamaktadır. Leknevî burada hem muallimlik yapmış, hem de babasından istifade etmeye devam etmiştir. Babasının vefatıyla birlikte Leknevî'ye babasının icra etmekte olduğu hâkimlik vazifesi teklif edilmiş fakat dostlarının yoğun ısrarlarına rağmen bu teklifi kabul etmemiş;[4] ömrünün kalan kısmını, ilmî çalışmalara ayırıp talebeleri ile ilgilenerek ana yurdu olan Leknev'de geçirmiştir.[5]

2.6.3. Bihâr'a Olan Seyahati

Leknevî Lahor'a, kendisi vasıtasıyla Müslüman olan bir çocuğun babasının, İngiliz hâkimlerinin yetkili olduğu mahkemeye açtığı dava sebebiyle gitmiştir. Açılan bu dava sebebiyle Leknevî'nin Bihâr'a geleceğini duyan belde sakinleri, Leknevî'yi karşılamak için çevre illerden toplanıp yollara düşmüş; insanların bu ilgi ve alakasına şahit olan çocuğun babası, Leknevî'nin sevilen ve itibar edilen bir kimse olduğunu anlayıp daha sonra bu davadan vazgeçmiştir. Bu durum sebebiyle Leknevî'yi karşılamaya gelen kişilerin sayısının on binlerle ifade edilmesi, Leknevî'nin ilimdeki

[1] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 29.

[2] Abdülhayy el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır* isimli kitabında, bu tarihin, h.1293 olduğunu ifade etmektedir. Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1268. Geniş Bilgi İçin bkz.. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 29; a. mlf. **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 13;Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 76.

[3] Leknevî, **el-Câmiu's-sağîr,** 65.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 77.

[5] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1268.

yerini ve insanların Leknevî'ye olan itibar ve muhabbetini ifade etmesi açısından önem arz etmektedir.[1]

2.7. Vefatı

Ömrünü, ilim tahsili ve kitap telifi üzerine bina eden Leknevî, henüz otuz dokuz yaşını doldurmadan h. 1303 senesinin ortalarında yakalandığı *"sara"* hastalığından kurtulamamış ve 30 Rebîulevvel 1304/1886 Pazar günü Leknev'de vefat etmiştir.[2] Her grup ve görüşten insanın katıldığı cenaze namazı üç defa olmak üzere[3] önce Muhammed Abdürrezzâk el-Ensârî el-Leknevî, arkasından Mevlânâ Abdülvahhâb, en son olarak da Abdülmecid b. Abdülhalim tarafından kıldırılmıştır. Cenazesi, kendi doğduğu yer olan Leknev'deki seleflerinin de defnedildiği *Ahmed Envâru'l-Hakk'ın* bahçesine defnedilmiştir.[4]

Çalışmamızın bu kısmında *Leknevî'nin hayatını* ele aldık. Bir sonraki kısımda *Leknevî'nin ilmi kişiliğine, münazaralarına ve onu yetiştiren hocalarına* değinmeye çalışacağız.

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 77.

[2] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye,** Beyrut, Dâru'l-Erkam, 1998, 16.

[3] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1270.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 81.

3. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Leknevî, ilme değer veren bir ailede yetişmiş olması sebebiyle oldukça erken bir yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Bu durum, Leknevî'nin kıymetli ve çok sayıda eser yazmasının önünü açan bir unsur olmuştur. Beş yaşında iken Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemeye başlayan Leknevî, henüz çocukken kuvvetli bir hafızasının bulunmasını, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği büyük nimetlerden birisi olarak değerlendirmektedir.[1] İlk Kur'ân-ı Kerim tahsilini, hafız Kâsım Ali el-Leknevî'den yapmaya başlamış; fakat henüz 30. cüzü ezberlemeden ailesi ile birlikte Compur şehrine göç etmiş, Kur'ân-ı Kerim'in kalan kısmını babasından okumak suretiyle orada tamamlamıştır.[2] Babası Muhammed Abdülhalim Compur'da müderris iken ilk teravih namazını kıldırmış ve mihraba ilk defa buradayken geçmiştir.[3] Babasından Kur'ân-ı Kerim tahsili yaptığı sıralarda *bazı Farsça derslerin* yanı sıra *hat ve inşâ* dersleri de almıştır.[4]

Leknevî, Hindistan bölgesindeki medreselerde tercih edilen ve *"ders-i nizâmî"*[5] ismi verilen bir usule göre eğitim almıştır.[6] Bunların yanı sıra Leknevî, babasının dayısı Molla Nimetullah'tan da matematik dersleri almıştır.[7]

Küçüklüğünden itibaren ilme ayrı bir muhabbeti olan Leknevî, *"Şerhu'l-İşârât, Kânûnu't-Tıb ve el-Ufuku'l-Mübîn"* kitapları haricinde okuduğu her kitabı ders olarak

---

[1] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla**, 12.

[2] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 20; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 47.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 61.

[4] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 33.

[5] Bu eğitim metodu ile alakalı detaylı bilgi ve ders müfredatı, önceki bölümde ele alındır. Geniş bilgi için bkz. ***Frengi Mahal Medresesi (Dâru'l-Ulûm-i Frengi Mahal)*** *s.24.*

[6] Bu usulün kurucusu Nizâmüddîn es-Sehâlevî'dir, Sehâlevî'nin geliştirdiği bu yönteme göre ilim tahsil eden bir talebenin, derinlemesine mütâlaa ve etraflı düşünebilme melekesi kazanabilmesi hedeflenmiştir. Bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 49

[7] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 12; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 49.

talebelerine okutmuş; dersini almadığı ve okumadığı herhangi bir kitabı okutmaktan imtina etmiştir.[1] Babası Muhammed Abdulhalim'den ders aldığı sırada edindiği defterlere küçük ders notları almaya başlamış; ilk eserlerini de yine çocukluk yıllarında yazmıştır.[2] Yine Leknevî'nin *"Şerhu'l-Vikâye"* üzerine yazdığı *"Hüsnü'l-Vilâye âlâ Şerhi'l-Vikâye"* isimli kitap, henüz babasından ilim tahsil eserken aldığı notlardan meydana gelmiş bir çalışmanın neticesidir.[3]

Leknevî'nin on yedi yaşına gelinceye kadar babasından içinde *Îsâgôcî, eş-Şemsü'l-Bâziğa, Şerhu'l-Vikâye* gibi kitapları okumuş ve diğer İslâmî ilimleri tahsil etmiştir.

Leknevî'nin tahsil ettiği ilimler ve okuduğu kitaplar şu tablodaki gibidir:

[1] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 34; a. mlf, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 21; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 50.

[2] *"İmtihânü't-Talebe fi's-Siyağı'l-Müşkile"* Leknevî'nin yazdığı ilk kitap olup yine aynı yıllarda tuttuğu ders notlarından oluşan "ve *et-Tibyân fî Şerhi'l-Mîzân"* isimli eserini yazmıştır. Bkz. Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 62**;** a. mlf, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 21.

[3] Leknevî, **es-Siâye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye,** Karaçi, Matbau'l-Mustafâî, 1307, 3

Tablo 2
Leknevî'nin Okuduğu Kitaplar ve Aldığı Dersler

Dersin Adı		Okuduğu Kitap	Müellif	Vefat
Sarf	**1.**	el-Münşe'ib (Farsça)	Molla HamidüddinKâkûrî	1215/1801
	2.	el-Füsûlü'l-Ekberiyye	Ali Ekber Hüseyni Allahâbâdî	1090/1679
	3.	el-Mîzânü's-sarf (Farsça)	Muhammed b. Mustafa b. Hasan	911/1506
	4.	eş-Şâfiye	Osman b. Ömer İbn Hâcib el-Mâlikî	646/1249
Nahiv	**5.**	Şerhu'l-Miet-i Avâmil	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
	6.	el-Hidâye fi'n-nahv	Ebû Hayyân el-Endelûsî	745/1344
	7.	el-Kâfiye	Osman b. Ömer İbn Hâcib el-Mâlikî	646/1249
	8.	Şerhu'l-Câmî ale'l-Kâfiye (el-Fevâidü'z-ziyâiyye)	Nûreddin Abdurrahman el-Câmî	898/1492
Belâgât	**9.**	Muhtasaru'l-meânî	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
	10.	el-Mutavvel Şerh-u Telhîsil-Miftâh	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
Mantık	**11.**	er-Risâletü's-Suğrâ	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
	12.	er-Risâletü'l-Kübrâ	Seyyid Şerif el-Cürcânî	816/1413
	13.	Îsâgôcî	Esîruddîn el-Ebherî	663/1265
	14.	Hâşiyet-ü Tehzîbi'l-Kelâm	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
	15.	Şerhu't-Tehzîb	Abdullah Yezdî	981/1574
	16.	Süllemü'l-ulûm	İbn Abdişşekûr el-Bihârî el-Hindî	1119/1707
Hikmet (felsefe)	**17.**	Şerh-u Hidâyeti'l-Hikme	Hüseyn b. Mîbezî'nin	606/1210
	18.	eş-Şemsü'l-Bâziğa	Muhammed el-Compûrî	1062/1652
Fıkıh	**19.**	Şerhu'l-Vikâye	Sadru'ş-Şerîa es-Sânî Abdullah b. Mes'ud	747/1346
	20.	el-Hidâye	Ali b. Bekr el-Merginânî	593/1197
Usul-ü Fıkıh	**21.**	Müsellemü's- sebût	İbn Abdişşekûr el-Bihârî el-Hindî	1119/1707
	22.	Nûru'l-envâr	Ahmed b. Ebû Saîd Molla Ciyûn	1130/1718
	23.	et-Telvîh	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
Tefsir	**24.**	Tefsîru'l-Beyzâvî	Nâsırüddîn Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî	685/1286
	25.	Tefsîru'l-Celâleyn	Celâleddîn el-Mahallî	864/1459
	26.		Celâleddîn es-Suyûtî	911/1505
Kelam	**27.**	Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye	Sa'düddîn et-Teftezânî	792/1390
Hadis	**28.**	Mişkâtü'l-mesâbîh	Hatîb et-Tebrîzî	741/1340
Münâzara	**29.**	er-Raşîdiyye	Abdürreşîd el-Conpûrî	(v.1083)
Matematik	**30.**	Hulâsatü'l-hesâb	Muhammed b. Hüseyn el-Âmilî	1031/1622
	31.	Teşrîhu'l-eflâk	İmâmüddîn er-Riyâzî b. Lütfullah Mühendis	1145/1733

KAYNAK: Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 62; a.mlf, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 21; a.mlf, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 110-112; Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1269-1270.

Leknevî, günlük yaşantısında zamanının çoğunu ilmî çalışmalarla geçirmiştir. Sabah namazından sonra güneş doğana kadar kendi hususi işleriyle meşgul olmuş, öğleye kadar kısa veya uzun süreli dersler vermiş ve sonrasında da tahkik yapması gereken kitaplarla ilgilenmiştir. Bir müddet kaylûle yaptıktan sonra öğle namazını kılan Leknevî, ikindiye kadar kitap telifi ile uğraşmış; ikindiden sonraki vaktini dostlarını ziyaret etmeye; akşam namazından gece yarısına kadar ise mütâlaa yapıp notlar almaya ayırmıştır.[1]

Leknevî, mütâlaa ile uzun zaman geçirebilmeyi, hacmi itibariyle büyük ve muhtevâsı açısından yoğun kitapları bıkkınlık ve yorgunluk olmaksızın kısa sürede anlayabilmeyi Allah Teâlâ'nın bir ikramı olarak gördüğünü ifade etmekte; bazı günler, akşam namazını kıldıktan sonra başladığı mütâlaalarının, yatsı namazı için verdiği aralar haricinde gece yarılarına kadar aralıksız devam ettiğini; buna rağmen usanma ve yorulma meydana gelmediğini söylemektedir.[2] Bu durumu hayatının tümüne teşmil eden Leknevî, babasına iştirak etmek durumunda kaldığı Haydarâbâd seyahati, hac ziyaretleri[3] ve ağır hasta olduğu durumlar haricinde ilim tahsiline hiç ara vermeden devam etmiştir.

Onun ilmî kişiliği ile alakalı kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse Leknevî'nin ilim yolculuğunu iki ana safhada ele almak mümkündür: birinci safha, Leknevî'nin beş yaşında ilim tahsiline başladığı safhadır. Bu süreçte Leknevî, Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş ve bazı alet ilimlerinden dersler almıştır. Bu safha on bir yaşına kadar devam etmiştir. İkinci safha ise, on bir ile on yedi yaşları arasındaki süreci ihata etmektedir. Bu dönemde de Leknevî, aklî ve naklî ilimlere dair temel İslâmî ilimleri tahsil etmiş; ilmî kişiliğini oluşturan adımları bu dönemde atmıştır. Tuttuğu ders notlarından başlamak üzere ilk eserlerini bu dönemde vermiştir.

---

[1] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 34; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 46.

[2] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâra fi't-teabbüdi leyse bi bid'a,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye**,** 1966, 118; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 151.

[3] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 50.

Leknevî'nin usul ve furû-u fıkıh ile alakalı görüşleri, ictihad, mezhep ve taklide bakışı ikinci bölümün ilgili kısmında ele alınacağı için burada yer verilmeyecektir.

Bu değerlendirmeden sonra, Leknevî'nin ilmî kişiliğini ortaya koyan diğer unsurlara temas edeceğiz. Bu unsurlar içinde Leknevî'nin hocaları ve münâzara yaptığı kimseler yer alacaktır.

3.1. Hocaları

Geçmişte ilim tahsil edecek kimseler, kitaplara ulaşmanın günümüzdeki kadar kolay olmaması sebebiyle bir hocadan ders almaya azami gayret göstermişler; bu yolun ilim tahsili için daha bereketli olacağını düşünmüşlerdir. Özellikle matbaanın yaygın olmadığı; her kitaba istenildiği zaman ulaşılamadığı ve kitapların müstensihler vasıtasıyla çoğaltıldığı dönemlerde sahih bilgiye ulaşabilmek için çok sayıda hocadan ders alabilmek, ilmin güvenilirliği bakımından kıymet arz etmekteydi.[1] Leknevî, bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az hocadan ders almış olsa da, ilim tahsil ettiği hocalarından azami ölçüde istifade etmiş; gerek hocaları ve gerekse muasır olduğu akranları tarafından, ilmî bakımdan tevsik edilmiştir.[2]

Leknevî'nin ilim tahsili boyunca ders okuduğu ve icazet aldığı hocalara bu kısımda temas edeceğiz.

3.1.1. Muhammed Abdülhalim b. Muhammed Emin el-Ensârî el-Leknevî

Muhammed Abdülhalim el-Leknevî, Abdülhayy el-Leknevî'nin babası ve ilk hocasıdır. Daha önceki kısımda da belirtildiği gibi Leknevî, Kur'ân-ı Kerim'i

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 93.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 94.

ezberledikten sonra matematik ilmi dışındaki aklî ve naklî ilimlere dair ilk ilim tahsilini babası Abdülhalim el-Leknevî'den yapmıştır.[1]

Abdülhalim el-Leknevî, 21 Şaban 1238/1824'te Leknev şehrinde dünyaya gelmiştir.[2] Baba tarafından soyu Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye; anne tarafından Molla Kutbuddîn eş-Şehid'e ulaşmaktadır.[3] 10 yaşında iken hafızlığını ikmal etti. Sarf, nahiv gibi alet ilimleri babasından aldı. Henüz on altı yaşında iken ilim tahsilini bitirdi.[4] İlim tahsili bittikten sonra Leknev'de müderrislik yapmaya başladı ve h. 1260 senesinde Banda şehrine seyahat etti. Orada, şehrin yöneticisi tarafından ta'zimle karşılandı ve o bölgeye hoca olarak tayin edildi. 4 sene süreyle burada hocalık yapan Abdülhalim el-Leknevî tekrar kendi memleketine döndü.[5] Gittiği yerlerde büyük saygı gören ve müracaat kaynağı olan Abdülhalim el-Leknevî, h. 1279 senesinde yaptığı hac ziyareti sırasında karşılaştığı Şeyh Muhammed Cemal b. Abdillâh b. Ömer el-Hanefî (v.1284), Ahmed b. Zeynî ed-Dahlân (v.1304), Muhammed b. Muhammed eş-Şâfiî, Abdülğanî b. Ebî Saîd el-Müceddidî, Abdürreşid b. Ahmed Saîd el-Müceddidî (v. 1296) ve Şeyh Ali el-Harîrî'den icâzet aldı.[6] Mantık, usûl-ü fıkıh, kelam ve hadis ilimlerinde mütehassıs olan Abdülhalim el-Leknevî'nin aklî ve naklî ilimlere dair otuzdan fazla kıymetli eseri bulunmaktadır.[7] Haremeyn ziyaretinden sonra Haydarabat'a dönen Abdülhalim el-Leknevî, 1282 senesinde, Nizâmiye Mahkemesi'nde bir müddet hâkim olarak görev yapmıştır.[8] Vefatından sekiz gün önce öleceğini haber veren Abdülhalim el-Leknevî, Deken bölgesinin büyüklerinden ve keramet sahibi bir zat olan Şah Yusuf el-Kâdirî'nin

---

[1] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 21.

[2] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 70.

[3] Leknevî, **Hasretü'l-âlem**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, Karaçi, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiye, V, 418.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 71.

[5]Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VII, 1004.

[6] Leknevî, **Hasretü'l-âlem**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 421.

[7]Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VII, 1004.

[8] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 98.

ayak hizasına defnedilmesini vasiyet etmiş ve 29 Şaban 1285/1868 Pazartesi günü Haydarabat'ta vefat ettikten sonra buraya defnedilmiştir.[1]

3.1.2. Muhammed Nimetullah b. Muhammed Nurullah el-Leknevî

Abdülhalim el-Leknevî'nin hocası ve aynı zamanda dayısıdır.[2] Leknevî, Muhammed Nimetullah'tan matematik ilmine dair bazı kitapları tahsil etmiştir.[3]

Muhammed Nimetullah, Leknev şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babasından yapmış; Leknev ve Feyzabat şehirlerinde müftî olarak görev yaptıktan sonra senelerce hocalık yapacağı Betya şehrine gitmiştir. Oldukça zeki, tevâzu sahibi ve anlayışlı bir kimsedir. Titiz ve dikkatli oluşundan dolayı *bir kitabın bir sayfasını üç saat boyunca anlatıyor* şeklinde tavsif edilmiştir. H. 1299'da vefat etmiştir.[4]

3.1.3. Mevlevî Hâdim Hüseyin el-Azîmâbâdî

Bihar kentinin bir nahiyesinde dünyaya gelmiş ve Abdülhayy el-Leknevî'nin babasından ilim tahsil etmiştir. Hâdim Hüseyin, gerek Abdülhalim el-Leknevî'nin gerekse erken yaşta vefat eden talebesi Abdülhayy el-Leknevî'nin kitaplarını neşretmede büyük emek sarf etmiştir.[5] Leknevî, Hâdim Hüseyin ile alakalı olarak, babasının en gözde talebesi olduğundan[6] ve yolculuk dâhil diğer zamanlarda da sürekli birlikte olduklarından bahsetmektedir.[7] Leknevî, Hâdim Hüseyin'den farsça ve matematiğe dair dersler almıştır.[8]

---

[1] Leknevî, **Hasretü'l-âlem**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 441.

[2] Leknevî, **Hasretü'l-âlem**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 422.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 62; a. mlf. **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 12.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 72; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 99-101.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 101.

[6] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 21.

[7] Leknevî, **es-Siâye,** 41.

[8] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 73; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 102.

Leknevî, ders aldığı ve ilim tahsil ettiği bu hocalarının haricinde bazı kitapları karşılaştığı bazı âlimlere okumuş ve bu âlimlerden icâzetler almıştır. Bunların başında, hem hocası hem de babası olan Abdülhalim el-Leknevî gelmektedir.[1] Abdülhalim el-Leknevî vefat etmeden bir süre önce, daha önce aldığı tüm icâzetleri oğlu Leknevî'ye de vermiştir.[2] Ayrıca Leknevî, Ahmed b. Zeynî Dahlân eş-Şâfii'den *"el-Hidâye"* icâzeti,[3] Ali el-Harîrî'den *"Delâilü'l-Hayrât"* icâzeti almış;[4]Abdülğanî İbn-ü Ebî Said en-Nakşibendî el-Müceddidî,[5] Hanbelî fakihi olan Seyyid Muhammed b. Humeyd'den,[6] Muhammed Ehdel ve Mahmut Efendi el-Âlûsî'den[7]de muhtelif icazetler almıştır.[8]

3.2. İlmî Münâkaşa ve Münâzaraları

Leknevî, büyüdüğü aile ve yetişmiş olduğu ortam itibariyle ilim erbabı ile yakından münasebeti olan bir kimliğe sahiptir. Leknevî'nin yaşadığı döneme bakıldığında, farklı görüşlere sahip kimselerin toplumu yönlendirdiğini ve inançlarına

---

[1] Leknevî, **Hasretü'l-âlem**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 435.

[2] Bu icâzetleri ve icâzet senedini Leknevî, *Hasretü'l-âlem* isimli kitabında detaylı olarak anlatmaktadır. Bkz. Leknevî, **Hasretü'l-âlem**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 435-436.

[3] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 33. Bu icâzeti Leknevî, h. 1279 senesinin zilkade ayında, babası ile birlikte gittiği ilk hac ziyareti esnasında Mekke-i Mükerreme'de aldığını söylemektedir. Zeynî Dahlân, aynı zamanda kendisinin aldığı tüm icâzetleri Leknevî'ye de vermiştir. Leknevî bu sırada 15 yaşındadır. Bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 29; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 105.

[4] Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (v. 870)

[5] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 33. Şeyh Abdülğanî ile iki defa karşılaşmış fakat icâzet istemekten çekindiği için Leknev'e vardıktan sonra gönderdiği bir mektupla icâzet talep etmiş, Şeyh Abdülğanî de icâzet vermiştir. Bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 32.

[6] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 33; a. mlf, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 32.

[7] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 32.

[8] Leknevî, icâzet aldığı hocalarını ve icâzet senetlerini detaylı olarak *"İnbâü'l-Hallân bi Enbâ-i Ulemâ-i Hindistân"* isimli kitabında anlattığını söylemektedir. Bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 32.

tesir ettiğini görmekteyiz.[1] Leknevî de bu duruma, yazmış olduğu bazı risalelerinde ve kitaplarında temas etmiş; ortaya çıkan hurafe ve bid'atlere karşı hakikatlerin ne olduğunu insanlara anlatmaya çalışmıştır.[2]

Leknevî, kaleme aldığı risaleler haricinde yaşadığı dönemdeki bazı kimselerle fikir ayrılıkları yaşamış; bunlardan bazıları ile münâzara yapmış bazılarıyla arasında karşılıklı reddiyeler yazmış, bazılarıyla da herhangi bir etkileşimi söz konusu olmamıştır.[3] Leknevî; farklı düşündüğü, muhalefet ettiği yahut reddiyeler yazdığı bu kimselerle karşılıklı saygı, dostluk ve kardeşlik hukukuna riayet etmiş; onlara vefa göstermekten imtina etmemiştir.[4]

Leknevî'nin görüş ayrılığı yaşadığı fakat yazılı veya sözlü olarak herhangi bir etkileşiminin olmadığı kimseler, Muhaddis Nezir Hüseyin ed-Dihlevî[5] ve

---

[1] Yaşadığı dönemde cehaletin yaygınlaştığından bahseden Leknevî, fıkıh ile bir ilgisi olmayan kişinin kendini fakih; hadis bilmeyenlerin kendini muhaddis gibi görmeleri neticesinde insanları sapkınlığa ve dalalete düşürdüğünden muzdarip olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 42.

[2] Leknevî'nin fıkhî meseleler ile alakalı yazdığı *Rad'u'l-ihvân an muhdesâti âhiri cum'ati ramazan, el-Kavlü'l-câzim bi sukûti'l-haddi bi nikâhi'l-mehârim, el-Felekü'd-devvâr fi ru'yeti'l-hilâli bi'n-nehâr, el-Fülkü'l-meşhûn fîmâ yetealleku bintifâi'l-murtehini bi'l-merhûn, Tuhfetü'l-ahyâr bi ihyâi sünneti'l-ebrâr, İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâra fi't-teabbüdi leyse bi bid'a*; hadis ilmi ile alakalı yazdığı *Dâfiu'l-visvâs fî eseri İbn Abbâs, el-Âyâtü'l-beyyinât alâ vucûdi'l-enbiyâ-i fi't-tabakât, Zecru'n-nâs an inkâri İbn Abbâs* ve *el-Âsâru'l-merfûa fi'l-Ahbâri'l-mevdûa* isimli eserler toplumda baş gösteren hurafe ve bid'atlere karşı hakikatleri beyan etmek maksadıyla kaleme alınmış eserleridir. Leknevî, bu eserlerin mukaddimesinde toplumdaki bu türlü sıkıntılara temas etmektedir. Bu risalelerin yazılma sebepleri, "*Eserleri"* bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır. Geniş bilgi için bkz. *Eserleri*, 39-74.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 299.

[4] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1269; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 89, 312, 317.

[5] Nezir Hüseyin b. Cevâd Ali b. Azametullah ed-Dihlevî, muhaddis olup hadis ilmendeki derinliği ile bilinen bir âlimdir. 1220/1805 veya 1225/1810 senesinde dünyaya gelmiştir ve İshak

Fazlurrahmân el-Kenc Murâdâbâbâdî'dir.[1] Leknevî bu kimselerle münâzara veya münâkaşa şeklinde bir diyalog içinde olmamış; karşılıklı olarak hediyeleşmeler veya ziyaretlerle birbirleri ile görüşmüşlerdir.

Bu kısımda, Leknevî'nin münazara yaptığı veya reddiye yazdığı kimselerin biyografilerine kısaca temas ederek, itiraz ettiği hususları ifade edeceğiz.

3.2.1. İhtilâfa Düştüğü ve Münâzara Yaptığı Âlimler

Leknevî'nin ihtilafa düştüğü bazı âlimlerle reddiye veya münazara ile etkileşime girmesinin nedeni, bu kimselerin kitaplarında bazı doğum-ölüm tarihlerine ilişkin yanlışlıklar olması, bilgiye dayalı hatalar veya fikir ayrılıklarıdır.

Leknevî, yazdığı bu reddiyelerle, hakikatin ortaya çıkması için gayret göstermiş; bu kitapları daha önce okuyan kimselerin ikinci kez gözden geçirerek yanlışlığı fark etmelerini temin etmek istemiştir.[2]

---

b. Muhammed'den hadis ilmi tahsil etmiştir. Birçok büyük âlim yetiştiren Nezir Hüseyin, Ebû Dâvûd şerhi olan *"Avnü'l-Ma'bûd"* isimli kitabın müellifi Şemsü'l-Hak ed-Diyânevî'nin de hocasıdır. 10 Recep 1320/1902 Pazartesi dünü Dihle şehrinde vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Abdülhayy el-Hüseynî, **a.g.e,** VIII, 1391. Leknevî, Hüseyin ed-Dihlevî'yi Dihle'de ziyaret etmiş, birbirlerine karşılıklı ikramda bulunmuşlardır. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 300.

[1] Fazlurrahmân b. Ehlillâh b. Muhammed Feyyaz el-Kenc el-Murâdâbâdî 1208/1793 senesinde dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemin önemli muhaddislerindendir. Abdülaziz b. Veliyyillah ed-Dihlevî'den hadis ilmi tahsil etmiştir. Keramet sahibi bir zat olan Fazlurrahmân el-Murâdâbâdî, takva, zühd, ahlak ve cömert oluşuyla bilinmektedir. Çok sayıda talebe yetiştiren Fazlurrahmân el-Murâdâbâdî, 8 Rebîulevvel 1313/1895 senesinde, doğduğu yer olan Murâdâbâd'ta vefat etmiş ve Murathan kabristanlığına defnedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Abdülhayy el-Hüseynî, **a.g.e,** VIII, 1326-1327. Leknevî, bu âlimi fıkıh ve hadis ilimlerine olan vukûfiyetinden dolayı övmüş, muhtelif zamanlarda kendisine hediyeler göndermiştir. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 300.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 301.

Bu kısımda, Leknevî'nin münazara yaptığı veya reddiye yazdığı kimselerin biyografilerine kısaca temas ederek, itiraz ettiği hususları ifade edeceğiz.

3.2.1.1. Sıddık b. Hasan b. Ali el-Kannûcî (Sıddık Hasan Han)

1248/1832 yılında Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Bans Bireli'de dünyaya gelmiştir.[1] Hadis ve Kur'an ilimleri noktasında kendini iyi yetiştirmiş bir âlimdir.[2] 1307/1890 senesinde vefat etmiştir ve vefat ettiğinde geride iki yüzden fazla eser bırakmıştır.[3] Sıddık Hasan Han'ın kitaplarında geçen doğum-ölüm tarihleri ile alakalı bilgilerin çoğu zaman hatalı olması sebebiyle Leknevî ile aralarında ilk ihtilaflar çıkmaya başlamış; Leknevî bu hataların bir kısmını, *en-Nâfiu'l-kebîr* ve *et-Ta'lîkâtü's-seniyye* isimli kitaplarında düzeltmiştir.[4]

Leknevî'nin, Sıddık Hasan Han'ı tenkit ettiği meselelerden biri; Hasan Han'ın, *el-Cünne bi'l-Üsveti'l-Haseneti bi's-Sünnet"* isimli risalesinde *"Suyûtî'nin, İbn Hacer'in talebesi olduğunu* iddiasıdır. Leknevî, Suyûtî ile İbn Hacer'in yaşadıkları dönemlerin farklı olması sebebiyle bu durumun mümkün olmayacağını söyleyerek itiraz etmiştir.[5]

Bir başka ihtilaf; Sıddık Hasan Han, Ali b. Muhammed el-Kûşencî'ye, *"Kûşenc"* kasabasında doğduğu için *"Kûşencî"* dendiğini iddia etmekte; Leknevî de, Alâüddîn Ali b. Muhammed'in, *Kûşencli* olduğu için değil; *"Kûşenc"* kelimesinin Mâverâünnehir bölgesinde *"doğan bakıcısı"* manasına geldiğinden *"Kûşencî"* dendiğini ifade etmektedir.[6]

---

[1] Abdülhamid Birışık, **Sıddîk Hasan Han,** DİA, XXXVII, 92.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 302.

[3] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1246.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 30**4**.

[5] Suyûtî, *"Hüsnü'l-Münâzara*" isimli kitabında, İbn Hacer'in vefatının h. 852 olduğunu ifade eder. Suyûtî'nin doğum yılı ise h. 849'dur. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 30**4**.

[6] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye,** 351; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 305.

Bir başka husus, Sıddık Hasan Han'ın, Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî'nin vefat tarihini yanlış vermesidir. Leknevî ise, *"Bazı muasırlarımız, Pezdevî'nin vefatının h. 884 olduğunu söylemişlerdir. Hocalar bir kenara, talebelerin bile şaşıracağı türden fahiş bir hatadır bu. Oysa 'et-Tavdîh, et-Telvîh veya el-Hidâye' isimli kitapları okuyan herkes bilir ki Pezdevî'nin vefatı h. 482'dir."* diyerek bu hatayı tenkit ve tashih etmiştir.[1]

Bir başka ihtilaf, Hasan Han'ın, *"Muhtasaru'l-Cürcânî fî Usûli'l-Hadîs"* isimli risalenin Seyyid Şerif Cürcânî'ye (v. 816) ait olmayıp İbn Ebi'ş-Şerif'e ait olduğunu iddia etmesi üzerine çıkmıştır. Burada Leknevî, Hasan Han'ı *delilsiz konuşmak ve belgeye dayanmadan söz söylemekle* tenkit emiştir.[2]

Bir başka ihtilaf, Sıddık Hasan Han *"el-İksîr fî Usûli't-Tefsîr"* isimli kitabında Fahreddin Râzî'nin vefatını h. 660 olarak vermiş; Leknevî de bunun yanlış olduğunu belirterek h. 606 olması gerektiğini belirtmiştir.[3]

Bu tenkitler Sıddık Hasan Han'a ulaştığında Hasan Han geri adım atmamış; bilakis reddiyeler yazarak bu itirazlara cevap vermiştir. Leknevî ile Hasan Han birbirlerine karşılıklı olarak bu ihtilaflardan birkaç reddiye yazmışlardır. İlk olarak Hasan Han yahut talebelerinden bir tanesi *"Şifâü'l-Âyy ammâ Evradehü'ş-Şeyh Abdülhayy"* isimli reddiyeyi yazmış; Leknevî de buna karşılık *"İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı' fî şifâi'l-'ayy"*i reddiyeyi yazmıştır. Daha sonra Hasan Han bu reddiyeye karşılık *"Tebsiretü'n-Nâkid bi Raddi Keydi'l-Hâsid"* isimli reddiyeyi kalem almış; Leknevî de cevaben *"Tezkiratü'r-râşid bi Raddi Tebsiretü'n-Nâkid"* isimli reddiyeyi yazmıştır. Leknevî, yazdığı reddiyeler ve cevaplarda muhatabını rencide etmeden bir hatayı

[1] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye,** 210; Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı' fî şifâi'l-a'yy,** Amman, Dâru'l-feth, 2000**,** 57.

[2] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye,** 217.

[3] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı'**, 82.

düzeltmeyi tercih ederken Hasan Han'ın reddiyelerine verdiği isimlerde taassup ve çatışma göze çarpmaktadır.[1]

Karşılıklı olarak yukarıda ismi geçen reddiyelerin yanı sıra Leknevî, Sıddık Hasan Han'a yaptığı itirazları bir kitap kaleme alarak toplamıştır.[2]

3.2.1.2. Muhammed Beşîrüddîn es-Sehsevânî

Sehsevânî, Hindistan'ın Sehsevan şehrinde 1254/1838 senesinde dünyaya gelmiştir. Âlim ve takva ehli bir kimse olan Sehsevânî, usûl-ü fıkıh ve hadis ilimlerinde söz sahibi olan bir kimsedir.[3] Abdürrezzâk es-Sehârenfûrî'den hadis icâzeti almıştır. 1323/1905 senesinin cemâziyelâhir ayında vefat eden Sehsevânî, geride birçok eser bırakmıştır.[4]

Leknevî ile Sehsevânî arasındaki ihtilaf, *Hz. Peygamber'in(s.a.v.) kabrini ziyaret etmenin dînî bir vecîbe olup olmadığı* ile alakalıdır. Zira Sehsevânî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmeyi *mendûb* olarak görmektedir. Bu hususta da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret eden insanları tenkit ederek *"el-Kavlü'l-muhakkaku'l-muhkem fî ziyârati'l-habîbi'l-ekram"* ismini verdiği kitabı yazmıştır. Leknevî, bu durumdan haberdar olduğunda, talebelerinden *Abdülcebbar Han* müstear ismiyle Urduca *"el-Kelâmü'l-mübrem fî nakdı'l-kavli'l-muhakkaki'l-muhkem"* şeklindeki reddiyeyi kaleme almıştır.[5] Leknevî bu reddiyede, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaretin vacip olduğundan* bahsetmekte ve bu konudaki delilleri zikretmektedir. Bir müddet sonra

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 309.

[2] Leknevî bu kitabı, Hasan Han'ın *"el-İksîr"*, *"Hıtta"* ve *"el-İthâf"* isimli kitaplarında doğum-ölüm tarihleri, isimler ve biyografiler ile alakalı yaptığı bazı hataları düzeltmek ve insanların yanlış bilgi sahibi olmasını engellemek için yazdığını ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 14.

[3] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1353.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 309.

[5] Eserlerinin tanıtıldığı bölümde kitapla ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Bkz. s. 53.

Sehsevânî Leknevî'nin bu kitabına karşılık *"el-Kavlü'l-mensûr fî ziyârat-i seyyidi'l-kubûr"* isminde bir reddiye yazmış; buna karşılık Leknevî de, başka bir talebesi olan *Abdülcebbar Kannûcî'nin* adıyla *"el-Kelâmü'l mebrûr fî raddi'l-kavli'l-mensûr"u* telif etmiştir.[1] Leknevî'nin bu reddiyesine karşılık Sehsevânî *"el-Mezhebü'l-me'sûr fî ziyârati seyyidi'l-kubûr"* şeklinde üçüncü bir reddiye yazmış;[2] bu reddiyeye de Leknevî *"es-Sa'yü'l-meşkûr fî raddi'l-mezhebi'l-me'sûr"* kitabıyla cevap vermiştir.[3]

Tüm bu reddiyeler ve karşılıklı yazışmalara rağmen Sehsevânî Leknev kasabasına gittiğinde Leknevî'yi ziyaret etmiş; Leknevî de güler yüz ve misafirperverlikle Sehsevânî'ye ikramda bulunmuş; hatta Sehsevânî'ye ziyaretini uzatması için ricada bulunmuş; Sehsevânî de Leknevî'nin derslerine ve vaazlarına katılarak hürmetle dinlemiştir.[4]

3.2.1.3. Abdülhak el-Hayrâbâdî

Abdülhak el-Hayrâbâdî, 1244/1828 senesinde Dihle'de doğmuştur. Mantık ve hikmet ilimlerine dair önde gelen âlimlerden biridir. Çok sayıda eseri olan Abdülhak el-Hayrâbâdî'nin, kitapları ulema arasında kabul görmüştür. 1318/1900 senesinde vefat etmiştir.[5]

Leknevî, *Mir Zâhid'in* mantık ilmiyle alakalı olan *"Hidâyetü'l-hüdâ ilâ livâi'l-hüdâ"* isimli risalesi üzerine yazdığı hâşiyede Abdülhak el-Hayrâbâdî'ye ait bazı hatalardan bahsetmiş; bu da aralarında ihtilafın çıkmasına sebep olmuştur. Yine

---

[1] Eserlerinin tanıtıldığı bölümde kitapla ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Bkz. s. 53.

[2] Bu risâleye *"İtmâmü'l-Hucce alâ men evcebe'z-ziyârete misle'l-hucce"* unvanını verir. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 312.

[3] Sehsevânî bu kitaba *"İtmâmü'l-Hucce"* unvanını koyar; Leknevî de bu kitaba yazdığı reddiyeye *"Vâdıhu'l-hucce fî itmâmi'l-hucce"* unvanını vererek misilleme de bulunur. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 312. Eserlerinin tanıtıldığı bölümde kitapla ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Bkz. s. 54.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 311-312.

[5] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1263; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 313.

Leknevî, bu hâşiyeden başka *"Misbâhu'd-dücâ fî livâi'l-hüdâ"* isimli bir hâşiye daha yazarak aynı konulara farklı açıdan tekrar temas etmiştir. Bu yazılanlara mukabele olarak Hayrâbâdî, talebelerinden birinin ismiyle Leknevî'ye karşı bir risale kaleme almıştır. Fakat Leknevî bu itirazları haklı ve yerinde bulmayarak *"Nûru'l-hüdâ li Hameleti Livâi'l-Hüdâ"* isimli bir risale daha yazmıştır. Buna mukabil Abdülhak el-Hayrâbâdî de bir reddiye yazarak Leknevî'ye cevap vermiştir. Son olarak Leknevî, *"İlmü'l-hüdâ alâ havâşî nûri'l-hüdâ"* isimli reddiyeyi yazmış ve Abdülhak el-Hayrâbâdî yeni bir risale yazmadığı için bu ihtilaf yerini sessizliğe bırakmıştır.[1]

3.2.1.4. Ahmed Ali el-Ahrârî

Ali el-Ahrârî, Rampur'da dünyaya geldi ve ilim tahsiline burada başladı. Bir müddet Dihle'de de bulunan el-Ahrârî, ilim tahsilini tamamladıktan sonra Rampur'a dönerek burada müderrislik yaptı.[2] Ahrârî'nin, Leknevî ile değil; Leknevî'nin babası Muhammed Abdülhalim ile *ayın yarılması mucizesi* konusunda ihtilafları bulunmaktadır. Abdülhalim el-Leknevî, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den alıntılarla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu mucizesini anlattığı bir risale kaleme almış, Ahmed el-Ahrârî de bu risalede *Veliyyullah ed-Dihlevî'nin mucizeyi inkâr ettiğini* zannetmiş ve *"Nesru'd-dürer"* isminde bir risale kaleme almıştır. Leknevî de, Muhammed Abdülhalim'in talebi doğrultusunda bu risaleye karşılık *"Cem'u'l-ğurar fî raddi nesri'd-dürer"* isminde bir reddiye yazmıştır. Dolayısıyla Leknevî ile Ahrârî arasındaki ihtilaf, doğrudan kendi fikirleri üzerinde olan bir anlaşmazlık değil; babasının yazdığı risaleyi açıklama ve hakikati beyan maksatlı olarak ortaya çıkmış bir etkileşimdir.[3]

3.2.1.5. Ebû Saîd Muhammed Hüseyn el-Betâlevî

Muhammed el-Betâlevî, 17 Muharrem 1256/1840 yılında dünyaya gelmiştir. İlk ilim tahsiline doğduğu yerde başlamış; daha sonra Dihle ve Leknev şehirlerine ilim

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 314.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 315.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 316.

tahsili için gitmiştir.[1] İlim tahsilini tamamladıktan sonra kendi memleketine dönmüş ve burada *"İşâatü's-Sünne"* isminde aylık dergi çıkaran Betâlevî, Seyyid Ahmed Han(v. 1817/1898), Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî (v. 1908) ve bid'atçi mezheplere reddiyeler yazmıştır. Fikrî yapısı itibariyle *dört mezhebi ve özellikle de Hanefî mezhebini taklit etmeye* karşı olan bir kimsedir. Bu tutumu büyük fitnelere sebebiyet vermiş ve Hanefîler ile Ehl-i Hadis arasında uzun zaman kavgalar olmuştur.[2] Fakat yaşı biraz ilerledikten sonra Betâlevî, bu türlü fikirlerin *İslâm'a zarar verdiğini* düşünerek bunları tekrar dillendirmemiş ve tartışmalara katılmak yerine sessizliği tercih etmiştir. Özellikle hadis alanında birçok eseri bulunan Betâlevî, 1338/1919 yılında vefat etmiştir.[3]

Betâlevî, Leknevî'ye hadis alanında bazı meseleleri sormak için irtibat kurmuş ve Leknevî ile görüşmeler yapmıştır. Leknevî, Betâlevî'nin yönelttiği bu soruları daha sonra bir araya getirerek *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile"* isimli kitabını telif etmiştir.[4]

Leknevî'nin ilmi kişiliği ile birlikte hocalarına, diyalog kurduğu ve ihtilafa düştüğü kimselere bu kısımda yer verdik. Bir sonraki kısımda ise *eserleri* başlığında *ilim dallarına göre tasnif ederek Leknevî'nin kaleme aldığı tüm eserlerine* değinmeye çalışacağız. Burada fıkıh ilmine dair kaleme aldığı eserlere diğer eserlerine göre biraz daha fazla verilmiştir.

---

[1] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1359.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 316.

[3] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1359.

[4] Leknevî, Haydarâbâd'ta ikamet ederken Lahor'dan bir kimsenin kendisine yönelttiği on soruya verdiği cevaplar vesilesiyle bu kitabı yazdığını ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 19. Abdülfettâh Ebu Gudde, yaptığı tahkikat neticesinde bu kişinin Muhammed Hüseyn el-Lâhûrî el-Betâlevî olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 7.

4. ESERLERİ

4.1. Eser Telifine Verdiği Ehemmiyet ve Eserlerine Genel Bir Bakış

Leknevî, farklı ilim dallarına ait yüzden fazla eser kaleme almıştır. Bu sayının ne kadar olduğuna dair bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar bu rakamın 40 olduğunu; bazıları 90 olduğunu;[1] bazıları ise 94 veya 112 olduğunu söylemektedir.[2] Hindistanlı âlim ve mütefekkir Ebü'l-Hasen en-Nedvî bu rakamın 110 olduğunu; bunlardan 86 adedinin Arapça olarak kaleme alındığını ifade etmektedir.[3] Leknevî'nin birçok eserinin tahkik edip neşredilmesine öncülük eden Abdülfettâh Ebû Gudde, son tahlilde onun kaleme aldığı kitap sayısının 115 olduğunu ifade etmektedir.[4]

Leknevî'nin kaleme aldığı kitap sayısı ile alakalı ihtilaf edilmesinin sebebi, kendi hayatını yazdığı ve eserleriyle alakalı bilgi verdiği bazı kitaplarda, eserlerinin ismini zikredip bazen zikretmemesidir. Dolayısıyla Leknevî'nin biyografisini okuyan her kimse, eser sayısının bu biyografide yazanlardan ibaret olduğunu zannederek fikir ileri sürmektedir. Bundan dolayı, onun kitap sayısı ile alakalı farklılıklar ortaya çıkmaktadır.[5]

Leknevî'nin erken vefat etmesine rağmen bu kadar fazla kitabının olması, küçüklüğünden itibaren kitap telif etmeye başlaması ile açıklanabilir. Nitekim *"İmtihânü't-talebe"* ve *"et-Tibyân fî Şerhi'l-Mîzân"* isimli kitaplarını henüz on iki yaşını geçmeden yazmıştır.[6] Bu durum aynı zamanda onun kitap telifine verdiği ehemmiyeti de göstermektedir.

---

[1] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1270.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 161

[3] Ebü'l-Hasen en-Nedvî, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** 54.

[4] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 15.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 162.

[6] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 160.

Leknevî'nin bazı eserlerini yolculuk esnasında iken yazmış olması da, onun eser telifine verdiği ehemmiyeti göstermesi açısından önemlidir. Örneğin *Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâri bi lisân-i Fâris* isimli risaleyi Hicaz seyahatinden Haydarâbâd'a dönerken kaleme almış;[1] *Zecru'n-nâs an inkâr-i eser-i İbn Abbâs* isimli risalesiyi de Mekke'de iken tamamlamıştır.[2]

Leknevî'nin birçok eseri, kendisi hayattayken basılmıştır. Bu eserler içinde, diğerlerine göre oldukça muteber ve kıymetli olan kitaplar bulunmaktadır. Örneğin Hindistan enstitülerinde İmam Merginânî'ye ait *el-Hidâye* isimli kitap üzerine Leknevî'nin yazdığı haşiye okutulmaktadır. Bu kitap aynı zamanda Leknevî'nin en meşhur kitabı olma unvanını taşımaktadır.[3] Bu kitabına ilaveten Leknevî'nin *et-Ta'lîku'l-mümecced, Umdetü'r-riâye, İmâmü'l-kelâm, es-Siâye, Tezkiratü'r-râşid, Tarbü'l-emâsil, el-Fevâidü'l-behiyye, er-Raf'u ve't-tekmîl, el-Âsâru'l-merfûa, Zaferu'l-emânî, Nef'u'l-müftî ve's-Sâil, İkâmetü'l-hucce, Tuhfetü'l-ahyâr* isimli kitapları da oldukça meşhur olan kitaplarındandır.[4]

4.2. Akâid İlmine Dair Eserleri

Leknevî'nin, *akâid ilmi* ile alakalı yazdığı dört eseri bulunmaktadır. Bunların muhtevasına ilişkin bilgi bu kısımda ifade edilecektir.

4.2.1. el-Meârif bimâ fî havâşî Şerhi'l-Mevâkıf (المعارف بما في حواشي شرح المواقف)

Leknevî'nin, tamamlamaya ömrünün vefâ etmediği eserlerinden birisidir. Bu hâşiye, Seyyid Şerif Cürcânî'nin (v. 816) *Şerhu'l-Mevâkıf* isimli eseri üzerine yazılan önemli hâşiyelerden biri olan *Muhammed Mir Zâhid el-Herevî'nin* (v. 1101) hâşiyesi

[1] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâri bi lisân-i Fâris,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 335.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 160.

[3] Leknevî, **Mecmûatü Resâili'l-Leknevî,** I, 27. (neşredenin ilavesi)

[4] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 16**.**

üzerine yazılmıştır.[1] Leknevî, *"henüz tamamlanmamış eserlerimden birisi"* ifadesiyle *"et-Ta'lîku'l-mümecced"* isimli kitabının mukaddimesinde,[2] *en-Nâfiu'l-kebîr'de*,[3] *er-Raf'u ve't-tekmîl'de*[4] ve *Tuhfetü'l-ahyâr* isimli kitabında[5] temas etmektedir.

4.2.2. Hâşiye alâ havâşi'l-Hayâlî alâ Şerhi'l-Akîdeti'n-Nesefiyye (حاشية عَلَى حواشي الخيالي علي شرح العقيدة النسفية)

Leknevî'nin, *Hayâlî* (v. 861) ismiyle meşhur olan Ahmed b. Musa'nın *Şerhu'l-Akâid* isimli şerhi üzerine yazdığı hâşiyedir. Leknevî bu hâşiyeyi, *en-Nâfiu'l-kebîr* isimli kitabında zikretmektedir.[6]

4.2.3. Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf (حاشية عَلَى شرح المواقف)

Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* isimli üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Leknevî bu eserini, *en-Nâfiu'l-kebîr'de* zikretmektedir.[7]

4.2.4. Hâşiye alâ Şerh-i Akâidi'n-Nesefiyye (حاشية عَلَى شرح العقائد النسفية)

Leknevî bu hâşiyesini, Sa'deddîn et-Teftezânî'nin (v. 793) *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye* isimli şerhi üzerine yazmıştır. Bu hâşiyeye, *en-Nâfiu'l-kebîr*'de temas edilmektedir.[8]

---

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 112.

[2] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 112.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 64; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 112.

[4] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 27.

[5] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 34.

[6] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 64; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 167; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 112.

[7] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 63; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 113.

[8] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 64; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 167; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 113.

4.3. Hadis İlmine Dair Eserleri

Leknevî, *hadis ilmine* dair yedi eser kaleme almıştır. Bunların bir kısmı *usûl-ü hadis*; bir kısmı *mevzû/uydurma rivayet* ve bir kısmı da *cerh-ta'dîl* ile alakalıdır. Bu kitaplara ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

4.3.1. el-Âsâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa (الآثار المرفوعة في الأخبار الموضوعة)

Leknevî tarafından *"Risâle fi'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra"* ismiyle[1] mevzu hadisleri bir *araya getirmek maksadıyla* başlanan *"el-Âsâru'l-merfûa"* sonradan ortaya çıkan birtakım sebeplerden dolayı mahiyeti değiştirilerek *mübarek gün ve gecelerle alakalı kılınan namazların sıhhatinin* anlatıldığı bir kitap olarak tamamlanmıştır.[2] Eserin başlangıçtaki ismiyle bitirildiği zamanki isminin farklı olmasında, *aşure gününde başta olmak üzere diğer mübarek günlerde yapılacak ibadetler* konusundaki ihtilaflar etkili olmuştur.[3]

Eserde ana hatları itibariyle hadis uydurma sebepleri, hadis uyduran kimselerin kaç kısma ayrıldığı, bazı tasavvufî kaynaklarda geçen zayıf hadislerin değerlendirilmesi, mutasavvıfların hadis uydurduğu yönündeki ithamlar ve teravih namazı ile alakalı konular ele alınmaktadır.[4]

Matbu olan *el-Âsâru'l-merfûa* 5 Recep 1303 Pazar günü tamamlanmıştır.[5]

4.3.2. el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile (الأجوبة الفاضلة للأسئلة العشرة الكاملة)

[1] Bu kitabın ismi, *"et-Ta'lîku'l-mümecced"* isimli kitabın mukaddimesinde *"Risâle fi'l-ehâdîsi'l-meşhûra"* olarak zikredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 169.

[2] Leknevî, **el-Âsâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1984, 19.

[3] Leknevî, **el-Âsâru'l-merfûa,** 8.

[4] Bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 108.

[5] Leknevî, **el-Âsâru'l-merfûa,** 144; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 175; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 108.

Leknevî'nin bu kitabı, Lahor'da ikamet ettiği sırada Muhammed Hüseyin Lâhûrî el-Betâlevî'nin sorduğu on soruya verdiği cevaplardan oluşmaktadır.[1] Kitap, *"Hadis ilminde "isnâd" ve din açısından ehemmiyeti"*, *"Amellerin faziletleriyle alakalı olan zayıf hadislerle amel edilmesinin hükmü"*," *Meşhur hadis kaynaklarından olan 'sünenlerde' geçen 'meşhur' hadisin derecesi"*, *"Hadislerin tearuz etmesi karşısında ulemanın tutumu"*, *"Tearuz söz konusu olduğunda nesih mi yoksa cem' etmek mi öncelenir?"*, *"Cem' etmek mi tercih etmeye göre önceliğe sahiptir; yoksa tercih etmek mi cem' etmenin öncesinde gelir?"*, *"Râvî, rivayet ettiği hadisin zahirine göre ameli terk ettiyse, bu râviye karşı ulemanın tutumu nedir?"*, *"Hadisin, sahâbî sözü veya fiili ile çelişmesi durumunda bu hadisle amel edilip edilmeyeceği"* sorularına verilen cevapları ihtiva etmektedir.[2] Hadis ilmi açısından oldukça kıymetli olan bu eser, daha önce kimse tarafından cevaplanmamış sorulara açıklık getirmektedir.[3]

Leknevî bu eseri 2 Zilhicce 1291 Pazartesi günü bitirmiştir.[4]

4.3.3. er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl (الرفع والتكميل في الجرح والتعديل)

er-Raf'u ve't-tekmîl, *"cerh ve ta'dîl"* ilmi ile alakalı olarak yazılmış bir eserdir.[5] Leknevî'nin bu eseri yazmasında en büyük etken, o dönemdeki ulemanın, metinlerde karşılaştıkları cerh ve ta'dîl kavramları ile ilgili yanlış neticeye varmaları ve *sahih rivayeti zayıf; zayıf rivayeti sahih olarak* ifade etmeleri olmuştur.[6] Eser, üç ikaz ve bir

[1] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 19; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 108. Abdülfettâh Ebû Gudde, kitaptaki on soruyu soran kişinin kim olduğunu bizzat Ebü'l-Hasen en-Nedvî'ye sorduğunu, Nedvî'nin yaptığı tahkikat neticesinde, gönderdiği mektupta bu kişinin *Muhammed Hüseyn el-Betâlevî* olduğu belirtilmektedir. Bkz. Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 7.

[2] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 19; Selman Başaran, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** DİA, X, 386.

[3] Abdülfettâh Ebû Ğudde, **a.g.e,** 7.

[4] Leknevî, **Ecvibetü'l-fâzıla,** 227; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 109. Kitabın muhtevası ve yazılış sebepleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 175-177.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 187.

[6] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 49.

mukaddimeden oluşmaktadır. Kendi alanında yazılan ilk eserlerden olma özelliğini taşıyan bu kitap[1] bütünü göz önünde bulundurulduğunda, *cerh ve ta'dîl ilminin meşruiyetinden, bu ilimle ilgilenen âlimlerde bulunması gereken âdâp ve özelliklerden ve bu ilmin tahsil edilmesi zaruri olan ilimler arasında yer aldığından* bahsetmektedir.[2]

Başlangıç tarihi ile alakalı herhangi bir bilgi verilmeyen bu eseri Leknevî, 2 Zilkade 1301 Pazar günü bitirmiştir.[3]

4.3.4. Zecru'n-nâs an İnkâri İbn Abbâs (زجر الناس عن إنكار أثر ابن عباس)

Leknevî bu eserini, "*Allah, yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratandır."*[4] ayet-i kerimesini, *"Gökyüzünde olduğu gibi yeryüzü de yedi tabaka olarak yaratılmıştır ve her bir tabakada bir Peygamber bulunmaktadır."* şeklinde tefsir eden İbn Abbas'ın bu görüşüne itiraz edenlere cevap vermek maksadıyla yazmıştır.[5] Leknevî'nin aynı konu ile alakalı ikisi Urduca ve biri Arapça olmak üzere toplamda üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan *"el-Âyâtü'l-beyyinât alâ vucûdi'l-enbiyâ-i fi't-tabakât"*[6] ve *Def'u'l-Visvâs fî eseri İbn Abbâs"*[7] Urduca; olarak yazdığı reddiyedir.[8] *"el-Âyâtü'l-beyyinât"* isimli eserin bizzat müellif tarafından yazılmış nüshası Aligarh İslâm Üniversitesinde bulunmaktadır.[9]

Eser, 29 Zilkade 1292 Salı günü tamamlanmıştır.[10]

4.3.5. Hâşiyetü'l-Hısni'l-Hasîn (حاشية الحصن الحصين)

[1] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr fi'l-cehri bi'z-zikr**, Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2005 5.

[2] Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl**, 50; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 185.

[3] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl**, 432.

[4] Talak, 65-12.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 190.

[6] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 109.

[7] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 110; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 168.

[8] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 111; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 190.

[9] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 109; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 166.

[10] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 189.

Bu hâşiye, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî'ye (v. 833) ait olan *"Hısnü'l-hasîn"* isimli kitap üzerine yazılmıştır.[1] Zikirlerden oluşan bir eserdir. Eserde mukaddime yoktur ve son kısmında İbnü'l-Cezerî'nin hayatını anlatan kısa bir bölüm vardır.[2] Leknevî; asıl metin olan *"Hısnü'l-Hasîn"*deki kelimelerin lügavî ve ıstılâhî manalarına, hadis ıstılahlarına ait bazı kapalılıklara ve kitapta geçen hadislerin tahrîcine temas etmektedir.[3]

4.3.6. Risâle fi'l-ehâdîsi'l-mevdûati'l-meşhûra (رسالة في الأحاديث الموضوعات المشهوة)

Risale, ulemanın ittifak ettiği mevzu hadisleri bir araya getirmek için başlanan bir çalışmadır. Ancak Leknevî vefat ettiği için yarım kalmıştır.[4]

4.3.7. Zaferu'l-emânî bi Şerh-i Muhtasarı's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî

(ظفر الأماني بشرح مختصر السيد الشريف الجرجاني)

Leknevî bu kitabı; Seyyid Şerif Cürcânî'nin, hadis ıstılahlarını ihtiva eden *"Şerhu'l-Muhtasar"* isimli kitabı üzerine *hadis ıstılahlarını detaylı olarak anlatan bir kitaba ihtiyaç duyulduğu için* yazdığını ifade etmektedir.[5] Eser bir mukaddime ve usûl-ü hadis ile alakalı konulardan oluşmaktadır.[6]

1285 yılında yazılmaya başlanan bu kitap, 12 Safer 1304 Salı günü tamamlanmıştır.[7]

---

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 110; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 190.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 190.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 191.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 110.

[5] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 21.

[6] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 112.

[7] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 561.

4.4. Fıkıh İlmine Dair Eserleri

Leknevî, muhtelif fıkhî konularla alakalı risaleler yazmıştır. *Umdetü'r-riâye, hâşiye ale'l-Hidâye, es-Siâye ve et-Ta'lîku'l-mümecced* başta olmak üzere birden fazla ciltten oluşan büyük eserleri çıkardığımızda fıkıh ilmi ile alakalı geriye 31 adet eseri kalmaktadır. Leknevî'nin geriye kalan bu eserleri *risaleleri* olarak bilinmektedir. Bu risaleler, *Eski Hint Taş baskısıyla* toplam dört defa basılmıştır. İlki h. 1303 senesinde Leknevî hayatta iken Leknev kentinde *Ahmedî Debdebe Matbaası'nda "Mecmûatü'r-Resâili's-Sitti"* şeklinde yayınlanmıştır.[1]

er-Raf'u ve't-tekmîl, el-Ecvibetü'l-fâzıla, İkâmetü'l-hucce, Sibâhatü'l-fikr ve Tuhfetü'l-ahyâr isimli risaleler Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından neşredilmiş; geri kalanların bir kısmı Naim Eşref Nur Ahmed tarafından *Mecmûatü Resâili'l-Leknevî* şeklinde altı cilt olarak; bir kısmı da *Mecmû-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî* şeklinde başka bir araştırmacı tarafından yayınlanmıştır. Konularına göre tasnif edildiğinde risalelerin, klasik fıkıh kaynaklarımızdaki gibi *ibâdât, muâmelât, münâkehât ve ukûbât* şeklinde olduğu; bunlardan 22'si *ibâdât*, 1'i *muâmelât*, 1'i *ukûbât*, *2'si münâkehât ve 5'i kendi dönemi ile alakalı güncel meselelerle* ilgili olduğu görülmektedir.

4.4.1. Usûl-ü Fıkıh İle İlgili Eseri

4.4.1.1. Hâşiye ale't-Tavzîh ve't-Telvîh (حاشية على التوضيح والتلويح)

Eser, bir hâşiye olup, esas metin Sadru'ş-Şerîa Abdullah b. Mes'ud'a (h. 747) aittir. Sadru'ş-Şerîa, usûl-ü fıkıh ile alakalı olarak kaleme aldığı *"Tenkîhu'l-usûl"* isimli kitabına daha sonra kendisi *"et-Tavzîh alâ ğavâmizi't-Tenkîh"* ismiyle bir de şerh yazmıştır. Bu kitap, özellikle müteahhirûn ulema başta olmak üzere, Hanefî usul-ü fıkıh kitapları içinde en muteber kaynaklardan olmuştur. *"Tavzih"* isimli bu şerhi, daha

[1] İlk yayınlanan altı risale *"el-Heshese, Hayru'l-haber, Sibâhatü'l-fikr, en-Nâfiu'l-kebîr, Raf'u's-setr, Tarbü'l-emâsil"* isimli risalelerdir. Bkz. Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 6.

sonra Sa'deddîn et-Teftezânî *"et-Telvîh"* ismiyle şerh etmiştir. Leknevî'nin hâşiyesi ise, Teftezânî'nin yazdığı bu şerh üzerinedir.[1]

4.4.2. Ferâiz (Miras Hukuku)ilmi İle İlgili Eseri

4.4.2.1. Ta'lîk ale'ş-Şerîffiyye şerhu's-Sirâciyye (تعليق على الشريفية شرح السراجية)

Leknevî'nin bu eseri, *Ferâiz/Miras Hukuku* ile alakalı hâşiye türünde bir kitaptır. Muhammed b. Abdirreşîd es-Secâvendî, (v. 600) *"Ferâiz/Miras Hukuku"* ile alakalı olarak *"es-Sirâciyye"* isimli kitabı yazmış, bu kitabı da Seyyid Şerif el-Cürcânî (v. 816) *"Şerîfiyye"* ismiyle şerh etmiştir. Leknevî'nin yazdığı hâşiye, Secâvendî'nin *Sirâciyye* isimli kitaba Seyyid Şerif Cürcânî'nin yazdığı *Şerîfiyye* isimli kitabı üzerinedir.[2] Leknevî, *Cürcânî'nin ilimdeki derinliği, eserlerinin ehemmiyeti ve bu eserlere olan muhabbeti sebebiyle* bu eseri kaleme almıştır.[3] Bu hâşiyede, ferâiz ile alakalı bazı ifadelere açıklık getirilmekte; ulemanın istidlal ettiği ayet, hadis ve diğer deliller zikredilmekte; sahâbî, tabiin, muhaddis, müfessir ve fukahânın hayatlarına dair kısa açıklamalar yapılmaktadır.[4]

4.4.3. Şerh-Hâşiye ve Fetvaları

4.4.3.1. es-Siâye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye (السِّعَاية في كشف ما في شرح الوقاية)

"Siâye", Sadru'ş-Şerîa'nın *"Şerhu'l-Vikâye"* isimli kitabının üzerine yazılmış bir hâşiyedir. Her mesele ile alakalı sahâbî, tâbiîn, fukahâ, imamlar ve müctehidlerin görüşlerini detaylı olarak verdiği geniş çaplı bir eserdir. Sadece birinci cildi basılan bu kitap tamamlanmamıştır.[5] Leknevî bu kitabı şerh etmeye 1288 senesinin cemâziyülevvel ayında başlamıştır; fakat ömrü vefa etmediği için eseri

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 195; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 107.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 259.

[3] Leknevî, **Ta'lîk ale'ş-Şerîffiyye şerhu's-Sirâciyye,** Leknev, Matbau'l-Alevî, 1866, 142.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 259.

[5] Keşmîrî, **a.g.e,** 272.

tamamlayamamıştır. Üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen Leknevî'nin *Şerhu'l-Vikâye'yi* yeniden şerh etmesinin sebebi, *daha önceki şerhlerde* metinde *kapalı olan yerlerin yeterince açıklanmamış olması, itiraz ve ihtilaflara temas etmekten dolayı esas meselelerin ikinci planda bırakılması, anlaşılması zor ve girift olan yerlerin şerh edilmesi yerine kolay anlaşılabilecek yerlerin şerhi ile iktifa edilmesi ve aklî deliller ile naklî delillerin karıştırılmış olmasıdır*.[1] Kitap, *Şerhu'l-Vikâye'nin müellifinin hayatı, bu kitap üzerine yazılan şerhler, bu şerhlerin müellifleri ve Vikâye içinde isimleri zikredilen âlimlerin hayatları ile alakalı mühim bilgilerin detaylı olarak anlatıldığı "Def'u'l-ğavâye"* isimli mukaddime ile başlamaktadır. Bu mukaddimeyi Leknevî, 21 Zilhicce 1297 Perşembe günü bitirmiştir.[2] Tamamlanamamasına rağmen oldukça hacimli olan *Siâye'de, Kitâbü't-Tahâre"nin* tamamı ve *"Ezan"* bahsinden Kitâbü's-Salâh'ın *"imamla namaz kılarken kıraatin hükmü"*ne kadar olan bölümleri yazılmıştır.[3] *Siâye,* Leknevî'nin ifadesiyle *eserlerinin içinde en kıymetli olanı,*[4]*diğer mezheplere ait tüm delillerin zikredildiği geniş bir derleme ve arayan kimsenin aradığını bulabileceği teferruatlı bir kitaptır.*[5]

4.4.3.2. Hâşiye ale'l-Câmii's-Sağîr (حاشية على الجامع الصغير)

Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'ye (v. 189) ait olan *el-Câmiu's-sağîr* üzerine Leknevî tarafından yazılan bir hâşiyedir. Bu kitap, İmam Muhammed'in kaleme aldığı *"Zâhiru'r-Rivâye"*[6] kitaplarından olup, Hanefîler nezdinde oldukça değer verilen bir

---

[1] Leknevî, **es-Siâye**, 3

[2] Leknevî, **Def'u'l-Ğavâye,** Karaçi, Matbau'l-Mustafâî, 1307, 22.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 64; Leknevî, **es-Siâye,** 2-4; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 231-233; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 363-370.

[4] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 64.

[5] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 13.

[6] Hanefî mezhebinin bütününü oluşturan konular üç kısımda ele alınır. Bunlar Zâhiru'r-*Rivâye/ Mesâilü'l-Usûl, Nâdiru'r-Rivâye ve Nevâzil/Vâkıât*'tır. Bunlardan *Zâhiru'r-rivâye/Mesâilü'l-usûl,* Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî tarafından yazılmış olup *Mebsûd (el-Asl), el-Câmiu's-sağîr, el-Câmiu'l-kebîr, es-Siyeru's-sağîr ve es-Siyeru'l-kebîr* şeklinde bilinen altı kitaptan oluşmaktadır.

eserdir.[1] Leknevî bu hâşiyesinde, bazı meseleleri açıklamak, diğer mezheplerle mukayese etmek ve tercihlerde bulunmak suretiyle kıymetli bir çalışma ortaya koymuştur. Leknevî'nin bu kitabı h.1291 senesinde basılmıştır.[2]

4.4.3.3. en-Nâfiu'l-kebîr limen yütâliu'l-Câmia's-Sağîr (النافع الكبير لمن يُطالِعُ الجامع الصغير)

en-Nâfiu'l-kebîr, Leknevî'nin daha önce *el-Câmiu's-sağîr* üzerine yazdığı hâşiyeye, etrafındaki bazı kimselerin talebi üzerine kaleme aldığı bir mukaddimedir.[3] Leknevî bu mukaddimede; *Hanefî imamlarını, Hanefîlerin temel metin kitaplarını, fukahâ tabakâtını, el-Câmiu's-sağîr'in ehemmiyetini ve bu kitap üzerine yazılan şerh ve hâşiyeleri* anlatmaktadır. Kendi hayatını da yazdığı bu kitap, dört kısım ve bir sonuçtan oluşmaktadır.[4]

Leknevî *en-Nâfiu'l-kebîr*'i 26 Cemâziyelûlâ 1291 Cumartesi günü tamamlamıştır.[5]

4.4.3.4. Hüsnü'l-velâye bi halli Şerhi'l-Vikâye (حُسنُ الولاية بحلّ شرح الوقاية)

Hüsnü'l-Velâye; Leknevî'nin, babası Muhammed Abdülhalim'den *Şerhu'l-Vikâye* kitabını okuduğu sırada aldığı ders notlarıdır.[6] Leknevî, *Şerhu'l-Vikâye'nin* ilk kısmını okuduğu sıralarda babasının yönlendirmesiyle bu notları almış; daha sonra bu

---

Geniş bilgi için bkz. Muhammed Takiyyüddîn el-Osmânî, **Usûlü'l-iftâi ve âdâbühû,** Karaçi, Mektebetü meârifi'l-Kur'ân, 2011, 113-114; Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 17-18.

[1] İmam Muhammed'in bu kitabı, *el-Asl*'dan sonra Ebû Yûsuf'un talebi üzerine kaleme almıştır. Bkz. Takiyyüddîn el-Osmânî, **Usûlü'l-iftâi ve âdâbühû,** 120; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 385.

[2] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 387; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 221.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 5; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 382.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 383.

[5] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 66; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 383.

[6] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 103.

ders notlarına *Hüsnü'l-velâye bi Halli Şerhi'l-Vikâye* ismini vermiştir.[1] *es-Siâye'*nin de özünü oluşturan bu ders notları oldukça muhtasar olduğu için Leknevî, daha geniş olan ve en kıymetli eseri olarak ifade ettiği *es-Siâye'*yi yazmıştır.[2]

4.4.3.5. et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvattai Muhammed (التعليق المُمَجَّد على مُوَطَّأ محمد)

et-Ta'lîku'l-mümecced, Mâlik b. Enes'in, *"Kitâbü's-Salâh"* ile başlayıp *"Kitâbü'd-Dahâyâ"* ile biten *el-Muvattâ"* isimli eseri üzerine Leknevî tarafından yazılan bir şerhtir. Leknevî bu eseri, bir hadis kitabını şerh ederek kapalı gözüken yerlere açıklık getirmek; böylece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şefaatine mazhar olmak gayesiyle yazmıştır.[3] Leknevî'nin diğer sahih hadis kaynakları yerine Malik b. Enes'in *el-Muvattâ'*sını tercih etmesinde, etrafındaki âlim dostlarının telkini[4] ve İmam Mâlik ile alakalı gördüğü bir rüya etkili olmuştur.[5]

Leknevî, bu şerhte *el-Muvattâ'nın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî* (v. 234) rivayetini değil; *Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî* rivayetini tercih etmiştir.[6]

Leknevî'nin bu şerhinin başında, bazı kitaplarında olduğu gibi müstakil bir mukaddime bulunmaktadır.[7] Bu mukaddimede Leknevî, İmam Mâlik'in hayatı ve

---

[1] Leknevî, **es-Siâye,** 3.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 223.

[3] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced**, I, 59.

[4] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 59.

[5] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 60; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 178.

[6] Leknevî, iki sebepten dolayı İmam Muhammed nüshasını tercih eder: ilk sebep, Yahya el-Endelûsî rivayetini birçok ulema şerh etmiştir. Fakat İmam Muhammed rivayetini, Pîrî Zâde ve Aliyyü'l-Kârî haricinde kimse şerh etmemiştir. İkinci sebep ise, diğer nüshada olmayıp İmam Muhammed nüshasında bulunan ve özellikle Hanefîlerce kıymetli kabul edilen birtakım özerliklerden dolayı bu nüshayı tercih etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced**, I, 60.

[7] Leknevî, *Def'u'l-ğavâye* isminde *es-Siâye* için; *Müzîletü'l-Hidâye* şeklinde *el-Hidâye* kitabı için, *en-Nâfiu'l-kebîr* isminde *el-Câmiu's-sağîr* şerhi için ve M*ukaddimetü Umdeti'r-Riâye* isminde de

kitabı *el-Muvattâ* ile alakalı önemli bilgiler vermekte; İmam Muhammed, Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe'nin kısa hayatları, Muvattâ'nın *İmam Muhammed* nüshasını tercih ediş sebebi ve İmam Mâlik'in Muvattâ'da takip ettiği yöntemden bahsetmektedir.[1] Leknevî bu şerhte, bir mezhebe bağlı kalarak değil; diğer mezheplerin görüşlerine de yer vererek *"mukâren/karşılaştırmalı fıkıh"* denilebilecek bir eser ortaya koymuştur.[2]

Leknevî bu kitabı yazmaya Haydarâbâd'ta ikamet ederken 1291 senesi şevval ayında başlamıştır. Telif ettiği süreçte geçirdiği bazı rahatsızlıkları olması sebebiyle yazmaya ara ver;[3] fakat iyileştikten sonra kaldığı yerden devam ederek 8 Şaban 1295 senesinde bitirmiştir.[4]

4.4.3.6. Umdetü'r-riâye lî halli Şerhi'l-Vikâye (عمدة الرعاية لحلّ شرح الوقاية)

Umdetü'r-riâye, Sadru'ş-Şerîa Abdullah b. Mes'ud'un (h. 747) Hanefî fıkhına dair yazdığı *Şerhu'l-Vikâye'nin* hâşiyesidir. Eserde Hanefî mezhebinin görüşleri ve delillerine yer verilmekte, anlaşılması güç olan yerlerdeki kapalılık giderilmekte ve detaylı olarak irdelenmesi gereken yerlerde ilaveler yapılmaktadır.[5] *"Kitâbü't-Tahâre"* kısmından *"Kitâbü'l-Vakf"a* kadar yazabilen Leknevî, iki cilt kadar yazabilmiş; ancak ömrü vefâ etmediği için hâşiyeyi tamamlayamamıştır. Kitabın üçüncü cildini, Leknevî'nin talebesi olan *Muhammed Abdülhamid el-Ensârî "Zübdetü'n-Nihâye fî Tekmileti*

Umdetü'r-riâye şerhi için gerek Hanefî mezhebi ile alakalı önemli bilgilerin bulunduğu ve gerekse *kitabın istifade kılavuzu* şeklinde telakki edilebilecek bilgilerin bulunduğu müstakil mukaddimeler yazmıştır. Bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 362, 374, 382, 390.

[1] Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 64-142.

[2] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 61.

[3] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 60.

[4] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced**, III, 544.

[5] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2009, I, 17; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 235.

Umdeti'r-Riâye" ismiyle devam ettirmiş; dördüncü cildini de *Muhammed Abdülaziz "Hüsnü'd-Dirâye li Evâhiri Şerhi'l-Vikâye"* ismiyle tamamlamıştır.[1]

Kitabın başında, kitabın mütâlaasını kolaylaştırmaya yönelik geniş bir mukaddime bulunmaktadır. Bu mukaddime ile ilgili detaylı bilgi ilerde zikredilecektir.

4.4.3.7. Hâşiye ale'l-Hidâye (حاشية علي الهداية)

Ali b. Ebûbekir b. Abdilcelil el-Fergâni el-Merginânî'nin *"el-Hidâye"* isimli kitabı üzerine yazdığı bir hâşiyedir.[2] Hâşiyetü'l-hidâye esasen Leknevî'nin babasının el-Hidâye'ye yazmış olduğu notların genişletilmiş halidir. Hâşiyenin hâtime kısmında belirtildiğine göre babası bu notlarla birlikte hâşiyeyi bastırmış ancak Leknevî'nin bu baskı üzerine ilaveleriyle hâşiye babasından ziyade daha meşhur olan oğluna izafe edilmiştir. Sekiz cilt olarak matbudur. Hint kıtasının en yaygın Hidâye şerhlerinden biri olarak kabul edilen Hâşiyetü'l-hidâye ilk olarak müellifin yaşadığı dönemde Leknev'de taş baskı olarak basılmış daha sonraları ise Hindistan ve Pakistan'da pek çok baskısı yapılmıştır.[3]

4.4.3.8. Nef'u'l-müftî ve's-sâil bi cemî'i' müteferikkâti'l-Mesâil (نفع المفتي والسائل بجميع متفرقات المسئل)

Leknevî'nin bu eseri, bir fetva kitabıdır. Eserin bir bölümünde *ibadetlerin faziletlerine,* başka bir bölümünde *helaller ve haramlar* ile alakalı meselelere ve bir kısmında da, Leknevî Haydarâbâd'ta ikamet ederken verdiği fetvalara yer verilmektedir.[4] Eser, *Kitâbü't-Tahâre* ile başlamaktadır ve bu kısımda abdest ile alakalı

---

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 381.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 221.

[3] Muhammed Tayyib KILIÇ, **Hint Alt Kıtası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmâm Leknevî,** Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 16, sy. 1, 2014, 109.

[4] Leknevî, **Nef'u'l-müftî ve's-sâil bi cemî'i' müteferikkâti'l-mesâil,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 4; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 255.

hükümlere temas edilerek aklî ve naklî deliller çerçevesinde konu ele alınmaktadır.[1] Kitabın geri kalan kısmında ise, *gusül*,[2] *teyemmüm*,[3] *namaz*,[4] *helaller-haramlar*[5] *ve cenâze*[6] ile alakalı konulara temas edilmektedir.[7]

Leknevî' fetvalardan oluşan bu kitabını, 1287 senesinin zilhicce ayında bitirmiştir.[8] Bu eser, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* olarak da neşredilmiştir.

4.4.3.9. Mecmû'u'l-fetâvâ (مجموع الفتاوي)

Leknevî'nin gerek fıkhî ve gerekse akidevî meselelere dair sorulan sorulara verdiği cevapları ihtiva etmektedir. Eserin bazı yerlerinde Arapça olarak bazı yerlerinde de Farsça ve Urduca olarak cevap verilmiştir.[9] Daha fazla istifade edilebilmesi için bu eser, *Bereketullah Frengi Mahal* tarafından Urducaya tercüme de edilmiştir.[10]

4.4.4. İbâdât Konularıyla İlgili Eserleri

4.4.4.1. İhkâmü'l-kantara fî ahkâmi'l-Besmele (إحكام القنطرة في احكام البسملة)

Eser, iki bölüm ve bir mukaddimeden oluşmaktadır. Eserin mukaddimesinde Leknevî, *"besmele"*nin kelime manasına ve faziletlerine temas eder. Birinci bölüm, "*besmele'nin Kur'an'dan olup olmadığına dair"* ulema arasındaki tartışmalardan, tarafların

[1] Leknevî, **Nef'u'l-müftî,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 4; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 256.

[2] Leknevî, **Nef'u'l-müftî,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 16.

[3] Leknevî, **Nef'u'l-müftî,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 23.

[4] Leknevî, **Nef'u'l-müftî,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 58.

[5] Leknevî, **Nef'u'l-müftî,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 144.

[6] Leknevî, **Nef'u'l-müftî,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 203.

[7] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 256.

[8] Leknevî, **Nef'u'l-müftî,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 3; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 256.

[9] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 251.

[10] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 251.

delillerinden, bu delillerin değerlendirilip bir neticeye varılmasından;[1] ikinci bölüm ise, *tuvalete girerken istiâze ve besmele çekmenin hükmü, abdest almaya başlarken besmele çekmenin sünnet, vacip veya farz olup olmayışı, abdest alırken besmele lafzının ne şekilde olacağı, abdeste başlandıktan sonra çekilen besmelenin sünneti karşılayıp karşılamayacağı, namazda kıraate başlamadan önce "Besmele"nin hükmü ve cehrî yahut gizli olacağı, besmelenin istiâzeden önce yahut sonra çekileceği, namazda sadece besmele çekilip rükûya gidildiğinde namazın geçerli olup olmayacağı* gibi konularından oluşmaktadır.[2]

Genel manası itibariyle besmele ile alakalı birçok konuyu delilleri ile birlikte ihtiva eden bu esere Leknevî, 1286 senesinde başlayıp 2 Safer 1289 Perşembe günü bitirmiştir.[3]

4.4.4.2. İfâdetü'l-hayr fi'l-istiyâki bi sivâki'l-ğayr (إفادة الخير في الاستياك بسواك الغير)

Leknevî'nin, kendisine sorulan *"Başkasının misvakını kullanmanın caiz olup olmadığı"* konusuna dair kaleme aldığı risaledir.[4] Leknevî bu konuyu delilleriyle birlikte ele almaktadır. H. 1286 yılı Zilkade ayında başladığı bu risaleyi Leknevî, başladığı gün bitirmiştir.[5]

4.4.4.3. İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâra fi't-teabbüdi leyse bi bid'a (إقامة الحجة على أن الإكثار في التعبد ليس ببدعة)

[1] Leknevî, **İhkâmü'l-kantara fî ahkâmi'l-besmele**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 39; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 198; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 258.

[2] Leknevî, **İhkâmü'l-kantara**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 51-100; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 259-262.

[3] Leknevî, **İhkâmü'l-kantara**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 111-115; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 264.

[4] Leknevî, **İfâdetü'l-hayr fi'l-istiyâki bi sivâki'l-ğayr**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 377.

[5] Leknevî, **İfâdetü'l-hayr**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 380; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 265; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 200.

Kitap, künyesi olan *"Nüsratü'l-Âbidîn bi Ta'ni'l-Hâlidîn"* şeklinde de bilinmektedir.[1] Leknevî'nin bu kitabı yazma sebebi, kadim ulemanın hayatları ile alakalı yaptığı mütalaalardır. Leknevî, sürekli ibadet eden âlimlerin *ibadetlerde iktisatlı olunması gerektiğini ifade eden hadislerle ters düştüklerini* düşündüğü için bu kitabı yazmıştır.[2]

Kitap; dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Ana hatları itibariyle *İkâmetü'l-hucce*, sahâbî ve tabiin gibi ibadetlerine düşkün olan kimselerin bu fiillerinin bid'at olmadığı,[3] kişi usanmadıktan ve ibadetlerden soğumadıktan sonra gücünün yettiği kadar ibadet edebileceği;[4] ömrünü sürekli ibadet ederek geçiren ulema ile ibadetlerde iktisat ve itidal ile hareket edilmesini emreden rivayetlerin birbirleriyle çelişmediğinden bahsetmekte ve bu konu ile alakalı sahâbî ve tabiinden misalleri ihtiva etmektedir.[5]

Leknevî bu kitabını 20 Rebîulâhir Cuma h. 1291 tarihinde bitirmiştir.[6]

4.4.4.4. Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâri bi lisâni Fâris (آكام النفائس في أداء الأذكار بلسان فارس)

[1] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 14.

[2] Leknevî, okuduğu tabakât kitaplarında, veli kimselerin ve ibadete düşkün âlimlerin gece-gündüz ibadet ettiklerini okur ve bir Müslümanın da böyle olması gerektiği düşünür. Hadis ve fıkıh kitaplarını okumaya başladıktan sonra ise, bazı sahih rivayetlerde, *hayattan bağlantıyı keser mahiyette bir zühd hayatının nehyedilmekte* olduğunu görür. Âlim ve sâlih kulların yaşantılarının hadisler ile ters düştüğünü fark eden Leknevî, bu çelişkili durumu izah etmek maksadıyla bu kitabı kaleme alır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 10-11; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 266; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 202.

[3] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 15.

[4] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 16, 118.

[5] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 15, 120; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 268.

[6] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 156; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 203; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 270.

Leknevî'nin bu risalesi, ana hatları itibariyle namazı Arapça dışında bir dil ile eda etmenin caiz olup olmadığını ele alan meseleleri ihtiva etmektedir.[1] Risalede; ezan, kamet, tekbir ve namazdaki kıraatin Farsça caiz olup olmadığı,[2] okuma-yazma bilmeyen 'ümmî' bir kimse, herhangi bir sûreyi Farsça olarak öğrendiğinde yine ümmî olup olmayacağı[3], cenaze namazının Farsça kılınmasının hükmü, teşehhüdün Farsça olarak okunması,[4] namazın sonunda veya namazdan sonra Arapça dışında başka bir dil ile dua etmenin hükmü, kunut dualarının Arapça dışında bir dilde okunmasının durumu, Arapça okuyabiliyor olmasına rağmen bir kimsenin Farsça kıraatinin hükmü,[5] kesilecek kurbana Farsça besmele çekmenin hükmü,[6] Farsça yemin etmenin hükmü ve hac ibadeti ile alakalı olarak niyet, tesbih ve tehlilleri Farsça olarak yerine getirmenin hükmü[7] gibi konular tüm delilleriyle birlikte teferruatlı olarak ele alınmaktadır.[8]

Leknevî bu eserini 27 Cemaziyelâhir 1292 Cumartesi günü tamamlamıştır.[9]

4.4.4.5. İmâmü'l-kelâm fîmâ yetealleku bi'l-kırâati halfe'l-imâm (إمام الكلام فيما يتعلق بالقراءة خلف الإمام)

Leknevî'nin bu risalesi, imamın arkasında namaz kılan birinin kıraat yapıp yapmayacağına dair ihtilafları ele almaktadır. Leknevî bu risalesinde, sahâbî ve tabiin zamanından itibaren süregelen *"İmam ile namaz kılan bir kişinin kıraatine dair"* görüş

[1] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâri bi lisâni Fâris,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 335; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 271; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 196.

[2] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV 331, 348.

[3] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV 365.

[4] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV 366.

[5] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV 369.

[6] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV 387.

[7] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 392.

[8] Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 272-277; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 196-197.

[9] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 390.

farklılıklarına yer vermektedir.[1] Kitap, biri sonuç olmak üzere toplam dört kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümlerde Leknevî, sahâbî ve tabiin zamanında ortaya çıkan ihtilaflara, mezheplerin bu konu hakkındaki görüşlerine değinmekte ve delillerini zikretmektedir.[2] Kitabın son kısmında ise, *cenaze namazında Fâtiha Suresi'nin okunmasının cevazı* ele alınmaktadır.[3]

Leknevî bu risalesini 20 Rebîulâhir 1294 senesinde bitirmiş;[4] daha sonra fıkhî bazı meselelerin yanı sıra biyografik olarak da bazı ilaveler yapmak suretiyle bu risale üzerine *"ğaysü'l-ğumâm alâ Havâşî İmâmi'l-Kelâm"* ismini verdiği bir şerh yazmıştır.[5]

Leknevî, *ğaysü'l-ğumâm'ı* 28 Cemâziyelâhir 1303'te bitirmiştir.[6]

4.4.4.6. el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf (الإنصافُ فِي حكم الاعتكاف)

Eserin isminden de anlaşılacağı üzere, bu risalede *"itikâfın müekked bir sünnet-i kifâye mi yahut sünnet-i ayn mi olduğu"* konusu ele alınmaktadır.[7] Bu risale, birbirini tamamlar nitelikte birkaç konudan oluşmaktadır. *"İtikâfın hüküm itibariyle müstehap,*

---

[1] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm mea ğaysi'l-ğumâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 13; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 204; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 278.

[2] Bkz. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî**,** III, 47, 64, 214, 263, 268; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 205; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 279.

[3] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 273.

[4] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 273.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 240; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 281,395. Leknevî bu haşiyeye önce *Ta'lîku'l-Fevâidi'l-'Izâm alâ Havâşî İmâmi'l-Kelâm* ismini vermiş; sonra bunu *Ğaysü'l-ğumâm alâ Havâşî İmâmi'l-Kelâm* olarak değiştirmiştir. Bkz. Muhammed İrşâdü'l-Hakk el-Keşmîrî, **Müsâhemet-ü Ulemâ-i Frengi Mahal,** Leknev, Mektebetü Frengi Mahal, 2014, 276.

[6] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 240; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 396.

[7] Leknevî'nin talebesi olan Muhammed Abdülgafur Ramazanfûrî, bu diyaloğun Haydarâbâd'ta ahbaplar arsında sohbet ederken şifahi olarak geçtiğinden bahseder. Leknevî o sıralar henüz babasından ilim tahsil etmektedir ve ilk haccından yeni dönmüştür. Bkz. Leknevî, **el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1999, 9.

mubah, sünnet yoksa vacip mi olduğu; sünnet ise müekked, gayr-i müekked, sünnet-i ayn veya sünnet-i kifâye olup olmadığı" şeklindeki meseleler kitabın çerçevesini çizen temel konulardır.[1] Bu konuyla alakalı rivayet edilen hadislerle istidlal ederek *itikâfın hükmünü* değerlendiren Leknevî, *itikâfın müstehap ve vacip şeklinde kısımlarının olduğunu; ramazan ayının son on gününde yapılan itikâfın ise müekked sünnet-i kifâye* olduğunu söylemektedir.[2]

Bu risale 9 Ramazan 1284 tarihinde tamamlanmıştır.[3] Leknevî'nin bu risalesi üzerine, talebesi olan Muhammed Abdülgafur Ramazanfûrî'nin yazdığı *"el-İs'âf bi Tahşiyeti'l-İnsâf"* isminde bir hâşiye bulunmaktadır.[4]

4.4.4.7. el-Kavlü'l-eşraf fi'l-fethi ani'l-mushaf (الْقَوْل الأشرف فِي الفتح عَنْ المصحف)

el-Kavlü'l-eşraf, kıraat esnasında yanılan bir imama, mushaftan yardımcı olmanın caiz olup olmadığını konu edinmektedir.[5] Leknevî bu risalesinde, *namazda yanılan imama telkin verilmesi, hatasının giderilmesi veya unuttuğu bir yerin hatırlatılmasına* dair meselelere temas etmekte;[6] Hanefî kaynaklarında geçen, *namazda olmayan bir kimsenin verdiği telkinle "namaz esnasında öğrenme" olacağından namazın bozulacağı* hususu ele alınmaktadır.[7]

---

[1] Leknevî, **el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 28, 34, 35; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 285.

[2] Leknevî, **el-İnsâf,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 42; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 206.

[3] Leknevî, **el-İnsâf,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 49; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 286.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 206. Leknevî'nin risalelerinde bulunan baskıda da bu hâşiye dokuzuncu risale olarak mevcuttur. Bkz. Leknevî, **el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 377.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 245.

[6] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 335.

[7] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 335-336.

Leknevî, hacmi itibariyle küçük olan bu risaleyi, 15 Ramazan 1284 Çarşamba günü bitirmiştir.[1]

4.4.4.8. el-Kelâmü'l-celîl fîmâ yetealleku bi'l-mindîl (الكلام الجليل فيما يتعلَّق بالمِنديل)

Bu eserde Leknevî, *"mendil"* ile alakalı hükümleri anlatmaktadır. Risale, birbirini takip eden konulardan oluşmaktadır. Ana hatları itibariyle bu risalede, *abdest alındıktan sonra temiz olmak kaydıyla, mendil ile kurulanmanın caiz oluşu,*[2] *uzuvları kurulayarak abdest almanın Hanefilere göre müstehap olan "peş peşe/müvâlât" esasına etkisi, gusül abdesti aldıktan sonra mendil ile kurulanmanın caiz oluşu,*[3] *boyna alınan mendilin namaz esnasında yere konulması gerektiği, sarık için belli bir ölçünün olmayıp örfe ve insanların kullanımına göre değişkenlik gösterebileceği, omuzlara alınan mendilin sarık olarak da kullanılabileceği,*[4] *yemek yedikten sonra ellerde kalan kalıntıların dille temizlendikten sonra mendille temizlenmesinin sünnet oluşu,*[5] *ipek mendil kullanmanın haram olduğu ve ipek mendili boyna atarak kullanmanın ipek bir elbiseyi giyinmekten farkının olmadığı*[6] gibi meseleler ele alınmaktadır.[7]

Leknevî *el-Kelâmü'l-celîl'i*, 1286 senesinde bitirmiştir.[8]

4.4.4.9. Ğâyetü'l-mekâl fîmâ yetealleku bi'n-niâl (غايَة المقال فيما يتعلَّق بالنِّعال)

---

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 337; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 245

[2] Leknevî, **el-Kelâmü'l-celîl fîmâ yetealleku bi'l-mindîl**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 370.

[3] Leknevî, **el-Kelâmü'l-celîl**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 375.

[4] Leknevî, **el-Kelâmü'l-celîl**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 376.

[5] Leknevî, **el-Kelâmü'l-celîl**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 377.

[6] Leknevî, **el-Kelâmü'l-celîl**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 381.

[7] Genel anlamı itibariyle *mendilin kullanım alanları ile alakalı hükümleri* ihtiva eden bu risalede, mendil ile alakalı karşılaşılabilen diğer fıkhî meseleler de temas edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 345-348; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 248.

[8] Leknevî, **el-Kelâmü'l-celîl**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 381; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 349; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 249.

Ğâyetü'l-mekâl, Leknevî'nin bir mukaddime ve iki bölüm şeklinde yazdığı; muhtevası itibariyle de "terlik" (نعل) kullanımıyla alakalı bazı kimselerin ortaya attığı yalan-yanlış fikirlere karşı işin aslının ne olduğunu beyan ettiği bir eserdir.[1] Ana hatları itibariyle bu eserde, abdestte, namazda, hacda, cihatta, yemin edilmesi durumunda, had cezalarında, alış-verişte ve hazr-ibâha (helaller ve haramlar) konularında "terlik kullanımının" ne şekilde olacağından bahsettiği risalesidir.[2] Eserde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) terlik kullanışı ile alakalı bilgiler de yer almakta olup terlik ile alakalı darb-ı mesel haline gelmiş ifadelere de temas edilmektedir.[3]

Leknevî, *Ğâyetü'l-mekâl*'i 27 Şaban 1286 Perşembe günü bitirdikten sonra bu kitap üzerine bazı ilaveler yaparak "*Zaferu'l-enfâl"* ismini verdiği bir de şerh yazmıştır. Leknevî bu şerhi 13 Recep 1303 Pazartesi günü bitirmiştir.[4]

4.4.4.10. Hâşiye alâ Nûri'l-Îmân bi ziyâreti âsâri'r-Rahmân (حاشية على نور الإيمان بزيارة آثار الرحمن)

"Nûrul'l-îmân" isimli kitap, Leknevî'nin babası Muhammed Abdülhalim Leknevî tarafından *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinin ziyaret edilmesi* ile alakalı kaleme alınmış bir kitaptır. Leknevî; birkaç fıkhî mesele ilave etmek, bazı şahıs ve mekân isimleri ile ilgili detaylı bilgi vermek suretiyle babasının bu kitabı üzerine hâşiye yazmıştır.[5]

4.4.4.11. el-Kavlü'l-menşûr fî hilâli hayri'ş-şühûr (القَوْل المنشور فِي هِلَال خير الشهور)

[1] Leknevî, **Ğâyetü'l-mekâl,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 159.

[2] Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Ğâyetü'l-mekâl,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 165, 171, 186, 190, 191, 193, 196.

[3] Leknevî, **Ğâyetü'l-mekâl,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 240-244.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 239; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 329, 394.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 218; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 102.

Leknevî'nin bu risalesi, ramazan hilalinin gözlemlenmesini konu edinmektedir.[1] Risalede, insanların ramazan hilalini gözlemlemek için bir gözlem heyeti oluşturmayıp geçmiş tecrübelerine dayanarak hilalin doğup doğmadığını tespit etmelerinin caiz olmadığından;[2] sadece astronomların, rasathanelerin ve uzay bilimcilerin sözüyle hareket edilemeyeceğinden bahsedilmektedir.[3] Hilalin büyük veya küçüklüğünün ramazan ayının başlaması için bir kıstas olmadığı[4] ve rüyasında *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hilalin doğduğunu haber verdiğini* söyleyen kimsenin sözüne itibar edilmeyeceği[5] risale içinde ele alınan konulardandır.

Leknevî, bu risalesini 4 Ramazan Salı 1284'te bitirmiş;[6] bu risale üzerine daha sonra bazı ilaveler yaparak *el-Kavlü'l-mensûr* ismini verdiği bir şerh yazmıştır.[7] Daha sonra yazdığı *el-Kavlü'l-mensûr* basılmamıştır ancak müellif nüshası Aligarh Üniversitesi Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Leknevî bu şerhi, 1292 senesinin şaban ayında bitirmiştir.[8]

4.4.4.12. Kûtü'l-muğtezîn bi fethi'l-muktedîn (قُوْتُ المُغْتَذِين بفتح المقتدِين)

Risalede, imamın yanılması veya okuduğu yeri unutması durumunda cemaatin (Fâtih) müdahale etmesi (istiftâh) ve imama okuduğu yeri hatırlatması ile alakalı hükümler ele alınmaktadır.[9] Eserde ana bölümün haricinde bir mukaddime ve bir sonuç bulunmaktadır. Ana hatları itibariyle risalede, imamın yanılması durumunda

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 247; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 343.

[2] Leknevî, **el-Kavlü'l-menşûr fî hilâli hayri'ş-şühûr,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 215.

[3] Leknevî, **el-Kavlü'l-menşûr** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 212.

[4] Leknevî, **el-Kavlü'l-menşûr** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 216.

[5] Leknevî, **el-Kavlü'l-menşûr** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 215.

[6] Leknevî, **el-Kavlü'l-menşûr** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 217.

[7] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 344.

[8] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 247.

[9] Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn bi fethi'l-muktedîn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 237; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 244.

müdahalenin caiz olup olmadığı,[1] namaz caiz olacak miktarda kıraat yaptıktan sonra imamın başka bir ayete geçmesi durumunda cemaat tarafından yapılan müdahalenin namazın cevazına etkisi,[2] imamın okuduğu yeri hatırlayamaması durumunda yardımcı olmada acele edilmemesi gerektiği,[3] namazda olmayan birinin namaz kılana yardım etmesinin namazı bozacağı[4] ve namazda imamın hatasını düzelten fâtihin *Kur'ân okuma* değil; *imamın hatasını düzeltme* niyetinde olması gerektiği[5] hususlarına değinilmektedir. Risalenin sonuç kısmında, namazda yanılan kişiye ilk müdahalenin kim tarafından ve ne zaman yapılacağı; imama yanılması durumunda müdahale edecek kişinin dikkat etmesi gereken hususlar ve bu mesele ile alakalı hadisler zikredilmektedir.[6]

Bu risale; Leknevî'nin, *yanılan imama müdahale* ile alakalı yazdığı ikinci eseridir.[7] Risale, 28 Şaban 1286 Cuma günü tamamlanmıştır.[8]

4.4.4.13. et-Tahkîku'l-acîb fi't-tesvîb (التحقيق العجيب في التثويب)

et-Tahkîku'l-acîb, müezzinlerin ezan okurken *"Essalâtü hayrun mine'n-nevm" ve "Hayye alâ hayri'l-amel"* cümlelerini kullanmalarının caiz olup olmadığına; *şayet caiz ise ezan esnasında mı yoksa sonrasında mı kullanılması gerektiğine* temas etmektedir.[9]

---

[1] Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 238.

[2] Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 239.

[3] Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 240.

[4] Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 241.

[5] Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 246.

[6] Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 248.

[7] Leknevî, *el-Kavlü'l-eşraf fi'l-Fethi nime'l-Mushaf* isminde bir risale daha yazmış, burada da *namazda olmayan bir kimsenin imama müdahalesinin namaza etkisini* ele almıştır. Bu risaleye daha önce temas etmiştik Bkz. s. 87.

[8] Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 248; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 244.

[9] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 297.

Risalenin baş taraflarında, "tesvîb"in lügat ve ıstılah manalarına açıklık getirilmekte; ilerleyen bölümlerinde ise, "tesvîb" kavramının hadislerde ve fıkıh kaynaklarında nasıl kullanıldığına değinilmektedir.[1] Leknevî risalenin bu kısmında, "tesvîb"in kullanılışı ile alakalı tarihsel süreci anlatmaktadır.[2] Risalede, *tesvîbin sadece sözlü çağrı değil; öksürme, uyarma ve seslenme gibi değişik şekillerde olabileceğinden de* bahsedilmektedir.[3] Eserde, Hanefî mezhebinin bu konu ile alakalı görüşlerine detaylı olarak yer verilmektedir.[4]

Leknevî bu risalesinin son kısmında, *tesvîb* konusunda sahih olan görüşten, bid'atin kısımlarından ve tesvîbin bid'at olup olmadığından bahsetmektedir.[5]

Leknevî, bu konu ile alakalı müstakil olarak *er-Raddü'l-ekmel ale'l-müezzin bi hayye alâ hayri'l-amel* isminde bir risale daha kaleme almıştır. Bu risale, *et-Tahkîku'l-acîb'in* içinde mevcuttur. Fakat Leknevî *er-Raddü'l-Ekmel* isminde bir risalesinin olduğuna, *Hidâye* üzerine yazdığı hâşiyenin mukaddimesinde temas etmektedir.[6]

---

[1] Leknevî, **et-Tahkîku'l-acîb fi't-tesvîb,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 384.

[2] Tarihsel olarak ele alındığında *tesvîb* kavramının ilk defa, sabah namazında kullanılan *"es-Salâtü hayrun mine'n-nevm"* ifadesinin olduğunu söyler. Kimi âlimlerin dediği gibi *ezandan sonra söylenileceğine* dair görüşü reddederek ezan esnasında söylenmesi gerektiğini ifade eder. Leknevî bu hükmü verirken, hadis kaynaklarındaki, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Bilal'e ezanı öğretmesi hadisesine dayanır. Burada Hz. Bilal'e, *"Hayye ale'l-felâh"* cümlesinden sonra *"es-Salâtü hayrun mine'n-nevm"* cümlesini kullanması emredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **et-Tahkîku'l-acîb,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 385.

[3] Leknevî, **et-Tahkîku'l-acîb,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 389.

[4] Leknevî, Hanefî fakihlerinh *tesvîb* konusunda üç gruba ayrıldığından bahseder. Her bir grubun görüşlerini ve delillerini burada zikreder. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **et-Tahkîku'l-acîb,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 390, 391, 394.

[5] Leknevî, **et-Tahkîku'l-acîb,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 396.

[6] Bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 297.

Leknevî bu risaleyi 8 Recep 1289 senesinde tamamlamıştır.[1]

4.4.4.14. Sibâhatü'l-fikr fi'l-cehri bi'z-zikr (سِبَاحة الفِكر فِي الجهر بالذكر)

Bu kitap, cehrî/sesli olarak yapılan kıraat/duanın caiz olup olmadığına dair rivayetleri ihtiva etmektedir. Leknevî, kendisine cehrî kıraatin caiz olup olmadığına dair sorular sorulunca *"Hanefilerin bu konuda haram veya mekruh diye bir açıklamalarının olmayıp, genel kanaatin meşru çerçevenin dışına çıkılmadıkça zikirle alakalı hadislerden dolayı caiz olduğunu"* söylemiş ve bu görüşleri delilleriyle birlikte kitap haline getirmiştir.[2]

Kitap mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Eserin mukaddimesi, gizli/hafî ve sesli/cehrî kıraatin sınırları;[3] birinci bölüm, cehrî kıraat ile alakalı ihtilafları[4] ve ikinci bölüm, telaffuzun/okumanın sesli/cehrî olması gerektiği yerleri ihtiva etmektedir. Bunlar arasında Leknevî, *ezan,*[5] *kâmet, tesvîb,*[6] *Kur'ân tilaveti,*[7] *namaz tekbirleri,*[8] *hutbeler, teşrik tekbirleri*[9]*, telbiye*[10]*, ölüye selam verme, insanlara selam verme/alma ve aksıran kişiye mukabelede bulunmayı*[11] saymaktadır.

Leknevî bu eserini, 28 Rebîulâhir 1287 Perşembe günü bitirmiştir.[12]

4.4.4.15. el-Felekü'd-devvâr fî ru'yeti'l-hilâli bi'n-nehâr (الفَلَك الدَّوَّار فِي رؤية الهلال بالنهار)

---

[1] Leknevî, **et-Tahkîku'l-acîb,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 399.

[2] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 15; Veliyyüddin en-Nedvî **a.g.e,** 229.

[3] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 15, 18, 20, 21.

[4] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 22, 31, 68, 69.

[5] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 72, 73, 79.

[6] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 79.

[7] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 80.

[8] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 83.

[9] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 88.

[10] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 91.

[11] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 93.

[12] Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr,** 94; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 230.

Leknevî'nin bu risaleyi yazmasına h. 1294 senesinde başından geçen bir hadise sebep olmuştur.[1] Leknevî bu risalesinde, gündüz görülen hilalin bir sonraki güne ait olduğu görüşüne binaen gün içinde görülen hilalin, görüldüğü gün oruca devam etme veya orucu bozma noktasında hüküm doğurmayacağını beyan etmek ve gündüz vakti bozulan orucun, gündüz görülen hilalden dolayı değil; başka bir sebepten dolayı bozulduğunu açıklamaktadır.[2] Ayrıca bu konu ile alakalı fakihlerin görüşlerine ve istidlal ettikleri hadislere detaylı olarak yer vermektedir.[3]

Leknevî bu küçük hacimli risalesini, 8 Şevval 1295 Pazar günü bitirmiştir.[4]

4.4.4.16. el-Heshese bi nakdı'l-vüdûi bi'l-kahkaha (اَلهَشْهَسَةُ بنقضِ الوضوءِ بالقهقهة)

Leknevî bu risalede, *namazda kahkaha ile gülmenin abdest ve namaza etkisini ele* almaktadır.[5] Bu risalenin yazılmasında, Leknevî'nin diğer risalelerinde olduğu gibi bazı hadiseler etkili olmuştur.[6]

---

[1] H. 1294 29 Ramazan Pazartesi gecesi bazı bölgelerde hilal gözlemlenmiş; fakat hava bulutlu olduğu için Leknev kentinde hilal gözlemlenememiştir. Dolayısıyla Leknev'deki insanlar salı gününü ayın otuzu zannederek oruca devam ederler. Fakat daha sonra Kanfûr ve diğer köylere *hilalin bir gün önce doğduğu ve salı gününün bayram olduğu; dolayısıyla oruçlarını bozmaları* haberi gelir. Herkes orucunu bozar; fakat İmâmiye koluna mensup kimseler *gündüz vakti görülen hilalden dolayı orucun bozulmayacağını* söyleyerek oruçlarını bozmazlar. Leknevî de İmâmiye'ye mensup olan bu kişilerin bu ifadeleri üzerine bu risaleyi kaleme alır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **el-Felekü'd-devvâr fî ru'yeti'l-hilâli bi'n-nehâr,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 221, 225, 226, 229; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 242; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 330.

[2] Keşmîrî, **a.g.e,** 277.

[3] Leknevî, **el-Felekü'd-devvâr,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 222-230.

[4] Leknevî, **el-Felekü'd-devvâr,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 234; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 242.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 257.

[6] Leknevî, ders anlattığı bir gün yanındakilerin *namazda kahkaha ile gülmenin abdesti ve namazı bozacağına dair kabul edilen rivayetlerin zayıf olduğunu; sahih olarak kabul edilen rivayetlerin de âhâd*

el-Heshese, bir mukaddime, iki bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır.[1] Eserin mukaddimesinde *"kahkaha, 'الضحك' olarak ifade edilen sessiz gülme ve tebessüm"* şeklinde *gülme çeşitleri* ve bunların hükümlerine[2]; birinci bölümde, mezheplerin bu konuya yaklaşımlarına ve bu konudaki ihtilaflarına temas edilmektedir. İkinci bölümde; Hanefilerin, *kahkahanın abdeste etkisi* ile alakalı görüşlerine yer verilmektedir.[3]

Leknevî bu risalesini 19 Cemâziyelâhir 1288 Çarşamba günü bitirmiştir.[4]

4.4.4.17. Tuhfetü'n-nübelâ fî cemâati'n-nisâ (تُحْفَة النبلاء في جماعة النساء)

Tuhfetü'n-nübelâ, kadınların farz veya nafile namazları kendi aralarında cemaat halinde kılmalarına ilişkin meseleleri ihtiva etmektedir.[5] Bölümlere ayrılmaksızın bütüncül halde yazılmış olan risalede; *kadınların cemaat halinde namaz kılmalarının meşruiyeti ile ilgili rivayetler,*[6] *mezheplerin bu konu ila alakalı görüşleri*[7] *ve Hanefî*

---

derecesinde hadisler olup Hanefî usulüne göre bu hadislerle amel edilemeyeceğini iddia etmeleri üzerine bu risaleyi yazmıştır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **el-Heshese bi nakdı'l-vüdûi bi'l-kahkaha,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 419.

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 257

[2] Burada namaz ve abdeste etki eden hükümlere yer verilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 421-422; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 257.

[3] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 446-451; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 258; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 355.

[4] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 454; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 258; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 356.

[5] Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ fî cemâati'n-nisâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 213; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 212; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 292.

[6] Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 215; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 212.

[7] Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 218; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 212.

mezhebinin bu konuya yaklaşımı[1] yer almaktadır.[2] Ayrıca risalede, *cemaat halinde namaz kılan kadınların erkek cemaatten farklılıkları,*[3] *kadın cemaatin saf düzeninin nasıl olması gerektiği*[4] *ve erkeklerin kadın bir imama cemaat olamayacağı*[5] gibi konulara da yer verilmektedir.

Leknevî bu risalesini, 18 Muharrem 1295 Çarşamba günü bitirmiştir.[6]

4.4.4.18. Hidâyetü'l-mu'tedîn ilâ fethi'l-muktedîn (هداية المعتدين الي فتح المقتدين)

Urduca yazılmış bir risaledir. Leknevî'nin yazdığı *el-Kavlü'l-eşraf fi'l-Fethi ani'l-Mushaf* ve *Kûtü'l-Muğtezîn bi fethi'l-muktedîn* isimli eserlerinin muhtevası ile aynı doğrultudadır.[7] Eserin müellif nüshası, Aligarh Üniversitesi Kütüphanesinde mevcuttur. Risale yaklaşık on beş sayfadan ibarettir.[8]

4.4.4.19. Hayru'l-haber bi ezâni hayri'l-beşer (خَيْرُ الخَبَرِ بأذان خيرِ البَشَر)

[1] Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 233; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 213.

[2] Konu ile alakalı hadisler, mezheplerin görüşleri, mezheplerin kendi içlerindeki tartışma ve ihtilaflarına bu risalede genişçe yer verilmekte; fetvaya uygun olan tercih edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 233; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 292-295.

[3] Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 233.

[4] Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 217.

[5] Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 236.

[6] Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 238; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 213; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 295.

[7] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 256.

[8] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 257; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 107.

Hayru'l-haber, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat kendisinin *ezan okuyup okumadığını* konu edinmektedir.[1] *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat kendisinin ezan okuması* ile alakalı sorulan sorulardan dolayı yazılan küçük hacimli bu risalede; hadislere, muhaddislerin görüşlerine ve konu ile alakalı ortaya çıkan ihtilaflara temas edilmektedir. Risalede *Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hz. Hasan (r.a..) doğduğunda kulağına okuduğu ezan dışında namaz için ezan okumadığı* delillere istinaden ifade edilmektedir.[2]

Bu risaleyi Leknevî, 19 Cemâziyelâhir 1285 senesinde bitirmiştir.[3]

4.4.4.20. Tedvîru'l-felek fî husûli'l-cemâati bi'l-cinni ve'l-melek (تدويرُ الفَلَك فِي حصول الجماعة بالجن والملك)

Tedvîru'l-felek; Leknevî bu risaleyi, bazı kimselerin batı düşünce yapısından ve pozitivist akımlardan etkilenerek *cin ve melek* gibi gözle görülmeyen varlıkları inkâr etmeleri sebebiyle yazmıştır.[4] Risale iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, *cinlerle cemaat yapılarak namaz kılmanın geçerli olup olmayacağını fakihlerin görüşlerine dayanarak* ele almaktadır.[5] Bu kısımda, *cinlerin de insanlar gibi ibadet etmekten sorumlu olduğuna ve dolayısıyla böyle bir cemaatin geçerli olacağına* da temas edilmektedir.[6] Risalenin ikinci

---

[1] Leknevî, **Hayru'l-haber bi ezâni hayri'l-beşer,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 323; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 306.

[2] Leknevî, **Hayru'l-haber,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 326.

[3] Leknevî, **Hayru'l-haber,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 330; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 307.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 299.

[5] Leknevî, **Tedvîru'l-felek fî husûli'l-cemâati bi'l-cinni ve'l-melek,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, I, 149; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 215. Leknevî bu kısımda, cinlerle cemaat yapılarak namaz kılma ile alakalı olarak Şiblî'nin yazdığı *"Âkâmü'l-Mercân fi Ahkâmi'l-Cânn"* ve Suyûtî'nin yazdığı *"Lekadu'l-Mercân fi Ahkâmi'l-Cânn"* isimli kitaplardan istifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 300.

[6] Leknevî, **Tedvîru'l-felek,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 161; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 215; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 300.

kısmında ise, *meleklerle cemaat halinde namaz kılmanın cevaz boyutunu* ihtiva etmektedir.[1] Risalenin bu bölümünde, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Cebrâil'e tabi olarak namaz kılmış olmasının mezhepler bağlamında değerlendirilmesi de* yer almaktadır.[2]

Leknevî bu risalesini, 24 Muharrem 1295 Çarşamba günü bitirmiştir.[3]

4.4.4.21. Raf'u's-setr an keyfiyyeti idhâli'l-meyyiti ve tevcîhihî ile'l-kıbleti fi'l-kabr (رفعُ السَّتْرِ عَنْ كيفية إدخال الميت وتوجيهه إلى القبلة في القبر)

Risalede, ölünün kabre konulurken kıbleye nasıl döndürülmesi gerektiği konusu ele alınmaktadır.[4] Risalede, ölünün kabre sırt üstü yatırılıp yüzü kıbleye bakacak şekilde gömülmesi gerektiği Hanefî ve Şâfî mezhebi ekseninde ele alınmaktadır.[5]

Risale, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ölünün kabre nasıl konulacağı ve defnedilirken nelere dikkat edileceği zikredilmekte;[6] ikinci bölümde ise,

---

[1] Leknevî, **Tedvîru'l-felek,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 162; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 215; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 300.

[2] Leknevî**, Tedvîru'l-felek,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 184-194.

[3] Leknevî**, Tedvîru'l-felek,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, I,196; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 216; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 301.

[4] Leknevî bu risaleyi, *"ölünün yüzünü tamamen kıbleye döndürmek veya sırt üstü yatırmak suretiyle yüzünü kıbleye döndürmek"* şeklindeki sorulara cevap olarak yazmıştır. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 225

[5] Leknevî, **Raf'u's-setr an keyfiyyeti idhâli'l-meyyiti ve tevcîhihî ile'l-kıbleti fi'l-kabr** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, III, 199; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 311.

[6] Leknevî, **Raf'u's-setr,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, III, 201; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 226; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 312.

ölü defnedilirken kıbleye ne şekilde döndürüleceği ve kıbleye doğru defnetmenin hükmüne temas edilmektedir.[1]

Leknevî bu risaleyi, 18 Rebîulâhir 1286 Perşembe günü bitirmiştir.[2]

4.4.4.22. Tuhfetü't-talebe fî tahkîki meshi'r-rakabe (تُحْفَة الطَّلَبَة فِي تحقيق مسح الرَّقَبَة)

Tuhfetü't-talebe, abdest alırken boynu mesh etmenin hükmünü ele almaktadır.[3]

Risale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, boynu mesh etmek ile alakalı var olan rivayetlerin sıhhat dereceleri;[4] ikinci bölümde ise, abdest alırken boynu mesh etme ile alakalı mezheplerin görüşleri ele alınmaktadır.[5] Leknevî'nin bu konu ile alakalı vardığı sonuç ise, *boynu mesh etme ile alakalı gelen rivayetlerde zayıflık olduğunu; dolayısıyla boynu mesh etmenin müstehap olduğu* yönündedir.[6]

---

[1] Leknevî, **Raf'u's-setr,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, III, 218; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 226; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 312.

[2] Leknevî, **Raf'u's-setr,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, III, 233; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 226; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 313.

[3] Bu risalenin yazılma sebebi, Leknevî'ye, abdest esnasında boynu mesh etmenin sünnet, müstehap, vacip mekruh yahut bid'at olup olmadığı şeklinde yöneltilen sorulardır. Leknevî, boynu mesh etmenin ihtilaflı olduğunu ve sünnet, bid'at, müstehap veya mekruh olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu söyler. Verdiği cevapları ve istidlal ettiği delilleri bir araya getirmek için de bu risaleyi kaleme alır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Tuhfetü't-talebe fî tahkîki meshi'r-rakabe,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 251; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 210; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 290.

[4] Leknevî, **Tuhfetü't-talebe,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 253.

[5] Leknevî, **Tuhfetü't-talebe,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 253; Keşmîrî, **a.g.e,** 277.

[6] Leknevî, **Tuhfetü't-talebe,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 269.

Leknevî *Tuhfetü't-talebe* ismini verdiği bu risalesini 9 Recep 1287 Çarşamba günü başlamış ve başladığı gün bitirmiş;[1] daha sonra *"Tuhfetü'l-kemüle alâ havâşî Tuhfeti't-Talebe"* isminde bir hâşiye daha yazmıştır. Leknevî bu hâşiyede, risalenin aslında var olan rivayetleri artırarak açıklamalara daha fazla yer vermiştir. *Tuhfetü'l-Kemüle* isimli hâşiye, metnin aslı olan *Tuhfetü't-talebe* ile birlikte basılmıştır.[2]

4.4.4.23. Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr (نُزهَةُ الفِكْرِ في سُبْحةِ الذِّكْرِ)

Bu eser, *Hediyyetü'l-ebrâr fî sübhati'l-ezkâr* künyesi ile de bilinmektedir. *Nüzhetü'l-fikr*, zikir ve tesbîhâtı saymak için *"tesbih"* kullanımının caiz olup olmadığını ihtiva etmektedir.

Hediyyetü'l-ebrâr, bir mukaddime ve on bölümden oluşmaktadır. Eserde, "tesbih" kavramının manalarına,[3] parmak, çakıl taşı, hurma çekirdeği veya başka şeyler kullanarak yapılan tesbîhâtı saymanın mubah olduğuna,[4] tesbih edinmenin caiz olup olmadığı ile alakalı ihtilaflara[5] ve "namaz kılarken[6] yahut namazdan sonra[7] zikir ve ayetleri tesbihle saymanın hükmüne yer verilmektedir.

Leknevî bu eseri, 25 Cemâziyelûlâ 1292 Çarşamba günü bitirmiş;[8] daha sonra da *Hediyyetü'l-ebrâr* içinde geçen kişilerin hayatlarını ve zikredilen hadislerin kaynağını

---

[1] Leknevî, **Tuhfetü't-talebe,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 270; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 211; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 291.

[2] Geniş bilgi için bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 211; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 291, 393.

[3] Leknevî, **Hediyyetü'l-ebrâr,** 19.

[4] Leknevî, **Hediyyetü'l-ebrâr,** 23.

[5] Leknevî, **Hediyyetü'l-ebrâr,** 55.

[6] Leknevî, **Hediyyetü'l-ebrâr,** 65.

[7] Leknevî, **Hediyyetü'l-ebrâr,** 75.

[8] Leknevî, **Hediyyetü'l-ebrâr,** 83.

ilave ettiği *"en-Nefha bi tahşiyeti'n-Nüzhe"* isimli bir hâşiye yazmıştır.[1] Leknevî bu hâşiyeyi de 2 Recep 1292 senesinde bitirmiştir.[2]

4.4.4.24. Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr (تحفة الأخيار في إحياء سنة سيد الأبرار)

Bu eser, *İhyâü's-sünne fîmâ yetealleku bi's-sünne* olarak da isimlendirilmektedir.[3] Kitap, üç bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Ana hatları itibariyle kitapta, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hulefâ-i Râşidîn başta olmak üzere sahâbîye ittibâ' olunmasına dair emirleri*[4], *fakihlerin ve usul âlimlerinin "sünnet" kavramını nasıl tanımladıkları,*[5] *"müekked sünneti" terk etmenin hükmü ve terâvih namazına tealluk eden meseleler*[6] ele alınmaktadır.

Leknevî bu kitabı, 25 Zilkade 1288 Perşembe günü[7] bitirdikten sonra, *Tuhfetü'l-ahyâr* üzerine *Nuhbetü'l-enzâr alâ Tuhfeti'l-Ahyâr* ismini verdiği bir hâşiye yazmıştır. Bu hâşiyede, *Tuhfetü'l-ahyâr*'da ismi geçen kimselerin hayatlarına, zikredilen kitaplarla alakalı bilgilere ve hadislerin kaynaklarına temas edilmektedir.[8]

---

[1] Leknevî, **en-Nefha bi tahşiyeti'n-nüzhe,** 15; Keşmîrî, **a.g.e,** 282; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 255; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 392.

[2] Leknevî, **en-Nefha,** 82; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 255; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 392.

[3] Bu eserin yazılma sebebi, Hanefî mezhebiyle alakalı ortaya çıkan söylentilerdir. Bazı kimseler, Hanefî mezhebine göre "sünnet" in sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaptığı fiillere verilen isim olduğunu; Hulefâ-i Râşidîn'in fiillerinin ise "mendûb" olarak ifade edildiğini ifade etmekte ve buradan hareketle sekiz rekâttan fazla kılınan terâvih namazının sünnet değil; mendûb olduğunu söylemektedirler. Leknevî de bu ifadeler üzerine, Hanefî mezhebine göre sünnet ve mendûb kavramlarının nasıl kabul edildiğini beyan etmek için bu kitabı kaleme almıştır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 42.

[4] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 43.

[5] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 68.

[6] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 92.

[7] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 137.

[8] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 42; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 252; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 397.

Leknevî bu hâşiyesini ise, 1 Recep 1292 senesinde bitirmiştir.[1]

4.4.5. Münâkehât Konularıyla İlgili Yazdığı Eserleri

4.4.5.1. el-İfsâh an şehâdeti'l-mer'eti fi'l-irdâ' (الإفصاح عن شهادة المرأة في الإرضاع)

Leknevî bu risaleyi, *evleneceği kadının annesi tarafından, emzirildiği iddia edilen adamın durumunu* beyan etmek için kaleme almıştır.[2] İki bölümden oluşan bu risale ana hatları itibariyle; nikâh akdi yapılacağı esnada, evlenecek kadın ve erkeği emzirdiğini söyleyen bir kadının bu ifadesinin *şahitlik olarak mı yoksa ikrar olarak mı değerlendirileceği* konusunu ele almaktadır.[3] Böyle bir iddianın, *nikâh akdinden önce veya sonra* olmasının hukûkî neticeleri üzerinde durulmakta; mezhepler nezdinde kabul edilen görüşün nasıl olduğu açıklanmaktadır.[4]

Leknevî hacim itibariyle küçük olan bu risalesini 9 Şevval 1286 Perşembe günü bitirmiştir.[5]

4.4.5.2. Husûlü'l-münâ bi tenkîhi'l-hurmeti min lebeni'z-zinâ (حُصول المنى بتنقيح الحُرْمة مِنْ لَبَنِ الزنا)

Leknevî'nin bu eseri, *Tuhfetü'l-ahyâr* isimli kitabın mukaddimesinde geçmektedir; fakat muhtevası ve kendisiyle alakalı herhangi bir bilgi mevcut değildir.[6]

---

[1] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 136; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 252; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 397.

[2] Risalenin yazılma sebebi için bkz. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 273.

[3] Leknevî, **el-İfsâh an şehâdeti'l-mer'eti fi'l-irdâ',** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 203.

[4] Bkz. Leknevî, **el-İfsâh,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 206-207; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 283; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 201.

[5] Leknevî, **el-İfsâh**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 207; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 284.

[6] Bkz. Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010,36; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 103.

4.4.6. Muâmelât Konularıyla İlgili Yazdığı Eseri

4.4.6.1. el-Fülkü'l-meşhûn fimâ yetealleku bintifâi'r-râhini ve'l-murtehini bi'l-merhûn (الفُلْكُ المشحون فِيما يتعلق بانتفاع الراهن والمرتهن بالمرهون)

Leknevî'nin bu risalesi, rehin alan kişinin (mürtehin) aldığı rehinden (depozit/ipotek) istifade edip edemeyeceğini konu edinmektedir.[1] Leknevî, fıkıh kitaplarında bu konu ile alakalı zikredilen hükümlerin zahirinden hareketle bazı âlimlerin *rehin olarak alınan maldan (depozito) istifade edilebileceğine dair cevaz verdikleri için* bu risaleyi yazma ihtiyacı hissetmiştir.[2]

Risale, iki fasıl ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. İlk fasılda, imamların ihtilafları ve istidlal ettikleri deliller zikredilmektedir.[3] İkinci fasıl, bu konu ile alakalı Hanefî mezhebinin görüşlerini ihtiva etmektedir.[4] Hanefî mezhebi, *râhinin (rehin veren) izni olmadıkça mürtehinin (rehin alan) rehinden istifade etmesine* cevaz vermemektedir. Bu konuda mezhep içerisinde ittifak olsa da *râhin izin verdikten sonra istifade etmenin hükmünün nasıl olacağına dair* ihtilaf bulunmaktadır.[5] Risalenin sonuç kısmı ise, *mürtehinin izin alarak veya almadan rehini kullanmasıyla alakalı muhtelif* meselelerden oluşmaktadır.[6]

---

[1] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn fîmâ yetealleku bintifâi'l-murtehini bi'l-merhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 403; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 332.

[2] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 413; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 332.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 243.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 243.

[5] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 408.

[6] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 415; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 243; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 333.

Leknevî bu küçük hacimli, fakat önemli meseleleri anlattığı risalesini kısa bir sürede yazmış ve 4 Zilkade 1295 Perşembe günü bitirmiştir.[1]

4.4.7. Ukûbât Konularıyla İlgili Yazdığı Eseri

4.4.7.1. el-Kavlü'l-câzim fî sukûti'l-haddi bi nikâhi'l-mehârim (القَوْل الجازم في سقوط الحد بنكاح المحارم)

Leknevî bu risaleyi, Şia'ya mensup birkaç kimsenin Hanefî mezhebine yönelttiği birtakım ithamlara cevap vermek maksadıyla yazmıştır.[2] Şia'dan olan birinin, *Hanefîlere göre bir kimse nikâh akdi yaptıktan sonra annesi veya mahremi ile zina etmesini durumunda had cezası uygulanmayacağını; bu durumun da Hanefî mezhebinde anne veya başka bir mahrem ile zina etmenin helal olduğuna delalet ettiğini* iddia etmesi üzerine yazar.[3] Risale, bu iddiaya verilen cevaplar, deliller, itirazlar ve bu görüşlerin değerlendirildiği bölümlerden oluşmaktadır.[4] Genel çerçevesi itibariyle risalede had cezasını düşürmede *cimâ edilen kadından ve akitten kaynaklanan* şüpheler ve had cezasını uygulamayı gerektiren durumlara temas edilmektedir.[5]

Leknevî bu risaleyi 26 Recep 1298 Cumartesi günü tamamlamıştır.[6]

4.4.8. Güncel Konularla İlgili Yazdığı Eserleri

4.4.8.1. Umdetü'n-nesâih fî terki'l-kabâih (عمدة النصائح في تَرْكِ القبائح)

---

[1] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 415; Geniş bilgi için bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 243¸ Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 333.

[2] Keşmîrî, **a.g.e,** 278; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 338; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 245.

[3] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim fî sukûti'l-hadd-i bi nikâhi'l-mehârim,** thk. Salah Muhammed Ebü'l-Hâc, y.y, Merkezü'l-ulemâi'l-Âlemî, t.y, 10.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 339-340.

[5] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 341.

[6] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 342; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 246.

Urduca olarak yazılmış bir kitaptır.[1] Leknevî; insanların *gıybet, nemime, kibir, kendini beğenme, buğz, şarap, akrabaya ziyareti kesme, kıskançlık, yalan* gibi felakete götürecek ve ahiretlerini hebâ edecek ameliyelerle fazlaca iştigal etmelerinden dolayı bu eseri yazdığını ifade etmektedir.[2] İnsanlara nasihat veren kimselerin "*söyledikleriyle amel etmemeleri, kendilerini unutup diğer insanları hayra teşvik etmeleri ve hoş olmayan amelleri yapmalarından dolayı, verdikleri vaazın insanlar üzerinde tesirinin olmadığını gördüğünü*" söyleyen Leknevî, Urduca olarak bu risaleyi yazmaya karar verdiğini; böylece avâm-havâs herkesin ders çıkarmasına yardımcı olmak istediğini belirtir.[3]

Ana hatları itibariyle *ahlâkî hastalıklardan* bahseden eser *dokuz nasihatten* oluşmaktadır. Eserde, teşvik ve ihtâr mahiyetindeki (terğîb ve terhîb) hadislere sıkça yer verilmektedir.[4]

4.4.8.2. Zecru'ş-şübbâni ve'ş-şîbe an irtikâbi'l-ğîbe (زجر الشُّبَّان والشِّيْبَة عن ارتكابِ الغِيْبَة)

Hintçe olarak yazılmış bir risaledir. Leknevî bu eserini, insanlar arasında *gıybetin sıradan bir ameliye olarak telakki edilip imtina edilecek bir davranış olarak görülmemesi* üzerine yazar. Leknevî, bu hususta detaylı olarak yazılmış bir eser bulunmadığı için *Zecru'ş-şübbân* isimli risalesini yazdığını belirtir.[5]

Risale iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda gıybetin mahiyeti ve çeşitleri, ulema tarafından cevaz verilen gıybet neler olduğu ve gıybetin hükmü yer alırken; ikinci kısımda gıybet edilen ortamda bulunmanın hükmü, gıybete kulak vermenin

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 104.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 236; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 105.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 236.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 237.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 227.

bizzat gıybet yapmak gibi olduğu ve bu konulara taalluk eden meseleler ele alınmaktadır.[1]

Leknevî bu risaleyi, 1303 yılının cemâziyelûlâ ayında bitirmiştir.[2]

4.4.8.3. Rad'u'l-ihvân an muhdesât-i âhir-i cum'at-i ramazân (ردع الإخوان عَنْ محدثات آخِر جمعة رمضان)

Rad'u'l-ihvân, ramazan ayının son cuması ile alakalı ortaya atılan iddialar ve bid'atlere karşı sünneti müdâfaa maksadıyla kaleme alınmış bir risaledir.[3] Horasan ve Yemen gibi bölgelerde birtakım kimseler, ramazan ayının son cumasını kıldıktan sonra ezan okuyup ve kamet getirerek cemaat halinde *"Ömrüm boyunca kılamadığım namazların kazasını yapmaya"* şeklinde niyet ederek beş vakitlik namaz kılıyor; kimileri de cemaatle dört rekât namaz kılarak gerek kendilerinin kılamadıkları nafile namazlarının telafisini ve gerekse babalarının kılamadığı namazların kefareti olduğuna inanıyordu.[4] Leknevî'nin talebesi *Ebu't-Tayyibât Ahmet b. Mevlevî Abdullah*'ın bu durumu haber vermesi ve bu konu ile alakalı bir risale yazmasını talep etmesi üzerine Leknevî, sünneti müdafaa maksadıyla bu risaleyi yazmıştır.[5] Leknevî risalede, ramazan ayının son cuması ile alakalı ortaya atılan diğer bid'atlere de temas etmekte ve delillere dayanmak suretiyle bunların dinde yeri olmadığına vurgu yapmaktadır.[6]

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 228; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 104.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 228; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 104.

[3] Leknevî, **Rad'u'l-ihvân an muhdesâti âhiri cum'âti ramazan,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 349; Veliyyüddin en-Nedvî **a.g.e,** 223; Ebü'l-Hâc **a.g.e,** 308.

[4] Leknevî, **Rad'u'l-ihvân,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 349.

[5] Leknevî, **Rad'u'l-ihvân,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 352; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 224; Mecd b. Ahmet Mekkî, **Mukaddimetü Rad'i'l-İhvân,** Likâü'l-Aşri'l-Evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm, Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2004, VII, 4.

[6] *Ramazanın son cumasında okunan hutbeye "Vedâ hutbesi" denilebileceği, hadis olduğu söylenen bazı ifadelerin, son cumada yazılıp okunduğunda afetlerden koruyacağı* gibi ortaya atılan birtakım

Bu risaleyi Leknevî, 27 Safer 1297 Pazartesi günü bitirmiştir.[1]

4.4.8.4. Tervîhu'l-cinân bi teşrîhi hükm-i şurbi'd-duhân (ترويح الجنان بتشريح حُكم شُرْبِ الدُّخَّان)

Leknevî bu risalesinde, *sigara içme* ile alakalı hükümleri anlatmaktadır. Leknevî bu eseri; *sigara içmenin hükmü* ile alakalı kayda değer bir eser yazılmamış olması, yazılan eserlerde ifrat ve tefrit noktasında zıtlıklar bulunması ve zaman zaman Leknevî'ye *"Sigara içmek mubah mıdır yoksa haram mıdır?"* şeklinde sorular sorulması sebebiyle kaleme almıştır.[2]

Tervîhu'l-cenân; bir mukaddime, bir sonuç ve beş bölümden meydana gelmektedir. Risalede sigara kullanma ile alakalı fukahânın görüşleri[3], sigara içmenin haram olduğunu söyleyenlerin delilleri ve bu delilerin değerlendirilmesi,[4] sigara kullanmanın helal veya haram oluşu ile alakalı muhtelif meseleler[5],tömbeki yetiştirilmesi, ticaretinin yapılması ve buruna çekilmesinin hükmü[6] ve kahve içmenin cevazı[7] şeklindeki konular ele alınmaktadır. Risalenin üçüncü bölümünden sonra

---

bid'atlerden bahsedilmekte ve bunların dinde yeri olmadığından bahsedilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Rad'u'l-ihvân,** Likâü'l-Aşri'l-Evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm, VII, 23, 63, 66; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 224; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 309; Keşmîrî, **a.g.e,** 270-271.

[1] Leknevî, **Rad'u'l-ihvân,** Likâü'l-Aşri'l-Evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm, VII, 78; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 224; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 310

[2] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân bi teşrîhi hükm-i şurbi'd-duhân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, Kahire, Dâru's-Sâlih, 2013, 237, 238; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 216.

[3] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 261.

[4] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 302.

[5] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 361.

[6] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 369.

[7] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 384.

Leknevî'nin bu konu ile alakalı diğer bir risalesi olan Zecr-u erbâbi'r-rayyân an Şurbi'd-Duhân isimli risaleye yer verilmektedir.[1]

Leknevî bu risalesini, 15 Ramazan 1292 Cumartesi günü Hicaz yolculuğuna çıkmadan önce bitirmiştir.[2]

4.4.8.5. Zecr-u erbâbi'r-rayyân an şurbi'd-duhân (زجر أرباب الريان عَنْ شرب الدخان)

Leknevî'nin *sigara içmenin hükmü* ile alakalı yazdığı diğer risalesi olan *Tervîhu'l-cenân*'ın devamı niteliğindedir.[3] Leknevî'nin daha önce bu konu ile alakalı yazdığı *Tervîhu'l-cenân'dan* farklı olarak bu risalede, *ramazan ayında sigara içmenin orucu bozmadığına dair verilen fetvanın yanlış olduğuna* temas etmektedir.[4] Risale, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde, *oruçlu iken sigara kullanmanın kazayı gerektirdiğine;*[5] ikinci bölümde *oruçlu iken sigara içmenin kefareti gerektirdiğine*[6] temas edilmektedir. Eserin sonuç kısmında ise *bu delillerin değerlendirilmesi*[7] yer almaktadır.

---

[1] Birbirini tamamlayan bu iki risaleyi Leknevî birlikte neşretmiştir. Leknevî *Zecru Erbâbi'r-Rayyân* isimli risaleyi daha önce yazmaya başlamış; fakat *Zecru Erbâbi'r-Rayyân* ile *Tervîhu'l-cenân* isimli risaleler birbirinin devamı mesabesinde olduğu için iki risale birlikte neşredilmiştir.[1] Ayr. Blg. Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 336; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 303.

[2] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 397; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 217; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 305.

[3] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 303.

[4] Leknevî, **Zecr-u erbâbi'r-rayyân an şurbi'd-duhân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 339; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 229.

[5] Leknevî, **Zecr-u erbâbi'r-rayyân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 341.

[6] Leknevî, **Zecr-u erbâbi'r-rayyân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 349.

[7] Leknevî, **Zecr-u erbâbi'r-rayyân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 352.

Leknevî bu risalesini, 17 Ramazan 1284 Cuma günü bitirmiştir.[1]

4.5. Tefsir İlmine Dair Eserleri

Tefsir ilmi ile alakalı Leknevî'nin iki haşiyesi bulunmaktadır.

4.5.1. Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (حاشية على تفسير البيضاوي)

Leknevî'nin, İmam Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* isimli tefsiri üzerine yazdığı bir hâşiyesidir. Leknevî bu eserini *Tuhfetü'l-ahyâr* isimli eserinin mukaddimesinde zikretmektedir.[2]

4.5.2. Hâşiye alâ Tefsîri'l-Celâleyn (حاشية على تفسير الجلالين)

Leknevî'nin, Celâlettin el-Mahallî (v. 864) ve Celâlettin es-Suyûtî'ye ait olan (v. 911) *Tefsîru'l-Celâleyn* üzerine yazdığı bir hâşiyedir. Leknevî bu kitabını, *Tuhfetü'l-ahyâr* isimli eserinde zikretmektedir.[3]

4.6. Tarih ve Tabakât İlmine Dair Eserleri

Leknevî'nin en fazla eser yazdığı ilim dallarından biri de *tabakât ve tarih* alanıdır. Bunlarla ilgili Leknevî, on üç eser kaleme almıştır.

4.6.1. Tebsiretü'l-besâir fî ma'rifeti'l-evâhir (تَبْصِرة البصائر في معرفة الأواخر)

Leknevî'nin bu kitabı, içinde *"âhir (آخر)"* kelimesi geçen mekânları, hadiseleri, hadisleri ve buna benzer istisnâî bilgileri bir araya getirdiği ansiklopedik bir kitaptır.[4] Misal olarak, *son yapılan mescid, kıble ile alakalı son hüküm, Hz. Peygamber'in (s.a.v.)*

---

[1] Leknevî, **Zecr-u erbâbi'r-rayyân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 360; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 227.

[2] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 37; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 114.

[3] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 37. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 114.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 261.

arkasında son namaz kılan sahâbî gibi *"bir şeyle alakalı son olan her şey"* derlenmiştir.[1] Kitapta zikredilen bu hususlar hadislere, hadiselere, sahâbî sözlerine ve ulema ifadelerine dayanmaktadır. Leknevî *Tebsiretü'l-Besâir* isimli kitabını bitiremeden vefat etmiştir. Kitabın müellife ait nüshası, Aligarh Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.[2]

4.6.2. el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye (الفوائد البهية في تراجم الحنفية)

Tam adı *el-Fevâidü'l-behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye* olup Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *Ketâib-ü A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâ-i Mezhebi'n-Numâni'l-Muhtâr* isimli tabakât kitabı özetlenerek bazı ilavelerle birlikte hazırlanmış tek ciltlik bir eserdir.[3] Eserde, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr'da* geçen Hanefî ulemasının hayatları ile ilgili kısımlara yer verilmekte olup haklarında birçok eser yazıldığı için evliyalar ve sâlih kimselerin hayatları ile ilgili menkıbelere yer verilmemektedir. İstifadenin fazla ve kolay olması için eserde alfabetik bir düzen takip edilmiştir.[4]

Eser; bir mukaddime, ana bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Eserin telif sebebini, takip edilen metoda dair açıklamaları ve daha önce bu konuda yazılmış eserler hakkında bazı bilgileri ihtiva eden mukaddime, Hanefi fakihlerinin bilinen altı tabakasına dair malumatla sona ermektedir.[5]

Asıl bölüm, Ebû Hanîfe'den Kefevî'ye kadar yaşamış olan 580 âlimin hayatını ihtiva etmektedir. Bu kimselerin arasında Şâfî ve Mâlikî olan âlimler de bulunmaktadır.[6] Bu kısımda Leknevî, gerek Kefevî'nin eserinden ve gerekse diğer

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 262.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 262.

[3] Halit Ünal, **"el-Fevâidü'l-behiyye",** DİA, II,502.

[4] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye**, 20; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 268.

[5] Ünal, **"el-Fevâidü'l-behiyye",** DİA, II, 502; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 269; Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye**, 23.

[6] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 269.

kitaplarda geçen bilgileri de aldıktan sonra kendi kanaatini (قال الجامع) diyerek ilave etmektedir.[1] Eserin sonuç kısmında ise, isimler, künyeler, lakaplar ve kitap isimlerinin yazılışı ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir.[2]

Leknevî *el-Fevâidü'l-behiyye'yi*, 11 Safer 1292 Cumartesi günü bitirmiştir.[3]

4.6.3. el-Ta'lîkâtü's-seniyye ale'l-fevâidi'l-behiyye (التعليقات السنية على الفوائد البَهيَّة)

Leknevî'nin, *el-Fevâidü'l-behiyye* üzerine, notlar ilave ederek yazdığı ilavedir. Bu çalışmada, *el-Fevâidü'l-behiyye'de* adları geçen ve çoğu diğer mezheplerden olan 125 kadar âlim hakkında kısa bilgiler verilmekte ve en son kısımda da müellifin kendi biyografisi yer almaktadır.[4]

Leknevî *et-Ta'lîkâtü's-seniyye'yi* ise 2 Cemâziyelâhir 1293 Pazar günü bitirmiştir.[5]

4.6.4. Tuhfetü'l-Emcâd bi zikri hayri'l-e'dâd (تحفة الأمجاد بذكر خير الأعداد)

Leknevî'nin tamamlayamadan vefat ettiği kitaplarından biridir. Bu kitabın Leknevî'ye ait olduğunu *Eltâfü'r-Rahmân "Ahvâl-ü Frengi Mahal"de; Kıyâmüddîn "Âsâru'l-Evvel"de* zikretmektedirler.[6]

4.6.5. Hayru'l-amel fî terâcim-i frengi mahal (خير العمل فِي تراجم فرنكي محل)

---

[1] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye**, 20; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 268.

[2] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye**, 20; Ünal, **"el-Fevâidü'l-behiyye",** DİA, II, 502; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 269.

[3] Ünal, **"el-Fevâidü'l-behiyye",** DİA, II, 502; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 116; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 263.

[4] Ünal, **"el-Fevâidü'l-behiyye",** DİA, II, 502; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 262.

[5] Ünal, **"el-Fevâidü'l-behiyye",** DİA, II, 502; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 116; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 263.

[6] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 263.

Leknevî'nin tamamlayamadığı eserlerden biridir. Leknevî bu kitabını *er-Raf'u ve't-tekmîl'de* zikretmektedir.[1]

4.6.6. Def'u'l-ğavâye ammen yütâliu Şerha'l-Vikâye (دفع الغواية عن من يطالع شرح الوقاية)

Def'u'l-Ğavâye, Leknevî'nin fıkıh ilminde *Şerhu'l-Vikâye* üzerine *es-Siâye* ismiyle yazdığı hâşiyenin mukaddimesidir; ancak muhtevası ve hacmi itibariyle müstakil bir eser olarak değerlendirilmektedir.[2] Bu mukaddime altı bölümden oluşmaktadır ve Leknevî bu bölümlerde *el-Vikâye* ve müellifine, bu kitabın şerhi olan *Şerhu'l-Vikâye'nin* müellifinin hayatına, *Şerhu'l-Vikâye* üzerine yapılan şerh ve hâşiyelere, *Şerhu'l-Vikâye* içinde geçen âlimlerin hayatlarına ve alfabetik olarak mekân isimlerine ve son olarak *Vikâye'nin* muhtasarı olan *en-Nükâye* üzerine yazılan şerhlere temas etmektedir.[3] Leknevî bu kitabın son kısmına kendi hayatını da eklemiş ve 21 Zilhicce 1297 Perşembe günü bitirmiştir.[4]

4.6.7. Risâle fî terâcimi's-sâbikîne min ulemâi'l-Hind (رسالة فِي تراجم السابقين مِنْ علماء الهند)

Leknevî bu kitabını Umdetü'r-riâye'nin mukaddimesinde zikretmektedir. Esasında bu kitap İnbâü'l-Hallân bi Ebnâi Ulemâi Hindistan isimli kitabın bir parçasıdır. Bu risale, "Risâle fî Terâcimi Fudalâi'l-Hind", " en-Nasîbü'l-Evfer" ve "Hayru'l-Amel bi Zikri Terâcimi Ulemâi Frengi Mahal" şeklindeki üç risalede zikredilenlerden ortaya çıkan bir risaledir. Leknevî bu risaleyi tamamlayamadan vefat etmiştir.[5]

---

[1] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 23; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 263.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 264.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 264; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 362.

[4] Leknevî, **Mukaddimetü's-Siâye (Def'u'l-Ğavâye),** Karaçi, Matbau'l-Mustafâî, 1307, 22.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 265.

4.6.8. Tarbü'l-emâsil bi terâcimi'l-efâdıl (طَرَبُ الأماثل بتراجم الأفاضل)

Leknevî bu eserini, *"el-Fevâidü'l-behiyye"* ve *"et-Ta'lîkâtü's-seniyye"* isimli eserlerini bitirdikten sonra yazmıştır.[1] Leknevî bu kitapta, biyografilerini yazdığı âlimlerin muhtelif kitaplarda geçen menkıbelerine de yer vermektedir. Kitaba *Tarbü'l-emâsil"* ismini vermesinin sebebi de budur.[2] Kitap iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, mezhep imamlarının hayatlarına ve bu imamların kitaplarına değinilmektedir. İkinci bölüm ise, meşhur olan eserlerde takip edilen yöntemler, bu eserlerin ehemmiyeti ve müelliflerinden bahsedilmektedir.[3]

Kitapta bazı kısımlar tekrar edilmiştir. Fakat bu tekrarlarda faydalı olabilecek bilgiler mümkündür.[4] Leknevî bu kitabın birinci bölümünü müstakil bir kitap şeklinde telakki edip *"Tarbü'l-emâsil"*; ikinci bölümünü de *"Ferhatü'l-Müderrisîn bi Zikri'l-Müellefâti ve'l-Müellifîn"* şeklinde isimlendirmiştir.[5] Eserde, çoğunluğu Hanefî olmak üzere 399 âlimin hayatı anlatılmaktadır.[6]

Leknevî bu kitabı, 3 Safer 1303 Çarşamba günü bitirmiştir.[7]

4.6.9. Ferhatü'l-müderrisîn bi zikri'l-müellefâti ve'l-müellifîn (فَرْحَةُ المدرّسين بذكرِ المؤلَّفاتِ والمؤلِّفين)

---

[1] Leknevî, **Tarbü'l-emâsil bi terâcimi'l-efâdıl,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 241; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 266.

[2] Leknevî, **Tarbü'l-emâsil,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 241.

[3] Leknevî, **Tarbü'l-emâsil,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 242.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 266.

[5] Leknevî, **Tarbü'l-emâsil,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 242.

[6] Leknevî, **Tarbü'l-emâsil,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 242; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 266.

[7] Leknevî, **Tarbü'l-emâsil,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 350; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 267.

Ferhatü'l-müderrisîn, meşhur eserlerin anlatıldığı bir kitaptır. Leknevî bu kitabından, *Tarbü'l-emâsil* isimli kitabının mukaddimesinde bahsetmektedir.[1] Bu kitapta sadece eserler değil; bu eserlerin müelliflerine de yer verilmektedir. Alfabetik sıraya göre yazılan bu eser *"he"* harfine kadar yazılmış ancak Leknevî'nin ömrü vefa etmediği için tamamlanamamıştır. Bu kitabın müellif nüshası, Aligarh Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.[2]

4.6.10. Mukaddimetü'l-Hidâye (مقدِّمة الهداية)

Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî'nin (v. 593) *"el-Hidâye"* isimli kitabı üzerine yazdığı hâşiyenin mukaddimesidir. Müstakil bir eser hüviyetinde olan bu mukaddimede Leknevî, *"el-Hidâye"* ile alakalı okuma kılavuzu denilebilecek türden bilgilere yer vermektedir.[3] Leknevî bu mukaddimeyi yazdıktan sonra, yeni bir mukaddime daha yazmıştır ve yazdığı bu ikinci mukaddimeye *"Müzîletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye"* ismini vermiştir. *Müzîletü'd-dirâye*, önceki mukaddimenin devamı niteliği taşımaktadır.[4] Leknevî bu mukaddimede, ilk iki ciltte zikredilen âlimlerin hayatlarına, *el-Hidâye* içinde kapalı kalan bazı kısımlara ve kabile bilgileri ile ilgili ayrıntılara yer vermektedir.[5]

---

[1] Leknevî, **Tarbü'l-emâsil,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 241.

[2] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 120.

[3] İmam Merginânî, kitapta özgün bir metot takip etmiştir. Leknevî, Merginânî'nin bu metoduna yazdığı bu mukaddimede temas etmektedir. Misal olarak, kitapta mezhebin kabul edilen görüşü bütün görüşler verildikten sonra zikredilmekte, *"Muhtasar"* ifadesiyle İmam Kudûrî (v. 428) kast edilmekte, yapılan alıntı şayet *"Muhtasaru'l-Kudûrî'de"* geçiyor ise **(قال)** ifadesi kullanılmakta, kitapta *Zâhiru'r-Rivâye'den* bir alıntı yapılmışsa bu alıntının hangi kitapta geçti belirtilmekte ve kitapta geçen bazı hatalar tashih edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 388.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 388.

[5] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 390.

Leknevî birinci mukaddimeyi 1281 senesinin rebîülevvel ayında;[1] ikinci mukaddimeyi de 16 Rebîussânî 1289 Cumartesi günü bitirmiştir[2]

4.6.11. Mukaddimetü't-Ta'lîki'l-Mümecced (مقدّمة التعليق المُمَجَّد)

Leknevî, çoğu kitabında olduğu gibi *"et-Ta'lîku'l-mümecced"* isimli hadis şerhine de bir mukaddime yazmıştır.[3] Bu mukaddimede Leknevî, İmam Mâlik'in hayatı ve kitabı *el-Muvattâ* ile alakalı önemli bilgiler vermekte; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in kısa hayatları, *Muvattâ'nın* İmam Muhammed nüshasını tercih ediş sebebi ve İmam Mâlik'in *Muvattâ'da* takip ettiği yöntemlerden bahsetmektedir.[4]

4.6.12. Mukaddimetü Umdeti'r-Riâye fî halli Şerhi'l-Vikâye (مقدّمة عمدة الرعاية لحلّ شرح الوقاية)

Leknevî'nin, Umdetü'r-riâye isimli "el-Vikâye" isimli esere yazdığı hâşiyenin mukaddimesidir. Şerhu'l-Vikâye ve Umdetü'r-riâye'nin anlaşılmasını kolaylaştırma kılavuzu denilebilecek bir muhtevada olan bu mukaddime ilmin Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından itibaren nasıl yayıldığı,[5] mezheplerin ortaya çıkış sebepleri,[6] Hanefî tabakâtı ve müçtehitlerin dereceleri,[7] fıkıh ilmi ile iştigal edenlerin istifade edeceği

---

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 389.

[2] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 390.

[3] Leknevî, *Def'u'l-Ğavâye* isminde *es-Siâye* için; *Müzeyyiletü'd-Dirâye* şeklinde *el-Hidâye* kitabı için, *en-Nâfiu'l-kebîr* isminde *el-Câmiu's-sağîr* şerhi için ve M*ukaddimetü Umdeti'r-Riâye* isminde de *Umdetü'r-riâye* şerhi için gerek Hanefî mezhebi ile alakalı önemli bilgilerin bulunduğu ve gerekse *kitabın istifade kılavuzu* şeklinde telakki edilebilecek bilgilerin bulunduğu müstakil mukaddimeler yazmıştır. Bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 362, 374, 382, 390.

[4] Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 64-142.

[5] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** I, 21.

[6] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** I, 23.

[7] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** I, 28.

önemli bilgiler,[1] "Vikâye" ve "Şerhu'l-Vikâye" müelliflerinin hayatları[2] ve "Şerhu'l-Vikâye"de ismi geçen kimselerin hayatlarından[3] bahsedilmektedir. Müstakil olarak da basılan bu eser, Umdetü'r-riâye ile birlikte de neşredilmiştir.[4]

4.6.13. en-Nasîbü'l-evfer fî terâcimi ulemâi'l-mieti's-sâlise aşer (النصيب الأوفَر في تراجم علماء المئةِ الثَّالِثَةَ عَشر)

Leknevî, *İnbâü'l-Hallân'ın* bir parçası mesabesinde olan bu eserini tamamlayamadan vefat ettiği için yarım kalmıştır.[5]

4.7. Biyografi İlmine Dair Eserleri

Biyografi alanına dair Leknevî'nin iki eseri vardır.

4.7.1. Hasretü'l-âlem bi Vefât-i merci'i'l-âlem (حسرة العالم بوفاة مرجع العالم)

Leknevî bu risalesinde, babası ve ilk hocası olan Abdülhalim el-Leknevî'nin (v. 1285) hayatını ve menkıbelerini anlatmaktadır.[6] Babasının ölümünden sonra yazdığı bu risalede Leknevî; Abdülhalim el-Leknevî'nin ismi, nesebi, doğum yeri, ne zaman dünyaya geldiği ve yetişmesinden bahsetmektedir. Eserde, Abdülhalim el-Leknevî'nin aldığı icâzetnâmeler ile Abdülhayy el-Leknevî'ye icâzet veren hocaların yazdığı icâzetnâmeler de yer almaktadır.[7]

Leknevî bu risaleyi, 29 Zilhicce 1285 Pazartesi günü bitirmiştir.[8]

---

[1] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** I, 78.

[2] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** I, 97.

[3] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** I, 141.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 374.

[5] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 117.

[6] Leknevî, **Hasretü'l-âlem,** V, 417; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 281.

[7] Leknevî, **Hasretü'l-âlem,** V, 422.

[8] Leknevî, **Hasretü'l-âlem,** V, 438; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 118; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 281.

4.7.2. Derkü'l-meârib fî şe'n-i ebî tâlib (درك المآرب فِي شأن أبِي طالب)

Leknevî'nin yarım kalan eserlerinden birisidir.[1] Mekke-i Mükerreme'de bulunan bazı dostlarının ricası üzerine yazmak istemiş ancak tamamlayamadan vefat etmiştir.[2]

4.8. Tenkit ve Reddiyeleri

Leknevî'nin, *Sehsevânî* ve *Sıddık Hasan Han'a* karşı yazılmış altı reddiyesi vardır.

4.8.1. İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı' fî şifâi'l-ğayy (إبراز الغي الواقع في شفاء الغي)

Hasan Hân yahut talebeleri tarafından yazılan *"Şifâü'l-'âyy ammâ evradehü'ş-Şeyh Abdülhayy"* isimli kitaba yazılmış bir reddiyedir. Leknevî bu reddiyeyi, Hasan Hân'ın yazdığı kitaplarda vefat tarihleri ve kitap isimleri ile alakalı bilgileri eksik veya yanlış vermesinden dolayı yazmıştır.[3] Leknevî'nin münâzara ve reddiyelerine daha önce temas ettiğimiz için burada detaylara girmeyeceğiz.[4] Yazdığı gün olan 9 Şaban 1297 Pazar günü kitabı bitirmiştir.[5]

4.8.2. Tezkiratü'r-râşid bi raddi tebsirati'n-nâkid (تذْكرة الراشد برد تبصرة النّاقد)

Leknevî'nin Sıddık Hasan Hân'a yazığı diğer reddiyedir. Leknevî bu reddiyeyi, Hasan Hân'ın *"Tebsiretü'n-nâkid bi raddi keydi'l-hâsid"* isimli reddiyesine

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 282.

[2] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 119.

[3] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı'**, 4.

[4] Bkz. *İlmî Münâkaşa ve Münâzaraları*, 54.

[5] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 4; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 284.

cevap olarak yazmıştır.[1] Kitap, beş bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Leknevî bu kitabı, 9 Rebîülevvel 1301 Salı günü bitirmiştir.[2]

4.8.3. Tenbîhü erbâbi'l-hibra alâ müsâmehât-i müellifi'l-Hıdda (تنبيه أرباب الخبرة على مسامحات مؤلف الحطة)

Sıddık Hasan Hân'a yazdığı diğer reddiyesidir. Leknevî, Hasan Hân'ın kitabında yaklaşık yüze yakın bulduğu hatalardan dolayı kaleme almıştır. *Tezkiratü'r-râşid* ile birlikte Leknevî'nin *Resâil'i* içinde yer almaktadır.[3]

4.8.4. el-Kelâmü'l-mebrûr fî raddi'l-Kavli'l-Mensûr (الكلامُ المبرور في رَدِّ القول المنصور)

Leknevî'nin bu eseri, *İlmî Münâkaşa ve Münâzaraları* kısmında da zikredildiği gibi,[4] Muhammed es-Sehsevânî'ye yazdığı bir reddiyedir. Urduca olarak yazılmıştır. Bu reddiyede, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinin ziyaret edilmesinin dînî bir vecibe olmadığını* söyleyen Sehsevânî tenkit edilmekte ve *bu ziyaretin dînî bir emir* olduğunu ifade edilmektedir. Reddiye 26 Cemâziyelûlâ 1290 Salı günü bitirilmiştir.[5]

4.8.5. el-Kelâmü'l-mübrem fî nakdı'l-kavli'l-Muhakkaki'l-Muhkem (الكلام المُبرم في نقض القول المحقَّق المُحكَم)

Leknevî'nin Sehsevânî'ye Urduca olarak yazdığı ikinci reddiyedir. *İlmî Münâkaşa ve Münâzaraları* kısmında da temas edildiği gibi,[6] Leknevî bu reddiyede *Hz.*

---

[1] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid bi raddi tebsirati'n-nâkid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 23.

[2] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 462.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 285; bkz. Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 391.

[4] Bkz. *İlmî Münâkaşa ve Münâzaraları*, 54.

[5] Ebü'l-Hâc **a.g.e,** 100.

[6] Bkz. *İlmî Münâkaşa ve Münâzaraları*, 54.

Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmenin müstehap oluşundan ve diğer ihtilaflardan bahsetmektedir. Eser, 1289 senesinde tamamlanmıştır.[1]

4.8.6. es-Sa'yü'l-meşkûr fi raddi'l-Mezhebi'l-Me'sûr (السعيُ المشكور في رَدِّ المذهب المأثور)

Leknevî'nin Sehsevânî'ye Urduca olarak yazdığı ve *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmenin dînî bir vecibe olduğunu* ifade ettiği diğer reddiyesidir. Bu risale *"Vâzıhu'l-mehacce fî ibtâl-i itmâmi'l-hucce"* şeklinde de bilinmektedir. Leknevî bu reddiyesini 24 Şevval 1289 Perşembe günü bitirmiştir.[2]

4.9. Hutbelerle Alakalı Eseri

Senenin tüm haftalarına göre, hangi cumada hangi hutbe okunacağına dair farklı konulardan oluşan bir kitabı bulunmaktadır.

4.9.1. el-Letâifü'l-müstahsene bi cem'i hutab-i şuhûri's-sene (اللطائف المستحسنة بجمع خطب شهور السَّنة)

Eserin diğer adı *İzâletü'l-Gafleti ve's-Sine bi Te'lîf-i Hutabi's-Sene'*dir. Cuma ve bayram günlerinde okunması için yazılan hutbeleri ihtiva etmektedir. İmamların sürekli aynı hutbeyi okuyor olmaları, Arapça hutbe okurken bazı imamların zorlanması, kimilerinin de Farsça veya Hintçe hutbeden başka hutbe okuyamaması bu kitabın yazılmasında etkili olmuştur.[3] Hutbelerin tamamı Arapça olup her ay için beş

---

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 99.

[2] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 97.

[3] Leknevî, **el-Letâifü'l-müstahsene bi cem'i hutab-i şuhûri's-sene,** Amman, Dâru'n-nefâis, 2002,12**;** Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 260.

farklı konudan beş ayrı hutbe hazırlanmıştır.[1] Leknevî hutbelerin, anlaşılmayacak kadar kısa yahut bunaltacak kadar uzun olmamasına gayret göstermiş; vaaz ve nasihatlerden oluşan bu hutbelerde ayet ve hadislere sıkça yer vermiştir. Her hutbenin besmele ve hamdelesi (berâ'ati istihlâl) hutbenin muhtevasına göre başlamaktadır.[2]

Leknevî bu kitabını, 3 Cemâziyelâhir 1303 Çarşamba günü bitirmiştir.[3]

4.10. Mantık ve Felsefe İlimlerine Dair Eserleri

4.10.1. el-İfâdetü'l-hatîra fî mebhas-i nisbet-i sübüı' arz-ı şe'îra (الإفادة الخطيرة في مبحث نسبة سبع عرض شعيرة)

Mahmut b. Ömer el-Cuğmînî'nin (v. 618) astronomi ile alakalı metni üzerine Kadızâde Abdullah er-Rûmî'nin (v. 1198) yazdığı *"Şerhu'l-Cuğmînî"* isimli şerhe Leknevî'nin yazdığı hâşiyedir.[4]

4.10.2. Ta'lîku'l-hamâil alâ Ta'lîki's-Seyyidi'z-Zâhidi'l-müteallik bi Şerhi'l-Heyâkil (تعليق الحمائل على تعليق السيد الزاهد المتعلق بشرح الهياكل)

Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin (v. 587) *"Heyâkilü'n-nûr"* isimli eseri üzerine Celâleddîn ed-Devvânî'nin (v. 928) hâşiyesini Mir Zâhid el-Herevî (v. 1101) şerh etmiş; Leknevî de Zâhid el-Herevî'nin bu şerhi üzerine notlar ilave ederek bu eseri yazmıştır.[5]

4.10.3. et-Ta'lîku'l-acîb li halli hâşiyeti'l-Celâli ale't-Tehzîb (التعليق العجيب لحلّ حاشية الجلال على التهذيب)

---

[1] Leknevî bu hutbeleri, *Muharrem ayı birinci Cuma, safer ayı üçüncü Cuma, rebîulevvel ayı beşinci Cuma* şeklinde her ayın kaçıncı cuması olduğunu tayin ederek yazmıştır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **el-Letâifü'l-müstahsene,** 16, 20, 48,67 v.d.

[2] Leknevî, **el-Letâifü'l-müstahsene,** 13; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 260.

[3] Leknevî, **el-Letâifü'l-müstahsene,** 255; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 261.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 285; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 131.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 286; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 130.

Sa'deddîn et-Teftezânî'nin *"et-Tehzîb"* isimli eseri üzerine Celâleddîn ed-Devvânî'nin yazdığı hâşiyeye Leknevî'nin kaleme aldığı okuma notlarıdır. 1284 senesinde bitirilen bu eserin müellif nüshası, Aligarh İslâm Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.[1]

4.10.4. Ta'lîk alâ Hâşiyeti'z-Zâhid Şerhi't-Tehzîb li'd-Devvânî (تعليق على حاشية الزاهد شرح التهذيب للدواني)

Leknevî bu eserini *en-Nâfiu'l-kebîr'de* zikretmektedir.[2]

4.10.5. Ta'lîk alâ Havâşi'z-Zâhid alâ Şerhi'l-Mevâkıf (تعليق على حواشي الزاهد على شرح على شرح المواقف)

Leknevî bu eserini *en-Nâfiu'l-kebîr'de* zikretmektedir.[3]

4.10.6. Hâşiye ale'r-Risâleti'l-Kutbiyye (حاشية على الرسالة القطبية)

Muhammed b. Râzî Kutbuddîn'in (v. 766) mantık ilminin bir konusu olan *"tasavvur ve tasdik"* meselelerine dair yazdığı *"er-Risâletü'l-Kutbiyye"* üzerine kaleme alınmış bir hâşiyedir.[4]

4.10.7. et-Ta'lîku'n-nefîs alâ Hutbeti Şerhi'l-Mûcezi li'n-Nefîsî (التعليق النفيس على خطبة شرح الموجز للنفيسي)

Leknevî'nin tamamlayamadan vefat ettiği eserlerinden olup *en-Nâfiu'l-kebîr'de* zikredilmektedir.[5]

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 287; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 125.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 287; Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 63.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 287; Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 63.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 130.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 287; Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 63.

4.10.8. et-Ta'lîkât alâ Şerhi's-Sadri'ş-Şîrâzî li Hidâyeti'l-Hikme (التعلبقات علي شرح الصدر الشيرازي لهداية الحكمة)

Leknevî bu esrini *en-Nâfiu'l-kebîr'de* zikretmektedir.[1]

4.10.9. Tekmilet-ü Halli'n-Nefîsî (تكملة حلِّ النفيسي)

Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefîs ed-Dimeşkî'nin (v. 1288) *"Mûcezü'l-Kânûn"* isimli eseri üzerine Leknevî'nin babası Muhammed Abdülhalim el-Leknevî'nin yazmaya başladığı fakat ömrü vefa etmediği için[2] tamamlayamadığı şerhin Leknevî tarafından tamamlanmış halidir. Leknevî bu şerhi, 1288 senesinde bitirmiştir.[3]

4.10.10. Hâşiyet-ü Bedî'i'l-Mîzân (حاشية بديع الميزان)

Leknevî bu eserini, *en-Nâfiu'l-kebîr'de* zikretmektedir.[4]

4.10.11. el-Hâşiye alâ Şerhi Molla Celâl li kitâbi Tehzîbi'l-Mantık (حاشية على شرح ملا جلال لكتاب تهذيب المنطق)

Celâleddîn ed-Devvânî'nin *Mantıku't-Tehzîb* isimli eseri üzerine yazılmış bir hâşiyedir.[5]

4.10.12. el-Hâşiye alâ Şerhi'l-Mîbezî li Hidâyeti'l-Hikme (حاشية على شرح الميبذي لهداية الحكمة)

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 288; Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 63.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 288.

[3] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 130.

[4] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 64.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 289.

Hüseyn b. Mîbezî'nin (v. 870) *"Hidâyetü'l-Hikme"* isimli eseri üzerine yazılmış bir hâşiyedir.[1] Leknevî bu eserini, *en-Nâfiu'l-kebîr'de* zikretmektedir.[2]

4.10.13. Hallü'l-muğlak fî bahsi'l-mechûli'l-mutlak (حل المُغْلَق فِي بحث المجهول المُطْلَق)

Hallü'l-Muğlak, Muhibbullah el-Bihârî'nin (v. 1119) *"Süllemü'l-Ulûm"* isimli mantık kitabındaki anlaşılması güç yerleri şerh etmek ve okuyan kimseye kolaylık sağlamak maksadıyla yazılmış bir şerhtir.[3]

4.10.14. Def'u'l-kelâl an tullâbi Ta'lîkâti'l-Kemâli ale'l-Havâşi'z-Zâhidiyyeti'l müteallikati bi Hâşiyeti't-Tehzîb li'l-Celâl

(دفع الكَلَال على طلاب تعليقاتِ الكمال على الحواشي الزاهدية المتعلقة بحاشية التهذيب للجلال)

Mir Zâhid el-Herevî'nin hâşiyesi üzerine notlar ilave edilerek yazılmış bir eserdir.[4]

4.10.15. el-Kelâmü'l-metîn fî tahrîri'l-berâhîn (الكلام المتين فِي تحرير البراهين)

Mütanâhî/sonluluk/ebedî olamama nazariyesi üzerine yazılmış bir eserdir. *Ebedîliğin imkânsızlığı* ile alakalı deliller zikredilmektedir. 1288 senesinin rebîulevvel ayında bitirilmiştir.[5]

4.10.16. el-Kelâmü'l-vehbî fî halli ba'zi İbârâti'l-Kutbî (الكلام الوهْبِي فِي حل بعضِ عبارات القطْبِي)

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 289.

[2] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 63

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 290; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 127.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 290; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 128.

[5] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 291; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 125.

Muhammed b. Râzî Kutbuddîn'e (v. 766) ait olan ve *"Kutbî"* olarak bilinen *"Şerhu'ş-Şemsiye"* üzerine yazılan bir hâşiyedir. Leknevî, Kalküta kentiyken *Kutbî'de* geçen bazı ibareler hakkında kendisine sorulan sorulardan dolayı bu kitabı yazmıştır.[1]

4.10.17. Misbâhu'd-dücâ fî Livâi'-Hüdâ (مصباح الدجى في لواء الهدى)

Mir Zâhid el-Bihârî'nin *"er-Risâletü'l-Kutbiyye"* üzerine yazdığı hâşiyeye Leknevî'nin kaleme aldığı ikinci şerhtir. 7 Şevval 1296 Pazartesi günü bitirmiştir.[2]

4.10.18. Müfîdü'l-hâidîn fî cevâbi men radde alâ Muîni'l-Ğâisîne fî Raddi'l-Muğâlitîn (مفيد الخائضين في جواب من ردَّ على معين الغائصين في رد المغالطين)

Leknevî, babası Muhammed Abdülhalim'e ait olan *"Muîni'l-Ğâisîne fî Raddi'l-Muğâlitîn"* isimli kitap hakkında kendisine sorulan sorulara cevap vermek maksadıyla yazmıştır.[3]

4.10.19. Müyessiru'l-asîr fî mebhasi'l-müsennâti bi't-tekrîr (ميسّر العسير في بحث المثناة بالتكرير)

Leknevî'nin, Sadruşşîrâzî'ye (v. 1050) ait olan *"Şerhu Hidâyeti'l-Hikme"* isimli kitabı okurken aldığı notlardan oluşur. 28 Safer 1291 Pazartesi günü bitirmiştir.[4]

4.10.20. Nûru'l-Hüdâ li hamelet-i Livâi'l-Hüdâ (نور الهدى لحملة لواء الهدى)

Leknevî'nin, *"er-Risâletü'l-Kutbiyye"* üzerine yazdığı üçüncü kitaptır. Bu kitabı, Abdülhak Hayrâbâdî'ye reddiye olarak yazmıştır. 1287 senesinin cemâziyülevvel ayında bitirmiştir.[1]

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 292; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 126.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 292; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 128.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 293; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 128.

[4] Leknevî, **Müyessiru'l-asîr fî mebhasi'l-müsennâti bi't-tekrîr,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 414.

4.10.21. Hidâyetü'l-verâ ilâ Livâi'l-Hüdâ (هداية الورى إلى لواء الهدى)

Leknevî'nin henüz talebe iken *"Risâletü'l-Kutbiyye"* ile alakalı olarak Abdülhak Hayrâbâdî'ye karşı yazdığı bir eserdir. 1280 senesinde bitirmiştir.[2]

4.11. Münâzara İlmine Dair Eserleri

4.11.1. Ta'lîk alâ Hâşiyeti'r-Raşîdiyye Şerhi'ş-Şerîfiyye (تعليق على حاشية الرشيدية شرح الشريفية)

Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin münâzara ilmi ile alakalı yazdığı *"eş-Şerîfiyye"* isimli kitaba Leknevî'nin kaleme aldığı hâşiyedir.[3]

4.11.2. el-Hidâyetü'l-muhtâriyye şerhu'r-Risâleti'l-Azudiyye (الهَدِيَّةُ المُختارِية شرح الرسالة العَضُدِيَّة)

Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî Azudüddîn'in (v. 756) *"er-Risâletü'l-Azudiyye"* isimli eseri üzerine yazılmıştır. 1288 senesinin safer ayında bitirilmiştir.[4]

4.12. Nahiv İlmine Dair Eserleri

Leknevî'nin *nahiv ilmi* ile alakalı iki eseri bulunmaktadır.

4.12.1. İzâletü'l-cemd an i'râb-i ikmâli'l-hamd (إزالة الجمْد عنْ إعراب أكمل الحمد)

Bu kitabı Leknevî, *Umdetü'r-riâye'nin* mukaddimesinde zikretmektedir. *"el-Hamdü lillâhi Ekmeli'l-Hamd"* cümlesinin nahiv açısından tahlilini yapmaktadır. Bu cümlenin i'râb açısından *merfû, mensub ve mecrur okunabileceğini; ancak mensup olarak*

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 294; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 129.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 295; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 129.

[3] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 294; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 124.

[4] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 295; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 124.

okunmasının evlâ olduğunu söylemektedir. Kitaba ait müellif nüshası Aligarh Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.[1]

4.12.2. Hayru'l-kelâm fî tashîhi "kelâmü'l-mülûk mülûkü'l-kelâm" (خيرُ الكلام فِي تصحيح كلام الملوك مُلوك الكلام)

Bu kitap, 1284 senesinde Haydarâbâd'ta yazılmıştır. Kitap, *"Kelâmü'l-Mülûk Mülûkü'l-Kelâm"* cümlesinin i'râb açısından tahlilini yapmakta ve kaç türlü okunabileceğini açıklamaktadır.[2]

4.13. Sarf İlmine Dair Eserleri

Leknevî'nin *sarf ilmine* dair dört eseri bulunmaktadır.

4.13.1. İmtihânü't-talebe fi's-siyağı'l-müşkile (امتحان الطلبة فِي الصيغ المشكلة)

Bu eser, Leknevî'nin yazdığı ilk eserdir. Yazdığı sıralarda Leknevî'nin yaşı henüz on ikidir. Farsça olarak kaleme alınmış bir eserdir. Bu eser, Aligarh Üniversitesi Kütüphanesinde *müellif nüshası* olarak bulunmaktadır.[3]

4.13.2. et-Tibyân fî Şerhi'l-Mîzân (التبيان في شرح الميزان)

Leknevî'nin, henüz çocukluk yıllarında Farsça yazdığı eseridir. 1278 senesinde bitirmiştir.[4]

4.13.3. Tekmiletü'l-Mîzân (تكملة الميزان)

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 296; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 121.

[2] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 296; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 121.

[3] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 110; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 122.

[4] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 34; a. mlf, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 110; a. mlf. **Tuhfetü'l-ahyâr,** 34; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 122.

Vecîhüddîn Osman b. Hüseyn'in *Mîzânü's-Sarf* isimli eseri üzerine yazılmıştır. Leknevî'nin Farsça olarak yazdığı eserlerdendir.[1]

4.13.4. Şerhu Tekmileti'l-Mîzân (شرح تكملة الميزان)

Leknevî'nin daha önce yazdığı *Tekmiletü'l-Mîzân*'ın şerhidir. *Tekmiletü'l-Mîzân* ile birlikte basılmıştır.[2]

Araştırmamızın birinci bölümünde *Leknevî'nin hayatına, ilmî kişiliğine ve eserlerine* dair tüm konulara ulaşabildiğimiz imkânlar çerçevesinde temas edilmeye çalışıldı. Bir sonraki bölümde, *Leknevî'nin usul-ü fıkıh konularına yaklaşımı, bazı furû-u fıkıh konularında takip ettiği yöntem ve fıkıhla ilgili bazı muhtelif konulara dair görüşleri* çerçevesinde *onun Fıkıh ilmindeki yerine* temas etmeye çalışacağız.

[1] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 34; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 122.

[2] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 34; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 123.

DEĞERLENDİRME

Leknevî'nin, kaleme aldığı bu risalelerin tamamına yakınında Ebû Hanîfe ve Sâhibeyn'i haksız saldırı ve ithamlara karşı müdâfâ ettiği görülmektedir. Özellikle Hanefî mezhebinin *"sahih hadise muhalefet ederek kıyas ve rey ile fetva verdiği, şeriata uygun ictihad etmediği, şer'î bir dayanaklarının olmadığı"* şeklinde tenkit edilmesini doğru bulmamaktadır.[1] Bu tür söz ve söylemlerin, *mezhebe zarar vermek maksadıyla ortaya atılan iftira ve ithamdan ibaret olduğunu* beyan etmekte;[2] sahih hadise aykırı gibi gözüken fetvaların *tüm sahih hadislere ulaşılamamış olabileceği, istidlal ederken farklı bir usul tercih etmiş olabilecekleri yahut farklı hadislerden istinbat etmiş olabilecekleri* şeklinde birkaç sebebinin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca *fıkhî hükümlerde hataya düşmüş olsalar dahi bunun sevap olarak bir karşılığının olacağını; dolayısıyla bunun onları tel'in ve tenkit etmeyi gerektirmeyeceğini* söylemektedir.[3]

Leknevî, sadece *çok sayıda kitabı olduğu için* değil; *yazdığı kitapların birçoğu alanında kıymet arz ettiği için* önemli bir âlimdir. Erken yaşta vefat etmesine rağmen kıymetli birçok eser kaleme almasına duyduğu hayreti gizleyemeyen Ebû Gudde, Leknevî'nin yüzeysel bir okuyucu olmadığını, bazılarının yaptığı gibi *iç sayfasına göz ucuyla bakıp kitabı rafa kaldırmadığını* ifade etmekte; okumaktan zevk alan bir mizaca sahip olduğunu ve bunu hayatının bir parçası haline getirdiğini söylemektedir.[4] Hanefî

---

[1] Leknevî, *"el-Felekü'd-devvâr fî ru'yeti'l-hilâli bi'n-nehâr"*, *"el-Kavlü'l-câzim fî Sukûti'l-Haddi bi Nikâhi'l-Mehârim"* ve *"Tuhfetü'l-ahyâr bi İhyâi Sünnet-i Seyyidi'l-Ebrâr"* risalelerini doğrudan Hanefî mezhebine yöneltilen itham ve iftiralardan dolayı kaleme almış; *"İmâmü'l-kelâm"*, *"Âkâmü'n-nefâis"* ve *"el-Heshese"* başta olmak üzere diğer risalelerinde de Hanefî mezhebinin diğer mezheplerden ayrıştığı hususlara temas ederek mezhebin görüşlerini mufassal olarak ele almıştır. Bkz. Leknevî, **el-Felekü'd-devvâr,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 221; a. mlf, **el-Kavlü'l-câzim,** 10; a. mlf, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 42; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 244.

[2] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 22.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 21.

[4] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 14.

mezhebi başta olmak üzere diğer mezhep imamlarıyla da alakalı bilgiler verdiği biyografik bir kitap olma özelliği taşıyan *el-Fevâidü'l-behiyye* isimli kitapta, hayatını anlattığı birçok âlimin *"Falan kitabını okudum, şu kitabını mütâlaa ettim."* şeklindeki ifadesinden de onun iyi bir okuyucu olduğu anlaşılmaktadır.[1]

Leknevî, tahsil ettiği ilimler içinde en çok *hadis ilmini, fıkhu'l-hadis ve hadisleri derinlemesine anlamaya vesile olan aklî ilimleri* sevmiş; bu ilimlerden diğer ilimlere göre daha fazla lezzet almış[2] ve ilimden lezzet almayı, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği özel bir nimet olarak telakki etmiştir.[3]

Leknevî'nin hadis ilimlerine olan muhabbeti, onun diğer ilimlerden geri kalmasına neden olmamıştır. Leknevî'nin en çok eser verdiği ilim dalı *fıkıh* olup[4] *usul, tarih, tabakât, münâzara, lügat, mantık, belâgat* ve diğer ilim dallarına da yönelmiş ve eserler kaleme almıştır. Özellikle *fıkhu'l-hadis ve furû-u fıkıh* meselelerinde oldukça mahir olan Leknevî, akranlarına göre bu alanlarda ön planda olmuştur.

Risalelerin yazılmasına etki eden unsurları *ortaya çıkan herhangi bir durumun hükmünü öğrenmek maksadıyla Leknevî'ye yöneltilen sorular,*[5] *yaşadığı dönemdeki kimselerin*

---

[1] Bu duruma olan hayretini gizleyemeyen Ebû Gudde; Leknevî'nin, *el-Fevâidü'l-behiyye* isimli kitapta geçen âlimlerin kitaplarını tamamıyla okumadığını; yüzeysel bir göz gezdirmeden ibaret olduğunu düşündüğünü; ancak onun "*Mütalaa ettim."* dediği bir kitabı derinlemesine okuduğunu fark ettiğini söylemektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 15.

[2] Leknevî, **Raf'u ve't-tekmîl,** 28.

[3] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 13.

[4] Yüz 115 eseri içinden 52 Tanesi fıkıh alanı ile ilgilidir. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 165.

[5] Risalelerin çoğunluğu bu sebebe binaen kaleme alınmıştır. Kendisi de bu sebepten dolayı yazdığı risalelerde bu duruma temas etmektedir. Bkz. Leknevî, **Tervîhu'l-cenân bi teşrîhi hükm-i şurbi'd-duhân,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, Kahire, Dâru's-Sâlih, 2013, 237; a. mlf, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 19; a. mlf, **Sibâhatü'l-fikr,** 15; a. mlf, **Hayru'l-haber bi ezâni hayri'l-beşer,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 326; a. mlf, **Raf'u's-setr,** Mecmû'-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, 199; a. mlf, **Tuhfetü't-talebe,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 251.

bir konu hakkındaki yanlış ve eksik bilgileri,[1] *bazı dost veya talebelerin muayyen bir konu ile alakalı bir risale yazmasına dair talepte bulunmaları,*[2] *kaleme alındığında talebe ve halktan diğer kimselerin istifade edeceği düşüncesi,*[3] *bir mesele ile alakalı ortaya çıkan ihtilaf ve münâkaşa,*[4] *ulemanın kendi arasında düştüğü bir tartışmaya açıklık getirme gayreti,*[5]*mütâlaa yaptığı sırada dikkatini çeken husus*[6] *yahut okuttuğu bir kitabı şerh etme maksadı*[7] olarak ifade etmek mümkündür.

Leknevî'nin risalelerinin bütününe bakıldığında, aynı konu ile alakalı birden fazla risale yahut daha önce yazdığı risaleye şerh/haşiye yazmış olduğu görülmektedir. Ramazan hilali ile alakalı zikredilen risaleleri;[8] imamın yanılması durumunda nasıl yardımcı olunacağıyla alakalı kaleme aldığı *"Kûtü'l-muğtezîn bi fethi'l-muktedîn"*, *"el-*

---

[1] Leknevî'nin bu eseri yazmasında en büyük etken, o dönemdeki ulemanın, metinlerde karşılaştıkları cerh ve ta'dîl kavramları ile ilgili yanlış neticeye varmaları ve *sahih rivayeti zayıf; zayıf rivayeti sahih olarak* ifade etmeleri olmuştur. Bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl**, 49.

[2] Leknevî'nin talebesi *Ebu't-Tayyibât Ahmet b. Mevlevî Abdullah*'ın ramazan ayı ile alakalı ortaya çıkan bid'at hareketine karşı bir risale yazmasını talep etmesi üzerine Leknevî, *"Rad'u'l-ihvân"* isimli risaleyi kaleme almıştır. Bu risale, ramazan ayının son Cuma günü ile alakalı ortaya çıkan ve dînî bir vecibenin örf ile karıştırılması gibi bir bid'ate sebebiyet veren harekete karşı hakikatin ne olduğunu ifade maksatlı olarak kalem alınmıştır. Bkz. Leknevî, **Rad'u'l-ihvân,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 349.

[3] Leknevî, *"Nef'u'l-müftî ve's-Sâil"* isimli risalesini bu maksada binaen yazmıştır. Bkz. Leknevî, **Nef'u'l-müftî ve's-sâil,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 3.

[4] Leknevî hac ziyaretinden geldikten sonra Haydarâbâd'ta ikamet ederken (h. 1282) bazı dostları ile bir sohbet esnasında ortaya çıkan münakaşadan dolayı *"el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf"* risaleyi yazdığını ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **el-İnsâf,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 28.

[5] Leknevî *"Zecru'n-nâs an İnkâr-i İbn Abbâs"* isimli risaleyi bu sebepten dolayı yazmıştır. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 190.

[6] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 14.

[7] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 22.

[8] *"el-Kavlü'l-menşûr fî Hilâl-i Hayri'ş-Şühûr"* ve *"el-Felekü'd-devvâr fî ru'yeti'l-hilâli bi'n-nehâr"* isimli risaleler.

Kavlü'l-eşraf fi'l-fethi ani'l-mushaf" ve *"Hidâyetü'l-mu'tedîn ilâ fethi'l-muktedîn"*[1] isimli risaleleri; sigara içmenin hükmü ile alakalı kaleme aldığı *"Tervîhu'l-cenân bi teşrîhi Hükmi şurbi'd-duhân"* ve *"Zecr-u erbâbi'r-rayyân an şurbi'd-duhân"* isimli risaleleri; İbn Abbas'ın *"Allah, yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratandır."*[2] ayet-i kerimeyi tefsiri ile alakalı *"el-Âyâtü'l-beyyinât alâ vucûdi'l-enbiyâ-i fi't-tabakât"*, *"Dâfiu'l-visvâs fî eseri İbn Abbâs"* ve *"Zecru'n-nâs an inkâri İbn Abbâs"* üç risalesi;[3] abdest alırken boynu meshetme ile alakalı yazdığı *"Tuhfetü't-talebe fî tahkîki meshi'r-rakabe"* isimli risalesi üzerine yazdığı *Tuhfetü'l-Kemüle* isimli hâşiyesi; zikir ve tesbîhâtı için tesbih kullanmanın hükmünü beyan için yazdığı "*Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr"*[4] isimli eseri üzerine kaleme aldığı *en-Nefha bi tahşiyeti'n-Nüzhe"* isimli haşiyesi; Hanefî mezhebinin sünnet anlayışı ile alakalı ortaya atılan ithamlara cevap olarak yazdığı *"Tuhfetü'l-ahyâr bi ihyâi sünnet-i seyyidi'l-ebrâr"*[5] ve bu eser üzerine yazdığı hâşiye olan *Nuhbetü'l-enzâr alâ Tuhfeti'l-Ahyâr* bu duruma misal olarak verilebilir.

Eserlerinde *konuyu etraflı bir şekilde ele alması, ele aldığı meseleyi delillere dayanarak açıklaması, muteber kitaplardan istifade etmesi, şerh ve haşiyelere sıklıkla yer vermesi ve her görüşe eserlerinde yer vermek yerine bunlarda seçici davranması* dikkat çeken hususlardandır.[6]

Leknevî'nin eserlerinde birçok kitaptan istifade etmiş olması da dikkat çekmektedir. Örneğin kendi alanında önemli bir yer tutan *er-Raf'u ve't-tekmîl* isimli

---

[1] "*Hidâyetü'l-mu'tedîn*" isimli risaleyi Urduca olarak yazmıştır. Bkz. Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 256.

[2] Talak, 65-12.

[3] Bunlardan *"el-Âyâtü'l-Beyyinât"* ve *"Dâfiu'l-Visvâs"* Urduca; *"Zecru'n-nâs"* ise Arapça olarak yazılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 111; Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e,** 190.

[4] Bu eser, "*Hediyyetü'l-ebrâr fî sübhati'l-ezkâr"* künyesi ile de bilinmektedir.

[5] Bu eser, "*İhyâü's-sünne fimâ yetealleku bi's-Sünne"* olarak da isimlendirilmektedir.

[6] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 14; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 54.

kitabın yaklaşık 150 kitaptan istifade edilerek hazırlanmış olması bunun en güçlü göstergelerinden sadece biridir.[1]

Risalelerde dikkat çeken hususlardan biri, *bunların ilmihâl düzeyinde basit bir dille kaleme alınmış, görüş ayrılıklarından tecrit edilmiş, ihtilaflara yer verilmemiş ve problem tespitinin hemen ardından sonuca temas edilmiş eserler* olmadığıdır. Bu risalelerin bir kısmını, her ne kadar kendisine sorulan bir soru yahut tespit ettiği bir problem neticesinde yazmış olsa da, *ilmi bir gaye ve akademik bir perspektif* bu risalelerde görülen en önemli ayrıntılardan biridir. Misal olarak *cemaatin Fâtiha suresini okumasının hükmüne dair* kaleme aldığı *İmâmü'l-kelâm* isimli risale, bu konunun hükmünü ihtiva ediyor olmasının yanı sıra *cemaatin Fâtiha okumasının namazın rüknü olup olmadığına dair usul tartışmasını; rükün olan bir fiilin âhâd haberle sabit olmasının imkânını* tahlil etmektedir.[2] Bu duruma verilebilecek diğer bir misal, bazı risalelerinin yazılmasına sebep olan hususları dile getirirken ifade ettikleridir. Nitekim *Raf'u's-setr* isimli risalesinin yazılması ile alakalı kendisinin *"Cenâzenin kabre nasıl konulacağına dair sorulan sorulara cevap verdim; fakat bunun delillerini ve mezhepler nezdindeki karşılığını da ifade etmek maksadıyla bu risaleyi kaleme aldım."*[3] şeklindeki ifadesi; *misvak kullanılması ile alakalı* kaleme aldığı *İfâdetü'l-hayr* isimli risalesinde de *kendisine birkaç defa sorulan sorular üzerine bunu yazdığını* ifade etmesi[4] çıkarımlarımızı teyit eder nitelikteki hususlardır. Bununla birlikte Leknevî'nin müstakil olarak gerek Urduca gerekse Arapça kaleme aldığı fetva kitabının varlığı da, bu risalelerin fetva kitabı olarak yazılmasında onu müstağni tutmuştur.[5] Nitekim birçok konuda halkı mazur görüp, zihin karışıklığına yahut bidatlerin yayılmasına ilk elden izin verenlerin halk değil;

[1] Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 15.

[2] Bkz. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 266-267.

[3] Bkz. Leknevî, **Raf'u's-setr,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 358.

[4] Leknevî, **İfâdetü'l-hayr,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 377.

[5] *Mecmû'u'l-Fetâvâ* olarak da bilinen *Nef'u'l-müftî ve's-Sâil* isimli kitabı, Leknevî'nin kendisine yöneltilen sorulara bazen Arapça bazen Urduca ve bazen de Hintçe olarak verdiği cevapları ihtiva etmektedir. Geniş bilgi için bkz. *Fıkıh İlmine Dair Eserleri,* 75-76; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 106.

ilim erbâbı bazı kimseler olduğunu ifade eden Leknevî'nin kendisine sorulan herhangi bir soruyu kafa karışıklığına sebebiyet verecek şekilde farklı görüşleri ve ihtilafları zikrederek açıklaması da, insanlarla olan münâsebeti ve halka verdiği değer göz önünde bulundurulduğunda mümkün gözükmemektedir.[1]

Leknevî, Hanefî usulüne bağlılığı ile ön planda olan bir âlimdir. Bu konuyu ifade ederken *ifrat ve tefrite düşme konusunda Allah Teâlâ'nın kendisini koruduğunu ve her daim orta yolu tercih ettiğini* dile getirmektedir.[2] Hadis ilimleri ve fıkıh yanında tefsir, tarih, ensâb, edebiyat, felsefe ve mantıkla da meşgul olan Leknevî, İngiliz idaresinin Hint alt kıtasını işgalinin en yoğun yaşandığı dönemde dinin temel kaynaklarına dönüş hareketine önem vermiş, bu durum halkın kendisine olan güvenini arttırmış, Seyyid Ahmed Han öncülüğünde devam eden İngiliz yanlısı çabaların halk nazarındaki etkisinin azalmasında önemli rol oynamıştır.[3]

[1] Leknevî'nin, toplumdaki ilmiye sınıfı haricindeki insanlara karşı hassas bir yapıya sahip olduğuna, kitaplarında bazı konuları açıklarken şahit olmaktayız. Gerek mezhep bağlamında delillerle amel edememesi, gerek ortaya çıkarılan bidatlerin halk tarafından ayırt edilememesinden dolayı yayılması ve insanların zihinlerinin karışık halde bırakılmasında birinci etkenin, halkın temyiz edememe durumunu suiistimal eden bazı kimseler olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Leknevî, **Rad'u'l-ihvân,** Likâü'l-Aşri'l-Evâhir bi'l-Mescidi'l-Harâm, VII, 4; a.mlf, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 56; a.mlf, **el-Âsâru'l-merfûa,** 20; a.mlf, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 663 331; a.mlf, **el-Kavlü'l-câzim,** 9.

[2] Leknevî, **Raf'u ve't-tekmîl,** 28; a. mlf, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 65.

[3] Hatipoğlu, **Leknevî,** DİA, XXVII, 134.

İKİNCİ BÖLÜM

LEKNEVÎ'NİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

Çalışmamızın bu bölümünde Leknevî'nin Fıkıh İlmindeki Yerini tayin eden konulara temas edilmektedir. Fıkhın temel kaynakları ve deliller bu bölümün ilk kısmında ele alınmaktadır. Ayrıca, Leknevî'nin eserlerinde yer verdiği gerek fıkıhla alakalı olan meseleler gerekse Ebû Hanîfe ve İbn Teymiye gibi âlimlerle alakalı muhtelif görüşlerine temas edilecek; bazı furû-u fıkıh konularına yaklaşımına değinildikten sonra "Leknevî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri ve Eserleri" ile alakalı genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. FIKIH USÛLÜ KONULARINA YAKLAŞIMI

Fıkıh ilmiyle alakalı elli iki eseri bulunan Leknevî'nin[1] usûl-ü fıkha dair sadece *"Telvîh"* üzerine yazdığı bir haşiyesi bulunmaktadır.[2] Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bir âlimin usul-ü fıkıh ile ilgili yaklaşımını ve usule bakış tarzını ortaya koyabilmek için onun bu ilim dalı ile ilgili **doğrudan** yahut **dolaylı** ifadelerinin bilinmesi gerekmektedir. Konu ile alakalı "**doğrudan fikirler",** usul-ü fıkıh ile alakalı yazılan ve usul konularına yaklaşımı ele alan teliflerdir. "**Dolaylı fikirler"** ise, fetvalarda izlenen yöntem, ictihadlardaki metot, yazılan şerh, haşiye, risale ve makalelerde kaynaklara bakış açısıdır. Abdülhayy el-Leknevî'nin usulle ilgili fikirlerini **doğrudan** ortaya koyduğu *"Telvîh"* haşiyesine ulaşılamaması sebebiyle usul-ü fıkıh ile alakalı konulardaki görüşlerini **dolaylı** kaynaklardan elde edebilmekteyiz. Dolayısıyla Leknevî'nin *fetvaları, ictihadları ve bazı meselelerde takip ettiği yöntemlerden* hareketle onun fıkıh ilmindeki yeri tayin edilebilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde Leknevî'nin delillere yaklaşımı, ictihad ve taklit konularını ele alışı ve risalelerinde temas ettiği bazı furû-u fıkıh konuları incelenecektir.

---

[1] Veliyyüddin en-Nedvî, **a.g.e** 165.

[2] Ebü'l-Hâc, **a.g.e** 107.

1.1. Deliller

Lügatte, *"ulaştıran, götüren vasıta"*[1] olarak ifade edilen *delil,* ıstılahta, *sahih bir değerlendirmeyle zannî veya kat'î olarak şer'î hükme götüren unsur*[2] şeklinde ifade edilmektedir. Ele alındığı bağlam itibariyle muhtelif şekillerde taksimi yapılan *delil,*[3] şer'î meselelere kaynak olması noktasında, *cumhurun ittifak ettiği* ve *ihtilaf ettiği deliller* şeklinde;[4] müstakil olup olmamaları açısından ise *aslî* ve *tâbî deliller* olarak taksim edilmektedir.[5] Cumhur tarafından ittifakla kabul edilen deliller *kitap, sünnet ve icmâ ve kıyas* olarak tayin edilirken;[6] şer'î meselelerde dayanak olarak kabul edilmesi konusunda hakkında ihtilaf edilen deliller *şer'u men kablenâ, sahâbî kavli, örf, istihsân, istishâb ve maslahat* olarak ifade edilmektedir.[7]

Bu kısımda Leknevî'nin *aslî* ve *fer'î delillere* yaklaşımı ele alınacaktır.

1.1.1. Aslî Deliller

Leknevî'nin aslî deliller konusunda farklı bir yaklaşımı yoktur.[8] Onun deliller konusundaki görüşlerine, müstakil yazdığı bir fıkıh kitabı yerine Sıddık Hasan Han ve

---

[1] Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, **Muhtâru's-sıhâh,** Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 2007, 111.

[2] Sa'düddîn et-Teftezânî, **et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh,** thk. Muhammed Adnan Derviş, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, t.y, I, 28.

[3] Kaynağı itibariyle *delil*, "*aklî ve nakli"* olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. Geniş bilgi için bkz. Zekiyyüddîn Şa'bân, **Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî,** İstanbul, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, t.y, 29.

[4] Abdülvahhâb Hallâf, **İlmü usûli'l-fıkh,** Beyrut, Dâru'l-fikri'l-Arabî, 2010, 24.

[5] *Aslî deliller, Kur'ân ve Sünnet* gibi hükümlere delaleti açısından kendinden başka herhangi bir dayanağa ihtiyaç duymayan; *tâbî deliller* ise, *icmâ', kıyas, istihsân* gibi hükümlere delalet etmesi için başka bir delile ihtiyaç duyan deliller şeklinde tanımlanmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Mustafa Şelebî, **Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî,** Beyrut, Dâru'n-nehzatü'l-Arabiyye, 2010, 61.

[6] Teftezânî, **a.g.e** I, 49; Molla Hüsrev, **Mir'âtü'l-usûl,** Beyrut, Dâru sâder, 2011, 48; Şâkiru'l-Hanbelî, **Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî,** Dimeşk, Dâru'l-beşâir, 2004, 40.

[7] Şâkiru'l-Hanbelî, **a.g.e** 41; Hallâf, **a.g.e** 25.

[8] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 267; Ebü'l-Hâc, **a.g.e** 182.

Sehsevânî'ye yazdığı reddiye maksatlı yazdığı risalelerde rastlanmaktadır.[1] Bunlar içerisinde özellikle Sıddık Hasan Han'a yazdığı *Tezkiratü'r-râşid* isimli reddiyede usul-ü fıkıh ile alakalı görüşlerini ortaya koymaktadır.

Leknevî'nin; *kitap, sünnet, icmâ' ve kıyas* ile alakalı görüşlerine tafsilatlı olarak geçmeden önce, onun, bir bütün olarak *aslî deliller* ile alakalı görüşlerini şöyle ifade etmek gerekmektedir: Leknevî; Sıddık Hasan Han'ın, *"Ebcedü'l-Ulûm"* isimli eserinde "*Kitap ve sünnet haricinde üçüncü bir delil yoktur; aksini söyleyenlerin ilimle bir alakası bulunmamaktadır."* şeklindeki ifadesini sert bir şekilde tenkit etmekte; meşruiyetini *kitap ve sünnetten* alan *icmâ' ve kıyasın*[2] aslî delillerden olmadığı iddiasında bulunanların taassup derecesinde *İbn Teymiye'yi, talebesini ve Zâhiriyye'yi* taklit ettiğini söylemektedir.[3] Yine Leknevî, Sehsevânî'ye *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmenin dînî bir vecîbe olduğu* konusunda Urduca olarak yazdığı *"es-Sa'yü'l-Meşkûr"* ve *"el-Kelâmü'l-Mebrûr"* isimli reddiyelerde de aslî delillere vurgu yapmaktadır.[4]

1.1.1.1. Kitap

Leknevî, *kitabın* delil oluşu ile alakalı cumhurdan farklı görüş beyan etmemektedir. Şayet ele aldığı mesele ile alakalı ayetten bir delil varsa buna mutlaka yer vermektedir. Misal olarak, *ticaret mallarından* zekât verilmeyeceğini söyleyenlerin, **"يا أيها الذين آمنوا أنفقوا من طيبات ما كسبتم ومما أخرجنا لكم من الأرض"**[5] *(Ey İman Edenler! Kazandığınız helal mallardan ve topraktan sizin için çıkardıklarımızdan infak ediniz.)* ayetine aykırı olarak fetva

[1] Bu eserlerden Sıddık Hasan Han'a yazdığı *İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı' fi Şifâi'l-'Ay* ve *Tezkiratü'r-râşid bi raddi Tebsirati'n-Nâkid* isimli eserler Arapça; Sehsevânî'ye yazdığı *el-Kelâmü'l-Mübrem, el-Kelâmü'l-Mebrûr ve es-Sa'yü'l-Meşkûr* isimli eserler ise Urducadır.

[2] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 143.

[3] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 142.

[4] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 232.

[5] Bakara/2-267.

verdiklerini; sadece ayete değil sahih birçok hadise de muhalefet ettiklerini ifade etmekte; bu türlü fetvalardan şiddetle kaçınmak gerektiğinden bahsetmektedir.[1]

Leknevî, ayetle istidlal ederken *ayetin varsa sebeb-i nüzulü, mutlak ve mukayyed ilişkisi* gibi faktörleri göz önünde bulundurmaktadır.

Ayetlerin anlaşılması için önemli bir unsur olan sebeb-i nüzul,[2] Leknevî'nin ayetlerle istidlal etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Şayet bir mesele hakkında delil olarak kullanılması gereken bir ayet varsa, Leknevî bu ayetin sebeb-i nüzulü ile alakalı rivayetleri incelemekte ve bunlardan güçlü olanı tercih ederek konu ile sebeb-i nüzul arasındaki bağlantıya istinaden hüküm vermektedir.[3]

Leknevî'nin bu usulünü, "*İmâmü'l-kelâm"* isimli risalesinde görmek mümkündür. Leknevî burada, ayetle istidlal ederken önce [4]**"وإذا قرأ القرآن فاستمعوا له وأنصتوا له لعلكم ترحمون"** *(Kur'ân-ı Kerim okunduğunda susunuz ve onu dinleyiniz ki merhamet edilesiniz.)* ayetinin sebeb-i nüzulünü tespit etmekte, müfessirlerin görüşlerine yer vermekte[5] ve bunlar arasından sahih olanı tercih etmektedir. Bu ayetin, *imamın arkasında kıraat*

[1] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 23.

[2] Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî, **el-Fevzü'l-kebîr,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2005, 20,63.

[3] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 104.

[4] A'râf/7-204.

[5] Söz konusu olan ayetin sebeb-i nüzulüyle alakalı Leknevî, Begavî'nin (v. 517) *"Meâlimü't-tenzîl"* Beyzâvî'nin (v. 695) *"Envâru't-tenzîl"*, Celâleddîn el-Mahallî (v. 864) ve Celâleddîn es-Suyûtî'nin (v. 911) *"Celâleyn"*, Süleyman el-Cemel'in, *"el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye"*, Nesefî'nin (v. 710) *"Medârikü't-tenzîl"*, Fahreddîn er-Râzî'nin (v. 606) *"Mefâtîhu'l-ğayb"* ve Zemahşerî'nin (v. 538) *"Keşşâf"* isimli eserinde geçen sebeb-i nüzule dair rivayetlerden istifade etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 108-112.

hususu ile alakalı olarak nazil olduğu görüşünü kuvvetli bulan Leknevî,[1] diğer delilleri de göz önünde bulundurarak şunları söylemektedir:

> *"Kıraat konusunda vacip olan, imamı dinlemektir. Şayet kılınan namaz -akşam, yatsı ve sabah gibi- kıraatin cehri olduğu bir namaz ise, cemaat imamın sükût ettiği -3. ve 4. rekâtlar gibi- yerlerde kıraat yapabilir. Lakin kılınan namaz -öğle ikindi gibi- kıraatin sessiz olduğu bir namaz ise, cemaat kıraat yapıp yapmama konusunda serbesttir. Dilerse kıraat yapar; dilerse hiçbir şey okumadan namaza devam edebilir. Şayet kıraat yapmak istiyorsa, okuduğu Fâtiha suresi sebebiyle imamın zihnini karıştıracak kadar yüksek sesle okumamaya özen göstermesi gerekmektedir."*[2]

Leknevî burada ayetle istidlal ederken hem *sebeb-i nüzul* faktörünü göz önünde bulundurmakta, hem de *sebeb-i nüzul* ile alakalı umûmî bir kaide olan **" العبرة بعموم النص لا لخصوص السبب**/*Muteber olan lafzın umûmîliğidir; sebebin hususi oluşu değildir."*[3] hükmüne göre hareket etmektedir. Leknevî ayrıca, bu kaideden hareketle *"hangi durumlarda Kur'ân-ı Kerim dinlemenin farz, hangi durumlarda farz olmadığına"* dair hükümlerine de açıklık getirmektedir.[4]

---

[1] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 127.

[2] Leknevî'nin ifade ettiği bu görüş, kendisinin de ifade ettiği gibi, *Huccetullahi'l-bâliğa* müellifi *Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'ye* aittir. Leknevî de bu görüşün, daha sağlıklı ve tutarlı bir görüş olduğunu ifade etmektedir. Leknevî bu görüşü kabul edip uygun bulmakla birlikte cemaatin Fâtiha suresini okumasını sünnet veya müstehap derecesinde bir ameliye olarak görmektedir. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 268.

[3] Leknevî; sahâbînin de, ayetle istidlal ederken bu hususu göz önünde bulundurduğunu ve ayetlerin sebeplerle sınırlandırılmadan umumi manada kullanılabileceği konusunda icmâ' ettiğini söylemektedir. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 102, 114.

[4] Leknevî, **Ğaysü'l-ğumâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 101-102.

Ayetle istidlal ederken, mutlak olanın takyidi, meşhur veya mütevâtir haricindeki rivayetlerin tahsis veya takyîd etmede yeterli olamayacağı konusunda Hanefilerden farklı bir şey söylememektedir.[1]

1.1.1.2. Sünnet

Sünnet, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnat edilen fiil, söz ve takrirlerine verilen isimdir.[2] Tüm ulemâ, *sünnetin* meşruiyetine dair ittifak halindedirler[3] ve *sünnet* ile istidlal, delil olması bakımından *kitaptan* hemen sonra gelmektedir.[4]

Aslî delillerin ikincisi olan *sünnetin* meşruiyeti ile alakalı Leknevî farklı bir açıklama yapmamaktadır. Kendisine ait olan *Zaferu'l-emânî,*[5] *Tuhfetü'l-ahyâr*[6] ve *el-Ecvibetü'l-fâzıla*[7] isimli kitaplarda da, hadis ilmi ve Hanefilerin sünnet anlayışına temas etmektedir. Hadis ilmi; onun en çok sevdiği ilim olması hasebiyle, yazdığı birçok risalede hadislere sıkça yer vermekte, bu ilim dalına ve ıstılahlarına olan vukûfiyetinden ötürü hadislerle diğer delillere nispetle daha fazla istidlal etmektedir. Teklîfî bir hüküm olan *sünnetin terk edilmesinin tahrîmen mekruh olduğunu; ancak büyük günahlardan (kebâir) telakki edilemeyeceğini* ifade etmektedir.[8]

---

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e** 189.

[2] Hallâf, **a.g.e** 37.

[3] Şâkiru'l-Hanbelî, **a.g.e** 237.

[4] Şelebî, **a.g.e** 148.

[5] Leknevî bu kitabı, hadis ıstılahları ile alakalı anlam karmaşasının yaşanması ve var olan hadis ıstılahları kaynaklarının, problemlere cevap verememesi üzerine yazmıştır. Bkz. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 7.

[6] Bu kitabın yazılış sebebine bakıldığında, bazı kimselerin, Hanefilerin hadis tasavvuru ile alakalı olarak *sünnetin, sadece Hz. Peygamberin (s.a.v.) fiilleri* şeklinde kabul ettikleri söylentisi olduğu görülür. Bkz. Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 41.

[7] Hadis problemleri ile alakalı Beşir es-Sehsevânî'nin Leknevî'ye sorduğu on soruya cevap olarak kaleme alınmıştır. Bkz. Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 19.

[8] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 88.

Leknevî'nin yaptığı tanıma göre *sünnet*,[1] *"Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hulefâ-i Râşidîn'in ve diğer sahabîlerin sürekli yapıp bazen terk ettiği filler"* manasına gelmektedir.[2] Bu tanımın devamında Leknevî; Hulefâ-i Râşidîn'in fiillerini, bağlayıcı olma noktasında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiilleri gibi *"sünnet-i müekkede"* olarak değerlendirmekte; lakin *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaptığı bir fiili terk etmenin, Hulefâ-i Râşidîn'in yaptığı fiili terk etmekle aynı mesabede olmadığını* ifade etmektedir.[3] Ayrıca, mutlak olarak tüm sahabilerin fiillerinin *sünnet* tanımına dâhil edilemeyeceğini ifade eden Leknevî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) **"عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين**/*Sünnetime ve benden sonra gelecek Râşit halifelerin sünnetine sımsıkı sarılınız.* " hadisinden dolayı Hz. Ebûbekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) başta olmak üzere[4] sadece Hulefâ-i Râşidîn'in fiillerini *müekked sünnet* olarak kabul etmekte; diğer sahâbîlerin fiillerinin ise ancak *mendûb* olabileceğini sözlerine eklemektedir.[5]

Leknevî'nin *sünnet* bağlamında yaptığı açıklamalardan biri de, *Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından bizzat yapılan ve yapılmayan fiillerin* ayrımına dairdir. Leknevî, her iki durumu da *sünnet* olarak değerlendirmekte; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"revâtib*

---

[1] Leknevî, *Zaferu'l-emânî* isimli hadis usûlü kitabında, *hadis, sünnet, eser ve haber* kavramlarının aynı manada kullanılan ıstılahlar olduğunu; sadece *haber* ile *hadis* arasında bariz bir farkın bulunduğunu, diğerlerinin ise ufak nüanslar dışında eş manada olduklarını ifade etmektedir. Bu duruma göre *sünnet,* Hz. Peygamber'e (s.a.v.), ashabına ve tabiîne isnâd edilen söz, fiil, sıfat ve takririne verilen isimdir. Bkz. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 8.

[2] Leknevî'nin yaptığı bu tanım aynı zamanda Muhammed İbn Âbidîn (v. 1836) ve İmam el-Merginânî'nin de kabul ettiği tanımdır. Bkz. Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 84. Özellikle Merginânî bu tanıma Hulefâ-i Râşidîn'i eklemesine gerekçe olarak, sünnet oluşu Hulefâ-i Râşidîn ile sabit olan *terâvih namazını* göstermektedir. Geniş bilgi için bkz. Ali b. Ebûbekir el-Fergâni el-Merginânî, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî ve Nihâyeti'l-Müntehî,** Beyrut, Dâru'l-Erkâm, t.y, I, 85.

[3] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 84.

[4] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 85.

[5] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 134.

sünnetler" gibi düzenli olarak bizzat yaptığı fiillere *"fiilî devamlılık arz eden sünnetler" (المواظبة الفعلية)*; *"ezanda"* olduğu gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bilfiil yapmadığı; ancak yapılmasını emrettiği, yönlendirdiği veya telkin ettiği fiillere de *"şer'î devamlılık arz eden sünnetler" (المواظبة التشريعية)* ismini vermektedir.[1] O, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiilleri ve telkinleri* için yaptığı bu tasnifi, Hulefâ-i Râşidîn için de tasavvur etmekte ve onların fiil ve telkinlerini de *"fiilî ve şer'î devamlılık"* şeklinde ifade etmektedir.[2]

Râvîlerin adâleti ve rivayeti hıfzetmeleri; hadis senedinin muttasıl veya munkatı oluşu; bir veya birden fazla râvî tarafından rivayet edilmesi bakımından hadisler *sahih, hasen, zayıf, mütevâtir, meşhur ve âhâd* olarak taksim edilmektedir.[3] Muhaddisler, hadisleri ikili taksime tabi tutarak *mütevâtir* ve *âhâd* şeklinde ifade ederlerken Hanefîler, muhaddislerden farklı olarak *mütevâtir, meşhur ve haber-i vâhid* şeklinde taksim etmektedirler.[4] Muhaddislere ve Hanefilere göre bazı hadis ıstılahları ile alakalı tanımlar bu şekildeyken, Leknevî'nin, bazı hadis ıstılahlarını tanımlama ve hadisleri kabul/ret noktasında Hanefilerden farklı düşündüğü yerler olabilmektedir.

Sözgelimi, Cürcânî *"mütevâtir hadisi"*, *"yalan konusunda ittifak etmesi mümkün olmayan belli sayıdaki muhaddisin sahih kabul ettiği hadis"* şeklinde tanımlarken,[5] Leknevî,

---

[1] Bkz. Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 121.

[2] Bkz. Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 122. Leknevî bu ayrımı, *terâvih namazının müekked sünnet oluşunun Hz. Peygamber'le (s.a.v.) mi yoksa Hulefâ-i Râşidîn ile mi sabit olduğu* konusunda yapmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 93; a.mlf, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 628, 630.

[3] Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tânevî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2007, 31.

[4] Abdülmecid et-Türkmânî, **Dirâsât fî ulûmi'l-hadîs alâ Menheci'l-Hanefiyye,** Karaçi, Medresetü'n-Nu'mânî, 2009, 91, 93.

[5] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 30.

bazı muhaddislerin de ifade ettiği gibi, kesin bilgi oluştuktan sonra râvî sayısının belli bir rakama ulaşmasını gerekli görmemektedir.[1]

Leknevî, *"zayıf hadisi" hasen hadisin şartlarını taşımayan rivayet* olarak tanımlamaktadır. O bu konuda şöyle düşünmektedir:

> *"Sahih ve hasen hadis şartlarına ulaşmayan rivayete zayıf rivayet denilir." demeye gerek yoktur. Çünkü "hasen hadis" şartını taşımayan bir hadis, "sahih hadisin" şartlarını evleviyetle taşımaz. Bu sebeple zayıf hadis rivayet edilirken kesinlik ifade eden kalıp ve kelimeler değil; "Rivayet edildi ki", "Bize ulaştığına göre", "Falan kimseden şöyle gelmiştir.", "Ondan rivayet edildiğine göre" gibi ihtimal ve zayıflık ifade eden cümleler kullanılır."*[2]

Muhaddislere göre sadece amellerin fazileti, vaaz ve nasihatler ile alakalı "zayıf hadislerle" amel etmek caiz iken,[3] Leknevî, amelle teyit edilen[4] yahut farklı senetlerle rivayet edilen "zayıf hadislerin" birbirini tamamlayacağını ve amelî/fıkhî meselelerde de bu hadislerle istidlal edilebileceğini ifade etmektedir.[5]

Leknevî'nin, *zayıf hadisle* alakalı görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Zayıf hadisle *amellerin fazileti*[6] konusunda amel edilebilmesi için, rivayet edilen zayıf hadisin aşırı derecede zayıf olmaması, râvîleri içinde yalancı, fâhiş hata

---

[1] Leknevî, çok sayıda râvînin rivayet etmesine rağmen kesin bilginin oluşmayabileceği durumundan hareketle rivayette asıl olanın, az kişi de rivayet etse kesin bilginin oluşması olduğunu ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 34.

[2] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 178.

[3] Tânevî, **a.g.e** 37.

[4] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 237.

[5] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 234; a.mlf. **İhkâmü'l-kantara,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, I, 53.

[6] Leknevî *faziletli ameller* şeklinde ifade edilen fiilleri ve bu fiillerle alakalı zayıf rivayetin geçerli olmasının sebebini şöyle açıklamaktadır: "Faziletli ameller, yapıldığında sevap kazanılan; terk edildiğinde ise ceza veya kınama gerektirmeyen ve *mendûb* olarak bilinen fiillerdir. Çünkü bu

veya yalanla itham edilen bir râvînin bulunmaması ve mevzû hadise yaklaştıracak şekilde bir noksanlık olmaması gerekir.[1]

2. Zayıf hadisle sabit olan bir hükmün, umumi kaidelerden birinin altında yer alması; dînî bir kaideye muhalif olmaması gerekir. Yani zayıf bir hadisle herhangi bir hüküm sabit olamayacağından, hükmü kuvvetli delille sabit olan bir fiil, zayıf hadisle tekit edilmiş olacaktır.[2]

3. Rivayet edilen zayıf hadisle herhangi bir fiilin *"sünnet"* hükmünü alamayacağının bilinip, bu tür bir rivayetle ancak *"ihtiyat"* kastedildiğinin bilinmesi gerekir.[3]

4. Kıyas (genel kural) ile zayıf hadisin çatışması durumunda zayıf da olsa hadis tercih edilir.[4]

Zayıf hadis ile alakalı bu şekilde düşünen Leknevî, "*sahâbî mürseli"* ve "*sahâbî dışındaki mürsel"* olarak iki kısımda ele alınan *"mürsel hadis"*[5] konusunda da birkaç istisna haricinde kendi mezhebinden farklı bir şey söylememektedir. Örneğin, "*sahâbî*

---

tür fiillerle alakalı rivayet edilen zayıf hadis şayet sahih çıkacak olursa kişi sevap işlemiş olacak; şayet sahih olmayacak olursa herhangi bir helal, haram veya kul hakkı gibi bir durum ihlali söz konusu olmayacaktır. Hal böyle olunca *teşvik ve telkin* ihtiva eden bu tür fiillere yönelik zayıf hadis rivayeti belli başlı şartlar yerine getirildiğinde caizdir. Bkz. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 186.

[1] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 199.

[2] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 199

[3] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 187.

[4] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 205. Leknevî, her ne kadar müteahhirûn Hanefilerin *kıyası tercih ettiklerini* ifade etse de, Ebû Gudde, Leknevî'nin bu ifadesine itiraz edip, *Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşün zayıf hadisin kıyasa tercih edildiği şeklinde olduğunu* söylemektedir. Bkz. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 205 (1 numaralı dipnot)

[5] Tabiinden sonrasının zikredilmeden hadisin doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnat edilmesine *mürsel hadis* ismi verilmektedir. Tâhir el-Cezâirî, **Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser,** Beyrut, Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1995, II, 555.

mürseli" ile alakalı Hanefîlerden[1] farklı söylediği bir açıklama yok iken;[2] *"sahâbî dışındaki mürsel"* ile alakalı olarak, *güvenilir (sika) bir râvî tarafından rivayet edilmediği, manayı bozmayacak şekilde ufak lafzî farklılıklar dışında kuvvetli râvîlerin (hâfız) rivayetleri ile mutabık olmadığı, bu rivayetin sahih, hasen, zayıf veya mürsel gibi başka bir rivayetle teyit edilmediği ve tâbiînin büyükleri tarafından rivayet edilmediği müddetçe* sahâbî dışındaki her mürsel rivayeti kabul etmemektedir.[3]

Leknevî, mürsel hadisi *"sahih"* olarak kabul etmemekte; bir rivayetin delil olması ile sahih olmasının faklı olduğunu; dolayısıyla mürsel rivayetle istidlal edilmesinin bu rivayetin sahih olarak kabul edildiği manasına gelmemesi gerektiğini ifade etmektedir.[4]

---

[1] Hanefilere göre *mürsel hadis;* senedin başında, ortasında veya sonunda bir râvînin düşürülmesi; rivayetteki mutlak kopukluğa verilen addır. Bu açıdan *mürsel hadis "mu'dal, muallak ve munkatı'* gibi zayıf rivayetlerle aynı manada kullanılmaktadır. Bkz. Türkmânî, **a.g.e,** 375.

[2] Hanefilere göre *"sahâbî mürselinin";* kopukluk olmayan muttasıl bir rivayetten farkı yoktur. Sahâbîlerin hiçbirisi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yalan söz isnat etmeyeceğinden, rivayetlerinin hemen hepsi ya doğrudan Hz. Peygamberden (s.a.v.) ya da sahâbîdendir. Bu sebepten ötürü, olup, sahâbî mürseli ile istidlal edilebileceğine dair ittifak vardır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 346.

[3] Sahâbî dışındaki mürsel ile alakalı zikredilen bu şartlar, İmam Şâfî'nin ileri sürdüğü şartlardır. Leknevî, bu şartların diğerlerine göre daha kuvvetli ve doğru olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 348.

[4] Senedin muttasıl olmasının, o rivayeti sahih yapacağını; ilk üç asrın rivayet ettiği *mürsel hadisin* de Hanefilere göre sahih olarak kabul edildiğini ve bu rivayetle istidlal edilebileceğinden hareketle *mürsel hadisin* sahih olduğunu söyleyenlere cevap olarak bunları dile getirmektedir. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 111.

Bir diğer hadis çeşidi olan *âhâd haber*[1] ile alakalı Leknevî, *kitap* ve *meşhur/mütevâtir sünnete* muhalif olmadığı müddetçe onunla amel edilebileceğini ifade etmektedir. Çünkü *âhâd haber* ile amel edilebileceği; *kitap, sünnet ve icmâ'* ile sabittir.[2]

Âhâd haber, kesin bilgi ifade etmese de amel etmeyi gerektiren bir delildir. Çünkü muhtevasında, kesin bilgi ile zıt olan şüphe barındırmaktadır.[3]

Âhâd haber, kuvvetli bir rivayet olmadığı için, şayet kendinden kuvvetli bir delille tenâkuz edecek olursa, *âhâd haber* terk edilir ve kuvvetli delille amel edilir. Söz gelimi, *"mutlak"* veya *"mücmel"* olan bir ayete ancak *"mütevâtir"* veya *"meşhur"* bir rivayetle müdahale edilebileceğini ifade eden Leknevî, *"âhâd haberle"* yapılan müdahalenin ayete ziyadelik getireceğini söylemektedir.[4] Örnek olarak, *"Mehrin en aşağısı on dirhemdir."* [5] hadisinden hareketle *mehrin en az on dirhem* olması gerektiğini söyleyen kendi mezhebinden farklı olarak "وأحل لكم ما وراء ذلكم أن تبتغوا بأموالكم"[6] *(Bu sayılan kadınların dışındakiler mallarınızla talep etmeniz karşılığı size helal kılındı.)* ayet-i kerimesiyle istidlal ederek mehrin alt sınırı olmaması gerektiği ifade eden Leknevî, Hanefilerin istidlal ettiği hadisin âhâd haber olduğunu ve âhâd haberin ayeti takyîd edemeyeceğini ifade etmektedir.[7]Leknevî, Hanefilerin istidlal ettiği hadisteki zayıflığın, telafisi mümkün olmayan bir derecede olduğunu,[8] bu rivayetin durum itibariyle

[1] Mütevâtir şartlarını taşımayan rivayete *âhâd hadis* denir. Bkz. et-Tânevî, **a.g.e** 33.

[2] Kitaptan delili, (Tevbe/9-122) ve (Âl-i İmrân/3-187); sünnet delili, Hz. Peygamberin (s.a.v.) Dihyetü'l-Kelbî'yi, tebliğ etmesi için tek başına Kayser Kralına göndermesi; kıblenin değişmesi meselesinde tek bir sahâbînin sözüne itimat edilmesi; icmâ' delili ise sahâbînin, tek kişinin getirdiği haber ile amel etmeye dair itiraz etmeyip bununla amel etmeleridir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 61, 62, 63.

[3] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 57.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e** 189.

[5] Dârekutnî, Nikâh 3601.

[6] Nisâ/4-24.

[7] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** III, 109.

[8] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** III, 106.

Şâfîlerin istidlal ettiği *"Fatiha suresi olmadan namaz olmaz."*[1], *"Besmelesiz abdest geçerli değildir."*[2] Rivayetlerine benzediğini; Hanefîler bu rivayetleri nasıl *kâmil manada abdest ve namazın olmayacağı* şeklinde kabul ediyorsa, mehir konusunda istidlal ettikleri mezkûr rivayetle de aynı hususun kast edildiğini söylemektedir.[3]

1.1.1.3. İcmâ' ve İcmâya Yapılan İtirazlara Cevabı

Aslî delillerin üçüncüsü icmâdır. İcmânın meşru bir delil olduğu yönünde cumhur ittifak etmiştir.[4] Diğer aslî delillerde olduğu gibi Leknevî'nin, icmâ' ile alakalı görüşlerine daha çok, risalelerindeki açıklamalarda rastlamakta;[5] icmânın tanımı, şartları ve hüccet değeri alakalı görüşlerine muhalifi olduğu kimselere yazdığı reddiyelerde görebilmekteyiz.[6] Söz gelimi, icmânın meşruiyetiyle alakalı, *Tenbîhü erbâbi'l-hibra* isimli risalesinde Sıddık Hasan Han'ı, aslî delilleri sadece *kitap* ve *sünnetten* ibaret telakki edip *icmâ* ve *kıyası* bunlardan kabul etmediği için tenkit etmekte ve onun bu tutumunu tutarsızlık olarak tavsif etmektedir.[7]

Zâhiriyye'nin, İbn Sabbâğ'ın (v. 855), Kâsım b. İbrahim'in (v. 246) ve Şia'dan bir grup kimsenin ihtilaf ve itiraz ettiği yerde icmânın oluşamayacağını söyleyen Sıddık Hasan Han,[8] Ahmed b. Hanbel'in de bir delil olarak icmâya karşı çıktığını ve onu aslî delillerden kabul etmediğini iddia etmektedir.[9] Leknevî, Sıddık Hasan Han'ın, icmâyı delil olarak kabul etmemesinde Ahmed b. Hanbel'i referans almasına şöyle cevap vermektedir:

---

[1] **Müslim,** Salâh 394; **Tirmizî,** Salâh 69.

[2] **Ebû Dâvûd,** Tahâre 48; **Nesâî,** Tahâre 41; **Tirmizî,** Tahâre 20.

[3] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** III, 109.

[4] Şelebî, **a.g.e** 164.

[5] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 307.

[6] Ebü'l-Hâc, **a.g.e** 204.

[7] Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 458.

[8] Ebü'l-Hâc, **a.g.e** 204.

[9] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 239.

Ahmed b. Hanbel, ıstılâhî olarak kullanılan icmâyı kastetmemektedir. Farz muhal, Ahmed b. Hanbel, aslî delillerden olan icmâyı kast etmiş olsa bile bu icmânın meşruiyetine zarar vermez. Çünkü icmânın meşruiyeti kitap, sünnet ve ulemanın ittifakına dayanmaktadır."[1]

Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in, delil olan icmâyı değil; hiçbir ihtilafın oluşmadığı, *"herkesin istisnasız olarak aynı görüşte olduğu"* iddiasına karşı çıktığını sözlerine eklemektedir.[2]

Leknevî'nin, icmâ ile alakalı görüşleri, daha çok Sıddık Hasan Han'a verdiği cevaplardan oluştuğundan, bunları müstakil bir başlık altında inceleyeceğiz.

1.1.1.3.1. Sıddık Hasan Han'ın İcmâya Yaptığı İtirazlara Leknevî'nin Cevabı

Leknevî, *"Tezkiratü'r-râşid"* isimli eserinde Sıddık Hasan Han'ın görüşlerine yer vermekte, onun, *"Aslî deliller sadece kitap ve sünnettir; bir üçüncüsü daha yoktur. İcmâ' ve kıyası aslî delil olarak kabul etmek ilmî bir yaklaşımdan uzaktır. Çünkü Dâvûd ez-Zâhirî "kıyası"; Ahmed b. Hanbel de "icmâyı" aslî birer delil olarak kabul etmemişlerdir. Hal böyle olunca icmâ' ve kıyasın, meşru birer delil olmaması ve aslî delil olarak değerlendirilmesi imkânsız hale gelir."* meyanındaki açıklamalarını; Zâhiriyye'yi taassup derecesinde taklit etmesinden kaynaklı söylenmiş yersiz ifadeler olarak değerlendirmektedir.[3]

---

[1] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 143.

[2] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 241.

[3] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 142. Leknevî, icmâ' ve kıyası inkâr eden ifadelerinden dolayı Sıddık Hasan Han'ı *Zâhiriyye'yi* taklidin yanı sıra *İbn Teymiye'yi de kuru taklit* ile takip etmekle suçlamakta. Hâlbuki İbn Teymiye icmâyı inkâr etmemektedir. Leknevî, Sıddık Hasan Han'ı İbn Teymiye'ye benzetmesinin arka planında, Sıddık Hasan'ın *kabir ziyareti, mezhep taklidi gibi* birçok görüşünde İbn Teymiye'nin görüşüyle hareket etmesinden hareketle büyük resmi baz aldığını düşünmekteyiz. Yoksa *İbn Teymiye'ye bu konuda iftira attığı* gibi bir sonuç çıkarmak, hakkaniyetten uzak bir yaklaşım olacaktır.

Leknevî'nin icmâyı bağlayıcı bir delil olarak kabul etmesine bir başka misal, *taammüden namazı terk eden kimsenin o namazı kaza etmesi gerektiğine* dairdir. Nitekim Sıddık Hasan Han *"Hallü's-Süâlâti'l-Müşkile"* isimli kitabında Zahirilere istinaden *taammüden namazı terk eden kimsenin o namazını kaza etmesinin vacip olmadığını* ifade etmekte; konu ile ilgili hadiste ise,[1] sadece *"uyuyan ve unutan kimsenin"* namazı kaza edebileceği ifade edilip "*taammüden namazı terk"* eden kimsenin kaza edeceğine dair açık bir delil olmadığını iddia etmektedir.[2] Leknevî, *her ne kadar namazı taammüden terk edenle yanlışlıkla terk eden kişinin günahı bir olmasa da bu kimselerin, namazlarını kaza etmelerinin vacip olduğunu* belirtmekte; Sıddık Hasan Han'ın bu görüşünü *hadisin zahirine bağlı kalarak hareket etmek ve kastedilen mananın ne olduğunun farkına varamamak* diyerek tenkit etmekte ve bu konuyla alakalı icmânın olduğunu ifade etmektedir.[3]

İcmâ' ile alakalı zikredilecek son misal, *"teaddüd-ü zevcât/çok eşlilik"* konusunda Leknevî ve Sıddık Hasan Han arasında çıkan başka bir ihtilaf çerçevesindedir. Sıddık Hasan, *"Zaferu'l-Lâdî bimâ Yecibü ale'l-Kâdî"* isimli kitabında *bir kimse dörtten fazla kadınla evlenebileceğini* söylemekte; devamında da *kitap, sünnet ve ayette geçen* **"مثني و ثلاث و رباع"** *kelimeleri ile alakalı bazı nahiv kaidelerinin delil olarak kullanılabileceğini* dile getirmektedir.[4] Ayrıca "*dört kadından fazla evlenmenin caiz olmadığı"* görüşüne karşı *Zâhirîler ve bazı Şiî din adamları muhalefet ettiği için icmâdan bahsetmenin mümkün olmadığını* sözlerine eklemektedir.[5]

Leknevî onun bu değerlendirmesine cevap verirken aynı zamanda icmâ' ile alakalı bazı hususlara dikkat çekmektedir. Bunlar;

---

[1] **"من نام عن صلاة او نسيها فليصلها اذا ذكرها"** (Müslim, Mesâcid 1558) hadisi ile istidlal eden Sıddık Hasan Han, *"taammüden"* ifadesi kullanılmamasının kendi görüşü için bir delil olduğunu iddia etmektedir.

[2] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 19.

[3] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 20.

[4] Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 445.

[5] Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 449.

a. Öncelikle, sonrakilerin (müteahhirûn)itirazı, öncekilerin (mütekaddimûn) icmâsına zarar vermez.[1] Zâhirîlerin itirazı, icmânın oluşmasından sonraki dönemlere tekabül ettiğinden bu itirazın icmâya herhangi bir etkisi olamaz. Çünkü icmâ', Zâhirîlerin muhalefet etmesinden çok önce oluşmuştur ve icmâdan sonra bir kimsenin muhalefet etmesi icmâyı ortadan kaldıramaz.[2] Lakin sonraki döneme ait bir icmâ', önceki döneme ait bir hükmü değiştirebilir.[3]

b. İcmâya muhalefet edenlerin sayısı, icmâ edenlere oranla yok denecek kadar az ise, bu durum icmâya zarar vermez. Buna, *zannî icmâ'* denir ve müctehid bu icmâ' ile amel edebilir. *İcmâya karşı çıkanların yok denecek kadar az oluşunun icmâya zarar vermemesi ile alakalı* Teftezânî ve İbnü'l-Hâcib gibi âlimler de aynı görüşü dile getirmektedirler.[4]

c. İcmâ edenlerin istidlal ettiği deliller daha kuvvetli iken itiraz edenlerin delili oldukça zayıftır; o sebeple bu itirazlar da icmâya zarar vermemektedir. Ayrıca Dâvûd ez-Zâhirî gibi *icmâ' ve kıyası* kabul etmeyen kimseler; Şia gibi akidesinde problem olanlar ve ictihada ehil olmayan kimseler müctehid olarak değerlendirilemeyeceğinden, icmâya muhalefet etmeleri dikkate alınmaz.[5]

d. *Dört kadından fazla evliliğin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mahsus olduğu* konusunda ittifak varken, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mahsus olan bir hususta *kıyas ve*

[1] Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 452.

[2] İcmânın oluştuğu zamanda olmayıp icmâ gerçekleştikten sonra ortaya çıkan bir müctehidin varlığı icmâya zarar vermez. Bu kaideden hareketle, kendilerinden uzun bir müddet önce oluşan icmâya Zâhirîlerin menfi etki etmeleri mümkün değildir. Bkz. Abdülkerim Zeydân, **el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh,** Beyrut, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 2006, 142.

[3] Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 449.

[4] Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 450.

[5] Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 452.

ictihad yapılamayacağından, dörtten fazla evliliği caiz görenlerin ictihadı hükümsüzdür.[1]

1.1.1.4. Kıyas

Kıyas, aslî deliller içerisinde son sırada yer alan bir delildir. Müctehid; kitapta bulamadığı bir meselede sünnete; onda da bulamadığı bir meselede ulemanın icmâsına ve orada da yoksa son olarak hükmü bilinen meselenin illetiyle benzerlik kurmak suretiyle yeni meselenin neticesini tayin etmek için kıyasa başvurur.[2] Kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olan bir hüküm var iken kıyasa başvurulmaz.[3]

Leknevî'nin, kıyas ile alakalı görüşlerine de, icmâda olduğu gibi, Sıddık Hasan Han'a verdiği cevaplarda rastlamaktayız. Söz gelimi Sıddık Hasan Han'ın, *Dâvûd ez-Zâhirî (v. 270), Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (v. 488) ve İbn Hazm (v. 456) gibi bazı kimselerin kıyası kabul etmediğini, bu kimselerin istidlallerinde kıyası kullanmadıkları ve kıyası inkâr ettiklerine* dair açıklamalarını tenkit etmekte ve *kıyası inkâr edenin, insanların en sefihi olduğu; bu kimsenin sözüne ve ameline itibar edilemeyeceği* şeklinde cevap vermektedir.[4] Özellikle *Dâvûd ez-Zâhirî'nin kıyası kabul etmeyişinin, kıyasın meşru bir delil olmasına hiçbir şekilde zarar veremeyeceğini* söylemektedir.[5]

Leknevî'nin, *kıyası* aslî delillerden biri olarak kabul ettiğini gösteren ifadelerinden bir diğeri, Ebû Hanîfe'nin, *ictihadlarında kıyasa çokça yer verdiği ve bu sebeple ashâb-ı rey olarak ifade edildiği* şeklindeki söylemlere verdiği cevapta yer almaktadır. Leknevî, Ebû Hanîfe'nin *ashâb-ı rey* olarak tavsif edilirken *"rey"* ifadesi ile *"akıl ve anlama"* kastediliyorsa bunun güzel bir meziyet olduğunu; şayet bununla "*aslî dört delilden birisi olan kıyas"* kastediliyorsa her müctehidin kıyas delilini kullandığını; şayet bununla Ebû Hanîfe'nin *"kıyası, kitap ve sünnetin önüne geçirdiği*" kastediliyorsa,

[1] Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 453.

[2] Teftezânî, **a.g.e,** I, 65.

[3] Ebûbekir er-Râzî el-Cessâs, **el-Füsûl fi'l-usûl,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2010, II, 251, 266.

[4] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 255; Ebü'l-Hâc, **a.g.e** 206.

[5] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı',** 143.

bunun açık bir iftira olduğunu ifade etmektedir.[1] Buna ilaveten, *şayet bir hükmün delili, kitap ve sünnette yer almıyorsa kıyas ile amel edilebileceğini; tüm müctehidlerin bir mesele ile alakalı kitap, sünnet, icmâ' ve sahâbî sözünde delil bulamadıklarında kıyas ile hüküm verdiklerini* söylemektedir.[2]

Leknevî de, yazdığı bazı risalelerinde kıyasa başvurmak suretiyle hükümler vermiştir. *"Sigara içmenin hükmü"* ile alakalı yazdığı *"Tervîhu'l-cenân"* isimli risalede, *"sigara kokusunun"* etraftaki kimselere verdiği rahatsızlık ve kötü kokusundan dolayı *soğan ve sarımsak kokusu* ile aynı illete sahip olduğunu söyleyen Leknevî, *sigara içen bir kimsenin, soğan ve sarımsak yiyen bir kimsede olduğu gibi, etrafına rahatsızlık vereceği için camiye girmemesi gerektiğini* ifade etmektedir.[3]

Leknevî'nin, aslî delillere dair bazı istisnalar dışında Hanefî mezhebinden farklı düşündüğü çok fazla bir konu bulunmamaktadır. Buradan hareketle, onun, Hanefî mezhebinin kriterlerine göre bir usûl anlayışı ortaya koyduğu çıkarımı yapmak mümkündür. Çünkü bu delillere dair bazı açıklamalar yaptıktan sonra *konu ile usul bilgilerinin ilgili kitaplarda teferruatlı olarak ifade edildiğini ve detaylı bilgi isteyenlerin bu kitaplara müracaat edebileceğini* söyleyerek sözü uzatmak istemediğini dile getirmektedir.[4]

1.1.2. Fer'î Deliller

Kitap, sünnet, icmâ' ve kıyastan oluşan *aslî delilleri, cumhurun ittifak ettiği deliller* olarak bir önceki kısımda ele aldık ve bu delillerin meşruiyeti ile alakalı fukahânın itirazının olmadığını beyan etmiştik. Fakat vuku bulan hadiselerin fazlalığı ve bunlara şeriatın hüküm verme ameliyesinden dolayı, burada zikredilen *aslî delillerin* yeterli olmadığı durumlarla karşılaşılabilmektedir.[5] Söz gelimi nassların sınırlı ve icmânın az

[1] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 254.

[2] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 256.

[3] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân**, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 301.

[4] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 234.

[5] Şelebî, **a.g.e,** 256.

olması; birbiriyle benzerlik kurulamadığı için kıyasın da faal olamaması gibi durumlarda devreye başka deliller girmektedir. Bu deliller, *müstakil birer delil olmayıp*; meşruiyetlerini *aslî delillerden* alan[1] deliller bazı âlimler tarafından *fer'î deliller* yahut *tâbî deliller* olarak isimlendirilmektedir.[2] Fer'i delillerin tanımı, mahiyeti ve sayısı konusunda mezhepler arasında ittifak yoktur. Bu deliller; *istihsân, maslahat-ı mürsele, istishâb, örf, sahâbî kavli ve şer'-u men kablenâ* olarak ifade edilmektedir.[3]

Leknevî eserlerinde, *istihsân, örf, istishâb ve sahâbî kavline* yer vermekte; bu delillerin meşruiyeti ile alakalı kendi mezhebinden farklı bir görüş ileri sürmemektedir. Nitekim *"Tezkiratü'r-râşid"* isimli eserinde, aslî delillerin *kitap, sünnet, icmâ' ve kıyas* olarak dörtle sınırlandırılmasının, fer'î olan diğer delilleri dışarıda bırakacağı manasına gelmediğini ifade ederken, Teftezânî'nin delillerle alakalı yaptığı tasnifi aynen kabul etmektedir.[4]

Cumhurun *delil* kelimesi ile *hükmü sabit kılan unsur* (مُثبِت الحكم) manasını kastettiğini ifade eden Leknevî,[5] bu mananın hem asli delillerde hem de fer'î delillerde tahakkuk ettiğini belirtmektedir. Buradan hareketle, *aslî delillerin* meşru kabul edilmesiyle *fer'î delillerin de* kabul edilmesi gerektiği çıkarımı yapan Leknevî, *fer'î delilleri* tartışma konusu yapanların hakkaniyetten uzak olduğunu beyan etmektedir. Esasında o, bu açıklamasıyla *icmâ' ve kıyas* gibi aslî delilleri de inkâr edenlerin, *delil*

---

[1] Teftezânî, **a.g.e,** I, 49. Molla Hüsrev bu delillerin meşruiyetini ifade ederken, *"şer'u men kablenâ"nın kitap veya sünnete; "örfün" icmâya; "istishâbın" ise aslî dört delilden herhangi birine ilhak edildiğini* söylemektedir. Bkz. Molla Hüsrev, **a.g.e,** 48.

[2] Şâkiru'l-Hanbelî, **a.g.e,** 41.

[3] Hallâf, **a.g.e,** 25.

[4] Teftezânî, aslî delilleri *kitap, sünnet, icmâ ve kıyas* olarak ifade ettikten sonra *sahâbî kavli, örf, şer'u men kablenâ ve diğer fer'î delillerin aslî delillere ilhak edilerek meşru olduğunu ifade etmekte, Leknevî de bu tasnife kendi kitaplarında yer vermektedir.* Geniş bilgi için bkz. Teftezânî, **a.g.e** I, 49; Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 234.

[5] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 233.

kavramını, cumhurun tanımladığı manasıyla kabul ettiklerinin altını çizmekte, *bu kimselerle, kavramsal bağlamda ve ıstılahlar üzerinde münakaşa etmenin hakikati ortaya çıkarmayıp lafzî bir mücadele olacağını* ifade etmekte ve bu türlü bir tartışmaya girmeyi zaman israfı olarak değerlendirmektedir.[1]

Bu kısımda onun fer'î delilleri kitaplarında nasıl kullandığına dair misaller verilecektir.[2]

1.1.2.1. İstihsân

İstihsân, bazı imamlara göre meşru bir delil iken, bazılarına göre meşruiyeti olmayan bir delildir. Örneğin İmam Şâfî, *istihsânı* kabul etmediği gibi, *"Kim istihsân yaparsa, yeni bir şeriat çıkarmış olur."*[3] diyerek bu delile karşı çıkmaktadır. Lakin son tahlilde İmam Şâfî'nin *istihsâna* karşı olması, bu delilin herkes tarafından *delilsiz ve senetsiz* kullanılacağı endişesinden kaynaklanmaktadır.[4]

Istılah olarak *istihsânın* birçok manası olsa da*; kıyası, daha kuvvetli bir delil sebebiyle terk ederek kuvvetli olan bu delille hüküm vermek* şeklinde tarif edilmektedir.[5] Kendi içinde kısımları olan *istihsânın* geçerli olabilmesi için mutlaka bir delile dayanması gerekmektedir. İstinat ettiği delile göre isimlendirilen bu delil *hadis, icmâ', zaruret, örf ve kıyas-ı hafî* kısımlarına ayrılmaktadır.[6]

---

[1] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 234.

[2] Leknevî, bu delillerle ilgili teferruatlı bilgi vermemekte; detaylı olarak görmek isteyenlerin konu ile alakalı kitaplara müracaat etmesi gerektiğini söylemektedir. Bkz. Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 234.

[3] Seyfüddîn Ebü'l-Hasen el-Âmidî, **el-İhkâm fî Usûli'l-ahkâm,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2005, IV, 390.

[4] Teftezânî, **a.g.e,** II, 182.

[5] Cessâs, **a.g.e,** II, 344.

[6] Molla Hüsrev, **a.g.e,** 342; Ebû Zeyd ed-Debûsî, **Takvîmü usûli'l-fıkh ve tahdîdü edilleti'ş-şer',** Trablus, Dâru Ebî Hanîfe, 2005, II, 858.

Leknevî'*nin istihsânla* ilgili görüşünü *Umdetü'r-riâye* isimli kendisine ait şerhte görmek mümkündür. Burada, *cenâze namazının binek üzerinde kılınmasının caiz olmadığı* konusunda delilin *istihsân* olduğu ifade edilirken Leknevî, *istihsânın, kitap, sünnet, icmâ' ve kıyas gibi dört aslî delilden farklı olmadığını ve bu delillere ilhak edildiğini* belirtmektedir.[1] Diğer eserlerinde ise, *istihsânla* istidlal ettiğini görmek mümkünken, bu delilin şartları ve hucciyyeti ile ilgili sarih açıklamalara rastlanmamaktadır. Misal olarak *bir kimsenin, namaz esnasında tilâvet secdesi olan bir ayeti okuyup secde yaptıktan sonra tekrar tilâvet ayeti okuması durumunda yeniden secde yapmasının gerekli olduğunu* ifade ederken *istihsân* ile istidlal edildiğini belirtmektedir.[2] Başka bir misal *orucunu unutarak bozan bir kimsenin kaza etmesine gerek olmadığını* ifade ederken de *istihsânla* istidlal etmekte[3] ve *vechü'l-istihsânın da* hadis olduğunu söylemektedir. Son olarak, *kişi oruçluyken boğazına toz veya böcek kaçması durumunda orucunun kıyasen bozulması gerekirken istihsânen bozulmayacağını* belirtmekte ve bu delille istidlal ettiği görülmektedir.[4]

1.1.2.2. Sahâbî Kavli

Sahâbî kavlinin delil oluşu konusunda mezhepler farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu yaklaşımlardaki farklılık, *sahâbî kavlinin* hangi konularda muteber olacağı konusuna dayanmaktadır.[5] Bir sahâbînin görüşü, diğer bir sahâbî için bağlayıcı ve ilzam edici olmayıp; sahâbîler dışındaki kimseler için delil niteliği taşımaktadır.[6] Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, *sahâbînin kendi arasında ittifak ettiği konuların yahut akıl ve ictihadla bilinmesi mümkün olmayan meselelerin bağlayıcı olduğu konusunda* mezhepler ittifak halindedir.[7] İhtilaf edilen kısım ise, *sahâbînin kendi ictihadlarının ve*

[1] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** II, 365.

[2] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** II, 299.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 139.

[4] Leknevî, **Tervîhu'l-cenân,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, II, 318.

[5] Cessâs, **a.g.e,** II, 175.

[6] Molla Hüsrev, **a.g.e,** 313.

[7] Teftezânî, **a.g.e,** II, 42.

kendi aralarında ihtilaf ettikleri konuların delil niteliği taşıyıp taşımayacağı hususudur.[1] Cumhur, sahâbî kavlini delil olarak kabul etmezken;[2] Hanefî mezhebi, sahâbînin görüş beyan ettiği hususun, akıl ve ictihadla bilinmesi mümkün olmayan bir husus olması durumda bunu delil olarak kabul etmektedir.[3]

Leknevî'nin, *sahâbî kavlinin* hüccet oluşu ile alakalı herhangi bir tereddüdü yoktur. Nitekim *mevkuf hadisi* açıklarken, bu tür bir rivayetin muteber olmadığını söyleyen Şevkânî'ye karşı *sahâbî kavlinin* bağlayıcı olduğunu ifade etmekte; *mevkuf rivayeti* kabul etmeyenlerin de söylediklerinin kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.[4]

Özetle Leknevî sahâbî kavline ilişkin, akıl ile idrak edilmesi mümkün olmayan yerlerde muteber olacağını; Hanefî, Şâfî ve diğer imamların da bu şekilde düşündüğünü; sahâbî kavlinin diğer bir sahâbîyi ilzam edemeyeceğini fakat sahâbî dışındaki kimseleri bağlayacağını, sahâbî sözünün merfu bir hadisle çelişmemesi gerektiğini ve İsrâiliyyât'tan alıntılar yapan sahabilerin sözlerinin muteber olamayacağını ifade etmektedir.[5] Bunlara ilaveten *"Tuhfetü'l-ahyâr"* isimli eserinde ise, sayılarına bakmadan, bir sahâbî bile olsa, sahâbîlere tabi olmanın ve görüşleri ile amel etmenin "mendûb" olduğunu, bu konuda birçok rivayetin bulunduğunu, özellikle Hulefâ-i Râşidîn'e tabi olmanın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine tabi olmakla eş

---

[1] Teftezânî, **a.g.e,** II, 43.

[2] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, **el-Müstesfâ,** Beyrut, Dâru'n-nefâis, 2011, I, 463.

[3] Debûsî, **a.g.e,** II, 566.

[4] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 331. Sahâbî kavlinin meşru olduğu ile alakalı Şevkânî'ye yaklaşık yedi sayfalık tenkit yöneltmekte; bunları daha da uzatabileceğini; ancak konunun teferruatlı olması hasebiyle risalenin sınırlarını zorlayacağını ifade etmektedir. Lakin Leknevî bu ifadelerinin yer aldığı *Ğaysü'l-ğumâm* isimli risalede *sahâbî kavlinin meşru olduğu ve delil niteliği taşıdığı ile alakalı herhangi bir şüphe olmadığını; bunu reddedenlerin ise kayda değer bir aklî ve naklî delil ileri süremediklerini* söylemektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Ğaysü'l-ğumâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 70-77.

[5] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 331; Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 207.

değer olduğunu belirtmekte;[1] sahâbî kavlinin hükmen merfu rivayet olduğunu söylemektedir.[2] Çünkü İsrâiliyyât'tan beslenmeyen ve ictihadla bilinmesi mümkün olmayan yerlerde sahâbînin söylediği sözün, hükmen merfu; hakikat itibariyle de mevkuf bir rivayet olduğunu sözlerine eklemektedir.[3]

1.1.2.3. Diğer Deliller

Çalışmamızın bu kısmında, Leknevî'nin kitaplarında geçen *istishâb, örf ve maslahat* delilleri ile alakalı misallere yer verilecektir.

Hanefî kaynaklarında *istishâb, geçmişte var olan hükmü ortadan kaldıracak bir durum bulunmadıkça yürürlükte olması*[4] şeklinde tarif edilmektedir. Leknevî de buna benzer bir tanımı *Umdetü'r-riâye*'de *aleyhinde delil olmadığı müddetçe bir hükmün devamlılığı* şeklinde yapmaktadır.[5] *İstishâbın* delil olduğuna dair verdiği misal ise, *mefkûd (kendisinden haber alınamayan kimse)* konusu ile alakalıdır. Bu konuyla alakalı o şunları söylemektedir:

"Mefkûd (kendisinden haber alınamayan kimse) kendisine tealluk eden konularda "hayatta"; başkasına tealluk eden konularda ise "ölü" bir kimse gibi muamele görür. Mefkûd olan bu kimse, öldüğüne dair bir haber mevcut olmadığı için hayatta olduğu durumu dikkate alınacak ve delil olarak da istishâb ile amel edilecektir."[6]

Yine aynı konu ile alakalı bir başka meselede, *mefkûdun geride bıraktığı mallar taksim edilirken de, istishâba göre hareket edileceği ve kendi mal varlığı hakkında "hayatta";*

---

[1] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 331.

[2] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 279.

[3] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 79.

[4] Debûsî, **a.g.e,** II, 848.

[5] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** III, 177.

[6] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** IV, 535.

başkasının mal varlığı hakkında" ölü" olarak değerlendirileceğini ifade etmektedir. Yani *bu kimsenin ne mirasçı olabileceğini ne de miras bırakabileceğini* söylemektedir.[1]

Bir başka fer'î delil olan *maslahat* ile alakalı Leknevî, herhangi bir tanımlama veya açıklama yapmamakla birlikte bu delile yer vermekte; bazı meseleleri temellendirirken bu delile dayandırmaktadır. Söz gelimi, *İslâm ordularının kılıçla fethettiği yerlerde esir edilen düşmana nasıl muamele edileceğinin devlet başkanının elinde olduğunu; bu esirleri öldürmek, köleleştirmek veya cizyeye bağlayıp serbest bırakmak şeklinde üç seçeneğinin bulunduğunu ve bunlar arasından maslahata uygun olan birini tercih edebileceğini* ifade etmektedir.[2] *Maslahata* dair başka bir misal şu şekilde geçmektedir: *Sa'd b. Ebî Leys kabilesinden bir kişi ata binerken bir kimseyi yaralamış ve ölümüne sebep olmuş; Hz. Ömer de (r.a.) at kullanan kişinin kabilesine bir diyetin yarısını ödemelerini emretmiştir.* Leknevî Hz. Ömer'in (r.a.) bu emrini açıklarken *bir diyet ödenmesi gerekirken yarım diyet şeklinde emretmesi, bir "hüküm" değil; kabileler arasında olası bir anlaşmazlığı önlemek için alınmış tedbir ve kalpleri yumuşatmak için atılmış* olduğunu söylemekte, bunu *maslahata dönük olarak verilmiş bir karar* olarak beyan etmektedir.[3] Bu delille alakalı Leknevî'nin şu ifadeleri *maslahatın* hangi noktada muteber olacağını göstermesi bakımından önemlidir:

"İnsanlar, kendilerince maslahat olarak gördükleri bir şeyi icat ederler. Şayet bu yeni icadın maslahat temin edeceğine inanılmıyorsa teşebbüste bulunmazlar. Böyle bir durumda maslahat olarak icat edilen şeyin sebebine bakılır; şayet Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ortaya çıkan bir durum, bu şeyin icat edilmesini gerektiriyorsa, ihtiyaç duyulduğunda bunun icat edilmesi maslahat olarak kabul edilebilir. Başka bir ifadeyle, Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisinin vefatından sonra ortaya çıkacak bu şeyi, hayattayken yapabilecek durumda olmasına rağmen vefatıyla ortadan kalkan bir sebepten dolayı terk ettiyse, bu şeyin ihdas edilmesinde bir beis yoktur. Mesela Kur'ân-ı Kerim'in cem edilmesi gibi. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

[1] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** IV, 543.

[2] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** IV, 279.

[3] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** III, 37.

hayattayken Kur'ân'ı cem etmesine engel 'vahyin gelmeye devam etmesiydi' ve "vahiy" Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla sona erdiğinden, Kur'ân'ın cem edilmesi maslahat olarak ortaya çıktı. Lakin sonradan ortaya çıkarılacak bu şeyi Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken yapabilecek durumda olmasına ve herhangi bir engel olmamasına rağmen yapmadıysa, bu kesinlikle maslahat değil; bid'attir ve caiz değildir.[1] *Leknevî uzunca yaptığı bu açıklamaları, farsça hutbe okumanın cevaz boyutunu konu edindiği "Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâri bi Lisâni Fâris" isimli risalede dile getirmektedir."*

Ana hatları itibariyle örf, selim tabiat üzere olan insanlar nezdinde kabul edilen ve birden fazla tekrar etmek suretiyle yerleşik hal alan alışkanlıklar manzumesi şeklinde tanımlanmaktadır. Şayet müctehid karşılaştığı bir meselede aslî delillerden herhangi birine ulaşamaz ve bu konuyla alakalı sahih bir örfe rastlarsa, örfe dayalı olarak fetva verir.[2] Leknevî de eserlerinde bazı meselelerin delillerini zikrederken, arka planında örfün bulunduğunu ifade etmektedir. Misal olarak, yemin eden bir kimsenin, yeminden hemen sonra "inşallah" demesi durumunda yeminini bozsa dahi herhangi bir kefâret ödemeyeceğine dair meseleyi ifade ederken örfün bu noktada belirleyici olduğundan söz etmektedir. Nitekim "inşallah" ifadesinin yeminden ne kadar sonra olduğunun örfe dayalı olarak tayin edildiğini; örfe göre "inşallah" kelimesinin fasıla olarak kabul edilmediği müddetçe yeminin geçerli olduğundan bahsetmektedir.[3]

Örfün hükümlere etkisine dair başka bir misal, *yemin* konusu ile alakalıdır. Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr'de*, şu ifadelere yer vermektedir: "*Bir kimse şayet hayatta olduğunu bildiği "falanca kişiyle konuşmayacağına, ona bir giysi vermeyeceğine, onu dövmeyeceğine" dair yemin etse, daha sonra bu falanca kişi ölse, bu durumda yemin eden kişi, ölen kimseyle konuştuğunda, giysi verdiğinde yahut ona vurduğunda yemin bozulmaz ve kefâret gerekmez."* Bununla, *örfün* etkisini dile getiren Leknevî, *örfî olarak bir kimseyle*

[1] Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, IV, 378.

[2] Ali Haydar, **Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm,** Beyrut, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003, I, 44.

[3] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** III, 167.

konuşmak, sesi duyurmak ve muhatabın anlamasını sağlamak; giydirmek, ona temlik etmek/zimmetine geçirmek ve dövmek, acı hissini dövülen kişinin hissetmesini sağlamak olduğundan ve bu olguların hiçbiri ölen kişi için mümkün olmadığından yemin eden kişinin yeminin bozulmayacağını belirtmektedir.[1]

Örfün etkisi ile alakalı Leknevî'nin temas ettiği başka bir konu, *Cuma hutbesi* hususundadır. Cuma namazının edasının şartlarından biri olan *hutbede "Sübhânallâh"* diyecek kadar durmak mekruh olmakla birlikte yeterlidir. "*Fakat insanlar nezdinde hutbe, içerisinde vaaz ve nasihatin bulunduğu uzun konuşmadan ibaret olduğundan, "Sübhânallâh" diyecek kadar kısa olan hutbe, örfî olarak muteber değildir.*" diyen Leknevî, bu konuda da *örfün* hükme etkisine vurgu yapmıştır.[2]

1.2. Delillerin Çatışması (Teâruzu'l-Edille)

Delillerin çatışması, birbiri ile aynı derecede kuvvete sahip iki delilin çelişmesi; birbiriyle ters yönde hükümler ihtiva etmesi demektir.[3] Kısaca *teâruz* olarak ifade edilen bu durumun gerçekleşmesi için, birbiriyle ters hükümler ifade eden delillerin *zaman ve mekân* bakımından ayniyet arz etmeleri; bu iki delilin istidlal etme bakımından aynı derecede kuvvete sahip olması gerekmektedir.[4] Ancak, *teâruz* denildiğinde asıl kastedilen, *müctehidin nassların zahirinde bulduğu çelişki gibi görünen hususlardır. Yoksa delillerin hakikatte çelişmesi gibi bir durumun söz konusu olması mümkün ve muhtemel değildir.*[5]

Teâruz konusunda her mezhebin takip ettiği farklı metotlar vardır. Söz konusu durum vuku bulduğunda Hanefîler, önce delillerin vârid olduğu zamana bakmakta; hangi delilin önce olduğu bilinebiliyorsa sonraki delilin *mensûh* olduğu hükmü

---

[1] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 273.

[2] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** II,325.

[3] Muhammed el-Hudarî, **Usûlü'l-fıkh,** Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2005, 443.

[4] Şelebî, **a.g.e,** 522.

[5] Hallâf, **a.g.e,** 224.

vermekte;[1] hangisinin önce olduğu bilinmiyorsa, *tercihte* bulunmakta; şayet bu da mümkün değilse *cem etmekte (her iki delil de kullanılmakta)*¸bu da mümkün değilse bu delillerle amel etmeyi terk ederek bir alt derecedeki delil ile amel etmektedirler.[2] Yani sırası ile *nesh, tercih, cem' ve terk* şeklinde bir metot takip etmektedirler.[3]

Leknevî'nin, Hanefî mezhebiyle diğer konulara göre daha fazla farklı düşündüğü alan *delillerin çatışması/teâruzu'l-edille* konusudur. Leknevî bu konuyu, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* isimli kitabında tahlil etmiş; *nesh, cem' ve tercih* hakkında sorulan beşinci ve altıncı sorularda bu konuya temas etmiştir. Leknevî bu konu ile alakalı Hanefilerden bazılarının *nesh, cem' ve terk* şeklinde bir yöntem takip ettiğini; bazılarının da *nesh, tercih, cem' ve terk* şeklinde bir metot takip ettiklerini ifade ederek onların yaklaşımını özetlemektedir. Buna mukabil Leknevî, önce *delilleri cem etme;* mümkün değilse *tercihte bulunma;* bu da mümkün değilse *nesh* olduğuna hükmetme ve son olarak *fesh (delillerle ameli terk etme)* şeklinde bir sıralama takip etmektedir. Bu konuyla alakalı onun görüşleri şu şekildedir:

> *"Her bir kimsenin takip ettiği yol ve istidlal ettiği delili vardır. Ancak uygun olan, ön sıraya cem' etmeyi alıp tercihte bulunmayı ikinci sıraya koymaktır. Çünkü tercihi öne almak demek, delillerden biriyle ameli terk edip diğeriyle amel etmek demek iken; cem' etmek, mümkün mertebe her iki delille de amel etmek manasına gelmektedir. Şayet cem' mümkün değilse, tercihe ve neshe yönelmek; o da mümkün gözükmüyorsa fesh ile hükmetmek gerekmektedir. Nitekim "Halbetü'l-mücellî şerhu Münyeti'il-Musallî"*

[1] Teftezânî, **a.g.e,** II, 230.

[2] Şelebî, **a.g.e,** 528-532.

[3] *Teâruz* söz konusu olduğunda yukarıda belirtildiği şeklide hareket edilmekte; şayet iş *bu delille ameli terk* boyutuna geldiyse, delillerle amel sırası ve rütbesine göre bir alttaki delil ile amel edilmektedir. Yani *teâruz* ayette ise ve hadisten bir delil varsa *hadis* ile amel edilmekte; şayet hadisle istidlal edilemiyorsa sırasıyla *kıyas, sahabe kavli* şeklinde hareket edilmektedir. Bkz. İbn Emîr el-Hâc el-Halebî, **et-Takrîr ve't-tahbîr ale't-Tahrîr fî usûli'l-fıkh,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1999, III,4; Teftezânî, **a.g.e,** II, 230.

isimli eserinde İbn Emîr el-Hâc da (v. 879) mümkün mertebe cem' etmeyi öne almak gerektiğini ifade etmektedir.[1]

Bunlara ilaveten Leknevî, *delilleri cem' edebilmek için mutlaka bir kaide, şahit, nass gibi şer'î bir delilin olması gerektiğini; sadece akla dayalı olarak delillerin cem' edilemeyeceğini, edilse de bunun muteber olmayacağını* ifade etmekte; muhaddislerin de bu şekilde görüş beyan ettiklerini belirtmektedir.[2] Ayrıca, *"Sahâbînin, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonraki fiilleri ile alakalı bir teâruz söz konusu olduğunda, bu fiil şayet kitap ve sünnetin onayladığı bir fiil ise kabul etmek evlâdır. Şayet nassa muhalif ise, sahâbînin bu fiili Hz. Peygamber'den (s.a.v.) görmüş olabileceğinden dolayı cem' edilir; şayet bu fiille alakalı kitap ve sünnetten bir delil yoksa sahâbînin yaptığı bu fiilini taklit etmek daha evlâdır. Aynı sıralama ve kıstaslar tâbiîn için de geçerlidir."* şeklindeki açıklamaları da cem' etmenin şartları arasında zikretmektedir.[3]

Cem' etme konusunda bunları söyleyen Leknevî, tercihte bulunma ile alakalı olarak *sahih olan iki hadisten birinin birden fazla rivayetle ve farklı yollardan gelmiş olması, onun mutlak olarak tercih edilmesi gerektiği manasına gelmediğini; râvîsi çok olan birçok rivayetin zayıflık derecesini aşamadığını* ifade etmektedir.[4] Ayrıca o, Hanefîlerin *bir hadisin mütevâtir veya meşhur hadis derecesine ulaşmadığı müddetçe birden fazla yolla gelmiş olmasının onu tercih sebebi sayılamayacağı görüşünü*[5] kabul etmek yerine içinde Hanefîlerden Ebü'l-Hasen er-Kerhî, Cürcânî'nin de bulunduğu Şâfîlerin *birçok tarikle rivayet edilmiş hadisin derece bakımından kuvvet kazandığı, râvînin çok olmasının hadisin kuvvetini de artırdığı; bu rivayetin tek ilim ifade edebileceği ve dolayısıyla bu tür bir rivayetin*

[1] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 196.

[2] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 220.

[3] Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 54-55.

[4] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 181, 210.

[5] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 207.

teâruz söz konusu olduğunda tercih sebebi olarak kabul edilebileceği görüşünü kabul etmektedir.[1]

Hanefilerin teâruz konusundaki ilk olarak neshe teşebbüs etmelerini de tenkit eden Leknevî, şer'î bir delili amel edilebilir durumdayken yok kabul etmenin ve amel etmekten düşürmenin uygun bir tutum olmadığını, tenâkuz gibi gözüken ve zahirde çeliştiği farz edilen bu iki delilin derinlemesine incelenerek cem' etmek gerektiğini; şayet cem' etmek mümkün değil ancak önceki hükmün iptal edildiğini gösteren bir delil varsa neshe gidilebileceğini ifade etmekte; ehl-i hadisin de bu yöntemi takip ettiğini söylemektedir.[2] Ayrıca, neshin sadece şârînin bildirmesi yahut şârînin beyanına denk bir delille gerçekleşebileceğini; bunun haricinde nasslarda nesh olduğunu söylemeye cesaret edilmemesi gerektiğini ifade etmekte; cem' etmenin daha mutedil bir yol olacağını sözlerine eklemektedir.[3]

Bu kısımda *Leknevî'nin delilleri ele alışı, aslî ve fer'î delillere dair görüşlerine* yer verdik. Bir sonraki başlıkta ise, *Leknevî'nin bazı furû-u fıkıh konularına dair görüşlerini ve bunlarda takip ettiği yöntemi* ihtiva edecektir.

[1] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 208.

[2] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 183.

[3] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 193.

2. BAZI FURÛ-U FIKIH KONULARINA YAKLAŞIMI

Leknevî'nin ele aldığı konular, klasik fıkıh kaynaklarında ele alındığı gibi *ibâdât, muâmelât, münâkehât ve ukûbât* şeklinde bir görüntü arz etmektedir. Bununla birlikte kendisine sorulan ve daha çok fetva niteliği taşıyan *güncel meselelere dair yazdığı risale/makale* şeklindeki eserleri de mevcuttur. Bu konulara ve bu konularda gösterdiği yaklaşım tarzına bakıldığında, birbiriyle yakınlık; hatta ayniyet gösteren bir üslupla karşılaşılmaktadır.

Klasik kaynaklarda *nevâzil/vâkıât/fetâvâ* olarak ifade edilen konuların varlığı göz önüne alındığında ve bu konulara verilen fetvaların mezheplerin dinamikliğini gösteren bir husus olduğu gerçeğine dikkat edildiğinde, Leknevî'nin *güncel meselelere dair yazdığı fetvalarda da* mezhep dinamizmini gösteren karinelere rastlamak çok da zor olmayacaktır. Bu sebeple Leknevî'nin, Hanefî mezhebinin temel dinamiklerini ve usulünü tatbik ettiğine şahit olduğumuz alan, yaşadığı dönemin gündemine dair kaleme aldığı risalelerdir.

Leknevî'nin eserleri kısmında tüm risale ve kitapları tanıtıldığından, *fıkıh ilmi ile alakalı eserlerine* detaylı olarak yer verildiğinden dolayı burada sadece risalelerinde ele aldığı konulardan bazılarına misaller verilip bu konulara yaklaşımı ortaya konacak ve risalelerinin genel değerlendirmesi yapılacaktır.

2.1. Cemaatin Fâtiha Sûresini Okuması

Leknevî bu meseleyi, *ibâdât* konuları ile alakalı yazdığı *İmâmü'l-kelâm fîmâ Yetealleku bi'l-Kırâati Halfe'l-İmâm* isimli risalesinde ele almaktadır. Leknevî'nin bu risalede vardığı sonuç, Hanefî verdiği hükümden farklılık göstermektedir. Konuyla alakalı mezheplerin yaklaşımı şu şekildedir: Hanefîler, *ister (öğle, ikindi gibi) hafî (sessiz) kıraat ile ister (sabah, akşam veya yatsı gibi) cehrî (açıktan) kıraat ile olsun; imam ile kılınan namazda cemaatin Fâtiha suresi okumasının caiz olmadığını* belirtmektedir.[1] Şâfîler, *kıraatin*

[1] Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf *kıraatin caiz olmadığını;* İmam Muhammed ise *Fâtiha okumanın ihtiyata binâen güzel olacağını* ifade etmektedir. Bkz. Merginânî, **el-Hidâye,** I, 357.

açıktan ve gizli olduğu tüm namazlarda Fâtiha okumanın caiz olduğunu ifade etmekte;[1] Mâlikîler ise, *açıktan kıraatin olduğu namazlarda Fâtiha okunmayıp sessiz kıraatin olduğu namazlarda Fâtiha okunmasının caiz olduğunu*[2] söylemektedir.[3]

Leknevî, mezheplerin bu konu hakkındaki görüşlerine geniş bir şekilde yer verdikten sonra her bir mezhebin ayet, hadis, icmâ, sahâbî kavli ve aklî delillerle yaptığı istidlallere değinmekte; yaptığı tahlil ve tenkit neticesinde kendi görüşünü ortaya koymaktadır.[4]

Leknevî bu konunun *tek bir hükme bağlanmaması gerektiğini* ifade ederek, *imamla kılınan namazda cemaatin Fâtiha suresi okumasının* namazın bir rüknü olmadığını[5] bu konu ile alakalı zikredilen en zayıf görüşün, *namazda Fâtiha okunduğunda namazın iptal olduğu* yönündeki görüş olduğunu,[6] *Fâtiha suresini namazın rüknü kabul edenlerin görüşü gibi doğru bir hüküm olmadığı; özellikle Fâtiha'yı okumayı rükün bağlamında*

---

[1] Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî, **el-Muğnî,** Kahire, Dâru'l-hadîs, 2004, II, 120. Bu konuda Hanbelîler *imamın arkasında Fâtiha suresini okumanın vacip olmadığını; Mâlikîler ise, gizli yapılan kıraatte Fâtiha okunabileceğini* söylemektedirler. Geniş bilgi için bkz. İbn Kudâme, **a.g.e,** II, 116-121.

[2] Muhammed b. Ahmed ed-Düsûkî, **Hâşiyetü'd-düsûkî alâ Şerhi'l-Kebîr,** Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y. I, 247; Muhammed b. Abdullah el-Hıraşî, **Şerhu Muhtasari Halîl,** Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y, I, 280.

[3] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 263.

[4] Bu risale içinde Hanefîlerin, Şâfîlerin ve Mâlikîlerin istidlal ettiği *kitap, sünnet, sahâbî kavli, icmâ ve aklî delillerden* her birini detaylı olarak ele almıştır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 101-263.

[5] Leknevî; bazı imamların, cemaatin Fâtiha suresi okumasını namazın bir rüknü olarak kabul ettiğini; ancak böyle olması durumunda unutularak Fâtiha suresi okunmadığında namazın iptal olması gerektiğini belirtmekte; unutularak terk edilmesi durumunda namazın iptal olmayıp sehiv secdesi ile namaz telafi edilebileceğini söylemektedir. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 252.

[6] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 265; a.mlf, **Umdetü'r-riâye,** II, 122.

tartışmanın, usul üzerinde ortaya çıkan bir tartışma olduğunu[1] ifade etmekte ve bu konu ile alakalı kendi görüşünü şu sözleriyle beyan etmektedir:

> *"Gerek ayetler gerekse merfû ve mevkuf hadisler cemaatin Fâtiha suresini okumasını yasaklar niteliktedir. Çünkü cemaatin bu sureyi okuması durumunda vâcip olan sükût etme ve imamın zihnini karıştırmama emri ihlal edilecektir. Dolayısıyla aksi yönde hüküm verip Fâtiha'yı okumayı şart koşanların delilleri kuvvetli değildir. Bütün bunları dikkate aldığımızda şu neticeye varılmaktadır: Cemaate Fâtiha suresi okumak farz değildir; lakin kıraatin gizli yapıldığı –öğle ve ikindi gibi- namazlarda cemaatin Fâtiha suresini okuması müstehap veya sünnettir. Hanefilerden ve Mâlikîlerden bazı imamlar da bu yönde görüş beyan etmiştir."*[2]

Bu konu ile alakalı olarak Leknevî kısaca, Hanefî mezhebinin tercih edilen görüşünden farklı düşünüp İmam Muhammed'in de kabul ettiği görüşe paralel fikir beyan etmektedir. Bunun sebebini ise *bir ictihad, rivayetten besleniyor ve ona aykırı bir durum arz etmiyorsa, bu ictihadın terk edilmemesi* şeklinde açıklıyor.[3] Çünkü her mezhebin istidlal ettiği delil kendi içerisinde tutarlılık göstermekte ve bir kuvveti haiz bulunmaktadır. Bundan dolayı ona göre mutedil olan, mezheplerin vardığı makul neticeleri görmezden gelmeden belirli bir insaf çerçevesinde değerlendirmektir.[4]

2.2. Kahkahanın Abdest ve Namaza Etkisi

Leknevî bu konu ile alakalı görüşlerini, risaleleri içinde yer alan *el-Heshese bi Nakdı'l-Vüdû-i bi'l-Kahkaha* isimli eserinde ele alır. Leknevî, *kahkahanın abdest ve namaza*

---

[1] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 266.

[2] Leknevî, **Umdetü'r-riâye,** II, 122, 126-127. Bu şekilde görüş beyan eden *Leknevî, İmam Muhammed'in de tercih ettiği görüş olan cemaatin kıraat yapmasının, kıraat yapmayıp susmasından daha evla olduğunu* vurgulamaktadır. Bkz. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 268.

[3] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 267.

[4] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 265.

etkisine dair bir hüküm ortaya koymadan önce, *kahkaha, gülme ve tebessümle ilgili ayrıntılara temas etmekte ve yaptığı bu tanımla konunun sınırlarını* çizmektedir.[1] Kahkahanın abdesti bozması ile alakalı üç farklı görüş bulunmaktadır. İçinde İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfî'nin bulunduğu ve *kahkahanın abdesti bozmadığı yönünde* hüküm verenler,[2] Ebû Musa el-Eş'arî, Hasan-ı Basrî ve Evzâî'nin *kahkahanın, şayet namaz esnasında olursa abdesti bozacağı* şeklindeki görüşüyle hükmedenler[3] ve *kahkahanın sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında namaz kılan kimsenin abdestini bozacağına hükmedip bunu tüm namazlara teşmil etmeyenler*. Bu grupta sadece Hz. Cabir bulunmaktadır.[4]

Bu görüş ayrılıklarının teorik olmasının yanı sıra bir de pratikteki neticeleri söz konusudur. *Kahkahanın abdesti bozması bir hades (abdesti bozan kan, irin vs.) olması ya da cezâî bir müeyyide olmasına* göre farklı hükümler ortaya çıkacaktır. Nitekim *kahkahanın hades* olduğunu ileri sürenlere göre *kahkahadan dolayı abdesti bozulan kimse Kur'ân'a da dokunamayacak; hades olmadığını söyleyenlere göre ise bu kimsenin Kur'ân'a temas etmesinde bir mahzur söz konusu olmayacaktır.* Leknevî ise, içinden *kahkahadan dolayı*

---

[1] *Kahkaha* ile alakalı burada *şiddetli gülme, gülerken "kah kah/قه قه" sesini telaffuz etme, azı dişi görünsün veya görünmesin; kendisi veya varsa yanında bir kimse onun duyabileceği şekilde gülme, azı dişleri görünecek şekilde gülüp kıraate engel olacak surette gülmesi, gülerken "kah/قه" şeklinde iki harf telaffuz etmesi* gibi tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlar içerisinden Leknevî'nin tercih ettiği, *kahkahadan dolayı abdestin bozulması hükmünün, namaza engel olan bir durum sebebiyle "ceza olarak" verildiğini; dolayısıyla harf sayısı veya telaffuza bakılmaksızın mutlak olarak sesin çıkması şeklinde oluşan kahkaha ile abdestin bozulacağı* görüşüdür. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 421.

[2] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 423.

[3] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 424.

[4] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 444.

abdest almanın bir ceza olarak emredildiğini; dolayısıyla bunun hades olarak değerlendirilmemesinin kıyasa uygun olacağını ifade etmektedir.[1]

Hanefî mezhebini bu konudaki görüşü, *şayet kahkaha bâliğ/bâliğa olan bir kimseden*[2] *gusül dışında alınmış bir abdestle*[3] *rükû ve secdesi olan mutlak bir namazda*[4] *uyanık olduğu halde*[5] *namazın teşehhüd ve sehiv secdesi de dâhil herhangi bir kısmında*[6] *vuku bulacak olursa bu kimsenin abdestinin ve namazının bozulacağı* yönündedir. Leknevî de, *kahkahanın namazla birlikte abdesti de bozduğuna hükmetmektedir.*[7]

Sonuç olarak Leknevî, bu konu ile alakalı Hanefî mezhebinden farklı bir görüş beyan etmemektedir. Çünkü bu konuyu müstakil olarak ele almasının sebebi, *Hanefî mezhebinin bu konudaki delillerinin yetersiz olduğuna* dair oluşan menfi kanaattir. Leknevî, bu kanaatin, hakikati yansıtmadığı ve objektif bir görüş olmadığını ispat maksadıyla bu risaleyi yazdığı için,[8] Hanefî mezhebinin delillerini tahrîc ve tahkikten öteye geçmemiş; mevcut hükümleri delilleri ile birlikte diğer mezheplerle mukayese ederek zikretmiştir. Nitekim kaleme aldığı bu risalenin sonuç kısmında *kahkahanın hükme olan etkilerine değil; ahlâkî olarak nasıl değerlendirildiğine temas etmekte; bununla alakalı hadislere, sahâbî sözlerine ve imamların ifadelerine* yer vermektedir.[9]

---

[1] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 447.

[2] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 446.

[3] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 451.

[4] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 450.

[5] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 447.

[6] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 449.

[7] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 101.

[8] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 419.

[9] Leknevî, **el-Heshese,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 451-454.

2.3. Süt Akrabalığı Oluşmasında Kadının Şahitliği

Leknevî *münâkehât* ile alakalı *el-İfsâh an Şehâdeti'l-Mer'et-i fi'l-İrzâ'* isimli risaleyi kaleme almıştır. Bu risalenin yazılma sebebi, *eserleri* ile alakalı bilgi verilen kısımda ele alınmıştı. Leknevî'nin bu risalede, *nişanlanan kadının annesinin, damat için – yanında erkek veya kadın ikinci bir şahit olmaksızın- "Ben bu adamı emzirmiştim; onun sütannesiyim."* şeklindeki ifadesinin *şahitlik bağlamında mı; yoksa ikrar bağlamında mı değerlendirileceği; bu ifadeden dolayı süt akrabalığı oluşup oluşmayacağı ve evlilik akdinin geçerli olup olmayacağı* konusuna açıklık getirmektedir. Risalenin konusu bundan ibaret iken Leknevî bu risalede *şahitlik ve ikrar* ile alakalı bazı hususlara değinmektedir. Çünkü risale, *sütannesi olduğu kesin olan bir kadının kızı ile süt evladın evliliğinden* ibaret değildir. Bu sebeple Leknevî, konuya önce *sütanne olduğu iddiasında bulunan kadının bu ifadesinin şahitlik olduğunu; dolayısıyla bu iddiayı teyit edecek iki şahit olması gerektiğini* ifade ederek başlamakta; sağlıklı bir hüküm verebilmek adına konunun sınırlarını net çizgilerle çizmektedir.[1]

Konu, iki başlık altında incelenmekte ve *bu iddianın nikâhtan önce ortaya çıkmasıyla sonra ortaya çıkmasının akde etkisine* temas edilmektedir. Leknevî, *gerek nikâhtan sonra gerekse nikâhtan sonra ortaya atılan bir iddiadan dolayı iki şahit getirilmediği müddetçe akdin iptal olmayacağını; fakat ihtiyata binaen töhmetten kurtulmak için akdin feshedilebileceğini* ifade etmektedir.[2] Leknevî, *tek başına bir kadının yeterli olmayıp bir tane de erkek şahidin bulunma zorunluluğunu ise, şahit olunan meselenin erkekler tarafında da vâkıf olunacak bir mesele olması ve sadece kadınların muttali olduğu bir husus olmamasından kaynaklandığını* belirtmektedir.[3]

---

[1] Leknevî bu duruma ilişkin *tek başına bir kadının şahitliğinin, süt akrabalığı oluşması için yeterli olmadığı gibi, iki şahit getirmediği müddetçe de sütanneliği ikrarının da muteber olmayacağını* ifade etmektedir. Leknevî, **el-İfsâh,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 203.

[2] Leknevî, **el-İfsâh,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 205, 207.

[3] Leknevî, **el-İfsâh,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 206.

Leknevî'nin konuya yaklaşım tarzı ve meseleyi ele alışından da anlaşıldığı gibi, o, bu konuya Hanefî mezhebinin verdiği hükümden farklı bir görüş ileri sürmemekte; Hanefî mezhebinin vardığı sonucu tahlil ve tahrîc etmektedir. Leknevî'nin yaptığı açıklama ise şu şekildedir:

> *"Hüküm itibariyle evlilik akdi iptal olmaz. Şayet bu tür bir iddiayı kadın (kayınvalide) akitten önce veya ortaya atar ve iddiasında ısrarcı davranırsa, erkeğin (damat) şüphe hissetmesi durumunda ihtiyata binaen bu evlilikten vaz geçmesi evlâdır. "*[1]

Süt akrabalığının oluşmasında, erkek şahidin bulunmasını zorunlu görenler, süt emzirmenin, sadece kadınların muttali olduğu bir durum olmadığını ifade etmektedirler.[2] Nitekim Leknevî de bu konunun, ikrar bağlamında değil; şahitlik bağlamında ele alınması gerektiğini, mezheplerin de bu konuyu şahitlik bağlamında ele aldıklarını ve bu sebeple görüş ayrılıklarının olduğunu ifade etmekte; söz konusu meselenin ikrar ile açıklanamayacağını şu sözleriyle beyan etmektedir:

> *"'İkrar eden kişinin ikrarı kendisini bağlar ve bu ikrarı ile muamele görür; bu sebeple kadının bu iddiasından dolayı nikâh haramdır.' Hükmüne varamayız. Çünkü kadının bu iddiası, kendi aleyhine yaptığı bir iltizam (sorumluluk altına girme) ve kendisini bağlayan bir husus değil; başkası hakkında ortaya attığı bir iddiadır. Bundan dolayı 'Kişi ikrarı ile muamele görür.' kaidesi ile bu meselede amel etmek mümkün değildir."*[3]

Sonuç itibariyle Leknevî bu konuyla alakalı yazdığı risalesinde, Hanefîlerin vardığı neticeyi tasrih etmektedir. Diğer risalelerinden farklı olarak bu risalesinde *diğer*

[1] Leknevî, **el-İfsâh,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 208.

[2] Leknevî, **el-İfsâh,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 206.

[3] Leknevî, **el-İfsâh,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 208.

mezhep imamlarına dair tafsilatlı bilgi vermemekte, sahabilerin bu konu hakkındaki beyanlarına değinmemekte, konunun esasını oluşturan hadis[1] *dışında diğer delillerden* bahsetmemektedir.

2.4. Rehin Alınan Maldan İstifade Edilmesi

Leknevî'nin *muâmelât* ile alakalı kaleme aldığı tek risale, *el-Fülkü'l-meşhûn fîmâ yetealleku bintifâi'l-murtehini bi'l-merhûn* isimli risalesidir. Bu risaleyi Leknevî, *rehin alan (mürtehin) veya rehin veren (râhin) kimsenin rehin verilen maldan istifade edip etmemesi* ile alakalı hükmü ortaya koymak için yazmıştır.

Leknevî bu risalede, dört mezhebe ait görüşleri ortaya koyarak problem tespiti yapmaktadır. Bu konuyla alakalı Ebû Hanîfe'nin *rehin veren kişinin rehin verilen maldan istifade edemeyeceği;* İmam Şâfî'nin *mürtehin zarar etmediği müddetçe rehin veren kişinin (râhin) istifadesinin caiz olduğu;* Ahmed b. Hanbel'in *mürtehinin (rehin alan) bu rehinden istifadesinin caiz olduğu* görüşünde olduğunu nakletmektedir.[2]

Risalede, diğer mezheplere ait tüm deliller ve mezhep içi ihtilaflara yer verilmekte; mezhepler arası tartışmaya sebep olan hadisin, bu konuyla alakalı Ebû Hureyre'den gelen *"Rehin alınan devenin, masrafı karşılanmak kaydıyla üzerine binilebilir; sütünden içilebilir."* hadisi olduğunu ifade etmektedir. Leknevî, *bu hadisin zahirine bakıldığında, gerek Ahmed b. Hanbel'in anladığı şekilde mürtehinin rehin alınan maldan istifadesinin caiz olacağı; gerekse İmam Şâfî'nin dediği gibi rehin veren kimsenin, rehinden*

---

[1] Leknevî bu konunun dayandığı delilin, Buhârî'nin (v. 256) rivayet ettiği hadis olduğunu ifade etmekte; bu hadis üzerine gerek Hanefî mezhebinden bazı imamların gerekse Aynî (v. 855) ve Kastalânî (v. 923) gibi muhaddislerin yaptığı değerlendirmelere yer vermektedir. Bkz. Leknevî, **el-İfsâh,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 204-205.

[2] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 403. İbn Kudâme, *sütü içilen, üzerine binilen bir rehin olması durumunda istifadenin caiz; diğer rehinlerden istifadenin caiz olmadığı* ile alakalı gerek Ahmed b. Hanbel'in görüşünü, gerekse diğer imamların görüşlerine yer vermekte; Ahmed b. Hanbel'e göre Mürtehinin rehin alınan maldan istifade edebileceğini naklediyor. Geniş bilgi için bkz. İbn Kudâme, **a.g.e,** VI, 100-103.

istifadesinin mümkün olduğu hükmüne varılmasının mümkün olduğunu söylemektedir.[1] Fakat her iki görüşe de itirazların bulunduğunu ve bu itirazların mezkûr hadisin yorumlanmasından kaynaklandığını ifade etmektedir.[2]

Hanefîlerin görüşlerine müstakil bir başlık altında temas eden Leknevî onların da farklı görüşler ileri sürdüklerini; bu konunun mezhep içinde de farklı yorumlandığını söylemektedir. Nitekim Hanefîlerin, *rehin veren kişinin izni olmadıkça bu maldan istifadenin caiz olmadığını düşündüklerini; fakat izne bağlı olarak bu maldan istifa etmenin hükmü konusunda ihtilafa düştüklerini* ifade etmektedir.[3] Leknevî, Hanefîlerin bu konuya yaklaşımında *menfaat ihtiva eden bir borcun ribâ olacağı* yönündeki hadisin etkili olduğunu; rehin alınan maldan istifadeye izin vermeyenlerin bu hadisle amel ettiklerini işaret etmektedir.[4]

Leknevî gerek mezheplerin gerekse Hanefî mezhebinin kendi içinde vardığı neticeler içinde en kuvvetli ve sahih olanın, *rehin veren kimsenin kendiliğinden izin vermesi durumunda rehin alınan bu maldan mürtehinin faydalanmasının mekruh olmadığı; ancak rehin alan kimsenin, bu maldan istifade etmek istediğine dair şart ileri sürmesinin*

---

[1] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 404.

[2] Bu hadise göre Şâfî mezhebi *rehin veren kimsenin;* Hanbelî mezhebi *rehin alan kişinin* istifade edebileceğine dair hüküm verdiklerini; bir kısım âlimin "*Menfaat ifade eden borcun (karz) ribâdır."* Hadisinin bu rivayeti neshettiğini; başka bir grubun da *"rehin veren kişinin izin vermesi durumunda istifadenin caiz olduğu* yönünde fikir beyan ettiğini söylemektedir. Bkz. Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 406.

[3] Hanefîlerin görüşlerini beş maddede toplayan Leknevî bir kısmının *mürtehinin bu maldan istifade etmesinin caiz olmadığını*; bir kısmının *caiz olduğunu*, bir kısmının *diyâneten caiz olup kazaen caiz olmadığını*; başka bir kısmının *faydalanmaya dair şart ileri sürüldüyse caiz olmayıp şart ileri sürülmediyse caiz olduğunu* ve diğer bir kısmın *şart koşulduysa haram, koşulmadıysa istifadenin mekruh olduğunu* düşündüğünü söylemektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 408.

[4] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 410- 411.

mekruh olduğu yönündeki Hanefîlere ait olan görüş olduğunu ifade etmektedir.[1] *İstifade etme kaydıyla rehin almanın mekruh oluşunu, "menfaat ihtiva eden borca" benzemesiyle açıklamakta; şart ileri sürülmeden istifade etmenin caiz oluşunu ise, bu konunun esasını teşkil eden "Rehin alınan deve, masrafı karşılığında üzerine binilebilir; sütünden içilebilir."*[2] yönündeki hadis ile bağdaştırmaktadır.[3]

Yaşadığı bölgedeki bazı kimselerin, *şart ileri sürülüp sürülmesine bakmaksınız mürtehinin rehin aldığı maldan istifade edebileceği yönde fetva verdiğini, bu şekilde bir fetva ile yanılgıya düştüklerini* ifade etmekte, *kendileri yanlışa düştükleri gibi diğer insanları da yanlışa sürüklediklerini* söylemektedir.[4]

Leknevî'nin *muâmelât* ile ilgili kaleme aldığı bu risalede takip ettiği usul, diğer risalelerinde takip ettiğinden farklılık göstermemektedir. Nitekim diğer risalelerinde de önce kavramsal çerçeveye temas etmekte, konunun sınırlarını çizmekte, mezheplerin konuya yaklaşımını ortaya koyarak problemin diğer mezhepler nezdinde nasıl değerlendirildiğine dair yaptığı açıklamaların sonrasında Hanefî mezhebinin görüşüne temas ederek kendi fikrini ifade etmektedir.

2.5. Kişinin Mahremi İle Evliliğinin Hükmü

Leknevî *ukûbât* ile ilgili sadece *el-Kavlü'l-câzim fî sukûti'l-haddi bi nikâhi'l-mehârim* isimli risaleyi kaleme almıştır. Leknevî'nin bu risaleyi kaleme almasında etkili olan faktör, *annesi yahut kız kardeşi ile cima eden bir kimseye Hanefî mezhebinde zina haddi*

---

[1] Leknevî, *rehin alınan maldan istifade edilmeye dair bir bölgede örf oluşsa bile bu maldan istifade etmenin yine mekruh olduğunu* ifade etmekte; bu durumun *rehin alan kişi tarafından dolaylı olarak (hükmen) ileri sürülmüş bir şart gibi olacağını* sözlerine eklemektedir. Bkz. Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 412.

[2] **Buhârî,** Rehn 48.

[3] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 412.

[4] Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 413.

uygulanmayacağı; had cezası uygulanmamasının ise, bu tür bir cimanın Hanefî mezhebinde meşru olduğu anlamına geldiği yönünde Şiîler tarafından çıkarılan söylentilerdir.[1]

Risalenin yazılmasına sebep olan konu, Hanefî mezhebinde had cezasını gerektiren veya düşüren faktörlerle alakalı olmadığından, risalenin başında *suç ve ceza* bağlamında *had cezası ve suçun çerçevesi ile ilgili olarak*, kavramsal tahliller yapılmaktadır.[2]

Leknevî'nin diğer risalelerinden farklı olarak konuyu bu şekilde usul açısından incelemesi, onun, bu söylentinin kaynağı olan kimse ile kısa süreli münâzara etmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Fakat diğer risalelerinde olduğu gibi bu risalesinde de, konu ile alakalı tüm delilleri toplu olarak bir başlık altında zikretmekte,[3] mezheplerin konuya yaklaşımlarına temas etmekte[4], Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşlerine yer vermekte[5] ve Hanefî mezhebi ile alakalı ortaya atılan iddialara cevap vermektedir.[6]

Leknevî'nin yer verdiği kadarıyla mezheplerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir: *Bir kimse süt veya nesep yolu ile akrabası olan bir kimse ile böyle bir akdin haram olduğunu bilerek akit yapsa, bu akit sahih değildir, bu konuda ulema ittifak etmiştir. Fakat böyle bir akit yaptıktan sonra cima etmesi durumunda mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Mâlikî, Şâfî ve Hanbelî mezhebine göre, bu kimseye had cezası uygulanması gerekirken, Ebû Hanîfe'ye göre bu kimseye had cezası değil; ta'zîr cezası uygulanır.*[7] *Ebû Yusuf ve İmam*

[1] Bkz. *Fıkıh İlmine Dair Eserleri*, 97.

[2] Leknevî bu açıklamaları, bu söylentiyi çıkaran kişi ile karşılıklı konuşma şeklinde *had cezası, suç, cezâî müeyyide ve ta'zîr cezası* ile ilgi yapmaktadır. Bkz. Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 11.

[3] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 13.

[4] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 20.

[5] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 26.

[6] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 53.

[7] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 20; İbn Kudâme, **a.g.e,** XII, 177.

Muhammed de, mahremi ile bilerek evlenen bir kimseye had cezası uygulanması gerektiğini ifade etmektedirler.[1]

Ebû Hanîfe, *şüphelerden dolayı hadlerin düşürüleceği* kaidesine dayanarak bu tür bir fiilin üç açıdan şüphe barındırması sebebiyle had cezasının uygulanmayacağını ifade etmektedir. Bunlar, *mahaldeki (cima edilen kadın) şüphe, fiildeki (cima) şüphe*[2] *ve akitteki şüphedir.*[3] *Mahaldeki (cima edilen kadın) şüphe; bir kimsenin, kendi çocuğunun, torununun ve çocuğunun çocuklarının cariyesiyle,*[4] *kinâyeli lafızla boşayıp iddet bekleyen karısıyla,*[5] *annesi veya kızı ile cima ettiği bir kadın ile cima etmesi*[6] *gibi durumları ifade eder. Fiildeki şüphe; para karşılığı (muhâle'a/hul')*[7] *boşadığı karısı ile iddet beklerken cima etmesi, üç talak ile boşayıp iddet bekleyen karısı ile cima etmesi*[8] *gibi durumları içine alır. Akitteki şüphe ise, kişinin mahremi olan bir kadınla evlenmesi gibi durumlarda ortaya çıkar.*[9]

Tüm bu görüşlerden sonra Leknevî; *Ebû Hanîfe'nin ve Hanefî mezhebindeki bazı imamların, mahrem ile olan cimadan sonra had uygulanmayıp ta'zîr cezası uygulanması*

---

[1] Bedreddîn el-Aynî, **el-Binâye Şerhu'l-Hidâye,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2000, VI, 306; Zeydân, **el-Mufassal fî ahkâmi'l-mer'eti ve beyti'l-müslim,** Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2000, V, 70.

[2] Merginânî, **a.g.e,** IV, 97.

[3] Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî, **el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr,** Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 2007, IV, 106.

[4] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 29; Merginânî, **a.g.e,** IV, 99.

[5] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 32, Mevsılî, **el-İhtiyâr**, IV, 106.

[6] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 35.

[7] Kadından (zevce) gelen talep üzerine erkeğin, alacağı bedel karşılığı eşini boşamasına verilen isim olup *mehir karşılığı anlaşmalı boşanma* olarak ifade edilmektedir. Ali b. Muhammed el-Cürcânî, **Kitâbü't-Ta'rîfât,** thk. Muhammed Abdürrahim el-Mar'aşlî, Beyrut, Dâru'n-nefâis, 2007, 166.

[8] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 42; Merginânî, **a.g.e,** IV, 98.

[9] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 45; Merginânî, **a.g.e,** IV, 99.

gerektiğini kat'î (kuvvetli) delillere dayanarak söylediklerini ifade etmekte; ısrarla Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebine bu konuda dil uzatanların kasıtlı olarak bunu yaptıklarını söylemektedir.[1]

Risalede konuyu detaylı bir şekilde ele alan ve verilecek hükmün tutarlılık göstermesi için bazı tahliller yapan Leknevî'nin özetle söyledikleri ve değerlendirmeleri şu şekildedir: Büyük veya küçük her türlü kabahatten ötürü had cezası uygulanmadığından, salt olarak *cinsel ilişki* sebebiyle de bir kimse had cezasına çarptırılmaz. Nasıl ki cezanın, kânûnî olarak tanımlanması ve nass ile sınırlarının tayin edilmesi gerekli ise, bir fiilin de suç olarak değerlendirilebilmesi için belirli şartları taşıması gerekmektedir. Nitekim *had cezası* olarak ifade edilen müeyyideler, ancak Allah Teâlâ tarafından tayin edildiğinden, nassa dayanmayan bir suçun *had cezası* ile cezalandırılması mümkün değildir. Bu sebeple zina eden bir kişinin, bu fiili kiminle, nasıl ve ne şekilde işlediği tayin edilmeden had cezasına çarptırılması, uygulama açısından mahzurlar doğurmakta; hadis ile *"Şüpheler sebebiyle had cezalarını düşürünüz."* şeklinde ifade edilen duruma ters düşmektedir. Bununla birlikte, suçu irtikâp eden bir kimseye had cezası uygulanmamasının, o fiilin meşru olduğunu göstermediği gibi, bu kimseye had dışında hiçbir müeyyidenin uygulanmayacağını da göstermez. Nitekim *idrar içmek; şarap içmek* kadar gayr-i meşru ve çirkin bir ameliye olmasına rağmen, şarap içen bir kimseye had cezası uygulanacak iken, nass ile tayin edilmediği için idrar içen bir kimseye had cezasının uygulanmaması, *idrarın temiz; içilmesinin de meşru olduğu* anlamına gelmez. Aynı şekilde, annesi veya mahrem olan başka bir akrabası ile cima eden bir kimseye *recm/had cezası* uygulanmaması, bu fiilin meşru anlamına gelmediği gibi, bu fiili işleyen bir kimse de cezadan muaf tutulduğu manası çıkmaz. Nitekim had cezası tayin edilmeyen bir suçtan dolayı, devlet başkanında bulunan *ta'zîr cezası uygulama yetkisi*, bazen had cezasından da caydırıcı olabilmektedir. Buna örnek olarak, bu fiili işleyen bir kimseye recm veya celde/kırbaç cezası uygulanamasa bile, devlet başkanı bu kimseyi siyaseten ölüm ile cezalandırabilir.

[1] Leknevî, **el-Kavlü'l-câzim,** 107.

Bu kısımda, *Leknevî'nin bazı konulara yaklaşımını* resmetmeye çalıştık. Bir sonraki kısım ise *Leknevî'nin fıkıh ile alakalı bazı konulara nasıl bir yaklaşım sergilediği ve bu konularda ne düşündüğünü ele aldığımız* bir kısım olacaktır.

3. LEKNEVÎ'NİN MUHTELİF KONULARLA ALAKALI GÖRÜŞLERİ

Leknevî tahsil ettiği ilimlerin yanı sıra, yazdığı bazı eserlerde gerek konu ile alakalı olduğu için gerekse konunun bir boyutunu oluşturduğu için birtakım hususlara temas etmiştir. Çalışmamızın bu kısmı, *Leknevî'nin muhtelif konulara dair görüşleri* başlığı altında eserlerinde sıklıkla rastladığımız birtakım hususları ihtiva edecektir. Bu kısımda, Leknevî'nin gerek eserlerinde gerekse bu eserlerin mukaddimesinde temas ettiği hususlar tercih edilmeye çalışıldı. İlgili başlıklarda da görüleceği üzere, Leknevî, kaleme aldığı eserlerin bir kısmını reddiye maksatlı olarak yazdığından bazı şahıslar ve konularla alakalı kendi görüşlerini beyan etmiş; bu konuları kendi zaviyesinden dile getirmiştir. Bunların içinde bu kısımda yer vermeyi uygun gördüğümüz konular ise, daha çok onun fıkıh ilmi ile alakalı değerlendirmelerini yansıtan konulardır. Bu bağlamda Leknevî'nin fıkhî bazı meselelerin çözümünde önemli gördüğü konularda nasıl düşündüğünü görmek maksadıyla beş konuda tercih edildi ve bunlara detaylı olarak temas edildi.

3.1. Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Bazı İddialarla Alakalı Görüşleri

Leknevî, Ebû Hanîfe ile ilgili ortaya atılan bazı görüşlere cevap vermektedir. Bunlar daha çok *Ebû Hanîfe'nin; kıyas ve reyi (ictihad) hadisin önüne geçirip hadis varken ictihad ile amel ettiği, sahabelerden kimseyi görmediği, farklı batıl mezheplere tabi olduğu* gibi iddialardır. Leknevî bunlara, muhtelif kitaplarında yer vermekte; bu iddiaların hakikati yansıtmayan iftiralar olduğunu söylemektedir.

Mezhebi reddeden ve mezhepsizliğe karşı en büyük engeli Hanefilik olarak görenlerin hücum ettikleri ilk kimse, Ebû Hanîfe olmuştur. Bu duruma *İmâmü'l-kelâm* isimli risalesinde temas eden Leknevî Ebû Hanîfe'yi müdâfaa bağlamında şunları söylemektedir:

> *"Mezhepsizliğin ortaya çıkardığı tehlikeyi göremeyenlerin dört mezhep içerisinde en çok saldırdıkları ve karşı çıktıkları, bu tartışmalar ortaya çıktığı andan itibaren hep Ebû Hanîfe olmuştur. Bu saldırılar ne bir tenkit ne de bir masum karşı çıkmadır. Bunlar, başlı başına bir iftira ve ithamdan*

ibarettir. Bu ifadeleri kullanan kimselere bakıldığında ise, fetva melekeleri olmadığı gibi takvadan da nasip almadıkları; birkaç hadis kitabı okuyup Ebû Hanîfe'nin istidlal etmediği hadislerle ona karşı çıktıkları görülmektedir. Ebû Hanîfe'ye söven ve ağır ifadeler kullananlar, onun hakikatte hadise muhalefet edip etmediğini maalesef bilmeden; konuyla alakalı tefsir, hadis, kelam ve usul âlimlerinin görüşlerine vâkıf olmadan yapmaktadırlar. Düşünmeden yaptıkları bu saldırı neticesinde, Ebû Hanîfe'nin birçok meselede yanlış fetva verdiğini söyleyebilmekte; Hanefî mezhebini terk etmeyi en doğru yol olarak görebilmektedirler."[1]

Leknevî; Ebû Hanîfe'ye hücum edenlerin başka bir çıkmazının *onu farklı batıl mezheplere mensup olmakla itham* etmeleri olduğunu söylemektedir. Özellikle Kannûc bölgesindeki bazı kimseler, Ebû Hanîfe'nin müctehid olmadığını; onun *Cehmî, Mutezilî, Mürcîî, Zeydî olduğunu ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylediğini* iddia etmekte; hatta bazıları daha da ileri giderek dört mezhebe mensup olanların öldürülmesi gerektiğini ifade etmektedir.[2]

Ebû Hanîfe merkeze alınarak Hanefî mezhebine yöneltilen birçok mesele, mezhep ile ilgisi olmamasına rağmen mezhebin fetva kitaplarına dâhil edilen konulardan oluşmaktadır. Leknevî bu duruma da temas ederek, Hanefî mezhebi ile ilişkilendirilmeye çalışılıp itiraz edilen birçok meselenin Hanefî mezhebi ile alakasının olmadığını söylemektedir. Bu konuyla ilgili Leknevî'nin sözleri şu şekildedir:

"Hanefî mezhebinin bazı fetva kitaplarına dâhil edilen meseleler, mezhep imamlarından nakledilmemiş ve mezhep ile alakası olmayan konulardır. Bunlardan biri, 'teşehhüdde işaret parmağını kaldırma' ile ilgilidir. Nitekim çoğu kimse, Hanefî mezhebine göre bunun mekruh olduğunu düşünmekte; lakin mesele zannedildiği gibi değildir. Çünkü bu

[1] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 10.

[2] Bu ifadeleri kullanan, aynı zamanda *yaşadığı yüzyılın müceddidi olduğu* iddiasında bulunan Sıddık Hasan Han'dır. Leknevî, böyle ağır ifadeler kullanıp iftiralar atan birinin *"yüzyılın müceddidi"* değil; *"yalan ve iftiraların müceddidi"* olabileceğini söylemektedir. Leknevî, **Ğaysü'l-ğumâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 10.

konuyla alakalı fiili ve kavli sünnet mevcut olup mezhep de bunun farkında olarak fetva vermiştir. Ki İmam Muhammed de 'Muvattâ' rivayetinde bu konuda bir hadis rivayet etmekte, devamında da 'Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiili ile istidlal ediyoruz; Ebû Hanîfe'nin görüşü de bu yöndedir.' demektedir. Dolayısıyla, Ebû Hanîfe'yi gerek hadise muhalefet etmekle gerekse şer'î dayanaktan yoksun olmakla itham edenlerin hakikatte diğer üç imama da saldırmak için kendilerine yol açmaya çalıştıkları aşikârdır. Oysa Ebû Hanîfe 'Herhangi bir kimsenin, kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan delilini bilmediği müddetçe bizim verdiğimiz fetva ile amel etmesi helal olmaz.' demekte; hadis ve diğer delilleri ön planda tutmaktadır."[1]

Ebû Hanîfe'nin, *sünnete ve hadise vukûfiyeti az olduğu için kıyasa diğer imamlardan daha fazla yer verdiği; bu sebeple kendisine "ehl-i rey" denildiğini* iddia eden Sıddık Hasan Han'a[2] Leknevî, şunları söyleyerek cevap vermekte:

"Kitap ve sünnette yer almadığı için kıyasa başvurma konusunda Ebû Hanîfe'nin diğer imamlardan bir hususiyeti yoktur; nitekim her imamın, delilin bulunmaması durumunda başvurduğu diğer bir kaynak kıyas olmuştur. Bununla birlikte, Ebû Hanîfe'nin sıkça kıyasa yer vermesi, onun için bir nakîse de değildir. Çünkü kıyasın varlığı ve ihtiyaç durumunda istidlal edilmesi bir zarurettir. Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin de dediği gibi, Ebû Hanîfe'nin yaşadığı zamanda şayet hadis hafızları tüm hadisleri toplayabilseydi, deliller dağınık bir vaziyette olmayıp Ebû Hanîfe'nin kıyasla istidlal ettiği meselelerle alakalı hadislere ulaşılma imkânı olsaydı, Ebû Hanîfe'nin kıyasla amel ettiği mesele, var olandan daha az olabilirdi. Çünkü tâbiînden olan hemen herkes farklı beldelere dağıldığından, karşılaşılan meselelerde kıyasa başvurulmuştur. Bu sebeple, diğer imamların hadislere ulaşması daha kolay olduğundan mezheplerinde de kıyasa oldukça az yermeleri tabiidir."[3]

---

[1] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 20-22.

[2] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 255.

[3] Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 256.

Ebû Hanîfe ile alakalı, Sıddık Hasan Han'a ait olup başka kimseler tarafından da dillendirilen diğer bir husus, *Ebû Hanîfe'nin sahâbîden kimseyi görmediği ve hiçbir sahâbîyle görüşmediğine* dairdir. Leknevî bu durumun, muhaddisler tarafından da tartışma konusu olduğunu; lakin içinde *İbn Hacer, İbn Sa'd, Yâfi'î, İbnü'l-Cevzî, Aliyyü'l-Kârî, Cezerî, Turpuştî, Suyûtî, Zehebî, Irâkî gibi âlimlerin bulunduğu* bir grup muhaddisin *Ebû Hanîfe'nin sahâbîlerden bazısını gördüğü konusunda fikir beyan ettiğini* belirtmektedir.[1] Leknevî bu ifadelerinin yanı sıra, *Ebû Hanîfe'nin, sahâbîlerle muâsır olduğunu söyleyenlerin sadece Hanefîler olduğu* yönündeki söylentiye de *tarihçi, muhaddis ve aklı başında birçok kimsenin Ebû Hanîfe'nin sahâbî ile muâsır olduğu konusunda beyanatlarının bulunduğunu; nitekim Ebû Hanîfe'nin, sahâbîler zamanı olarak kabul edilen h. 80 senesinde dünyaya geldiğini* söylemektedir.[2]

Ebû Hanîfe'nin toplamda dört sahâbî ile görüştüğünü, bunların *"Basra'da Enes b. Malik, Kûfe'de Abdullah b. Ebî Evfâ,[3] Medine'de İbnü's-Sa'd es-Sâidî ve Mekke'de Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile* olduğunu; *Atâ b. Ebî Rabah'tan* da hadis rivayet ettiğini ifade etmektedir.[4]

---

[1] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 24.

[2] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 25. Leknevî; Şam, Basra, Medine, Mekke, Mısır, Dimeşk ve Kûfe'de son vefat eden sahâbîleri zikretmekte; buradan hareketle Ebû Hanîfe'nin dünyaya geldiğinde sahâbî döneminin devam ettiğine dair görüşleri zikretmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 149-150.

[3] Enes b. Malik'in, h. 91 veya 93'te Basra'da vefat eden son sahâbî olduğunu; Ebû Hanîfe'nin o sıralar 11 veya 13 yaşında olacağını; Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Kûfe'de h.86 veya 87'de vefat eden son sahâbî olup Ebû Hanîfe'nin de o sıralar 5-6 yaşından küçük olmayacağını, bu yaşın da hadis rivayeti için kabul edilen bir yaş olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 153.

[4] Burada Leknevî, *Tâbiînden olmak için, hadis rivayet etmenin şart olmadığı* söylemekte; Ebû Hanîfe'nin salt olarak bu sahâbîlerden bazısı ile görüşmüş olması sebebiyle Tâbiînden olduğunu belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **İkâmetü'l-hucce,** 83-89; a.mlf, **İbrâzü'l-ğayy,** 152.

Leknevî, Ebû Hanefî ile alakalı ortaya atılan bu türlü görüş ve ithamlara cevap vermesinin yanı sıra yazdığı risalelerle de gerek Hanefî mezhebini müdâfaa etmiş, gerekse Ebû Hanîfe'yi bu türlü iftiralara karşı savunmuştur.[1]

3.2. İbn Teymiye İle Alakalı Görüşleri

Leknevî'nin, İbn Teymiye ile alakalı birkaç görüşünü *icmâ ve kıyas* meseleleri ile alakalı kısımda kısmen zikretmiştik.

Leknevî'nin İbn Teymiye ile alakalı görüşleri, eserlerinde ifade edildiği kadarıyla *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyareti ve bu ziyaret için yolculuk yapılmasını reddetmesi, istivâ meselesi, dört mezhebe tabi olma ve onu taklidi inkâr edip gayr-i meşru kabul etmesi* gibi konularından oluşmaktadır.

Leknevî'nin, bu konulara dair görüşlerine geçmeden önce, kendisinin açık bir şekilde İbn Teymiye ile alakalı söylediği şu ifadeyi nakletmek konunun anlaşılması açısından yerinde olacaktır:

> *"Yaşadığımız şu zamanda insanlar, İbn Teymiye'nin görüşleri hakkında iki gruba ayrılmış durumdalar. Bunlardan birinci grup, İbn Teymiye'nin tüm sözlerini, semadan gelen vahiy gibi telakki edip, cumhura muhalefet etse dahi onun görüşlerini almada kontrolsüz davrananlardan; ikinci grup ise, nakledilen görüşleri ve cumhura olan muhalefeti sebebiyle İbn Teymiye'yi ehl-i sünnet dairesinden çıkaranlardan oluşmaktadır. Ben bu konuda iki grubunda ortasındayım ve Zehebî'nin yaklaşımı ile aynı tavrı sergilemekteyim. Zehebî, 'Şeyhu'l-İslâm, büyük âlim ve ileri görüşlü olsa da hatası ve günahı olan bir beşerdir; o sebeple İbn Teymiye ile ilgili bir şey söyleyen kimsenin onu tahkir etmeden ve aşağılamadan konuşması,*

[1] Yazdığı diğer bazı risalelerinin yanı sıra *el-Heshese bi nakdı'l-vüdûi bi'l-kahkaha* isimli risalesinde Hanefî mezhebine yöneltilen tenkitler; *Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti'l-ebrâr* isimli risalede de Ebû Hanîfe'nin sünnet anlayışı ile alakalı konulara temas etmiştir.

dediklerine dikkat etmesi gerekmektedir. Şayet İbn Teymiye'nin görüşünü doğru buluyorsa kabul eder; yanlış buluyorsa reddeder.' demektedir."[1]

Leknevî, Sıddık Hasan Han'ın, *taklit ve mezhep* ile alakalı görüşlerini tahlil ederken *onun taklit ve mezhebi reddedişiyle alakalı meselelerde kuru bir İbn Teymiye taklitçisi olduğunu; mezhebe karşı çıkıp taklidi reddedenin ancak İbn Teymiye ve onun çizgisini takip edenlerden* olabileceğini ifade eder.[2]

Leknevî'nin, İbn Teymiye ile alakalı dile getirdiği başka bir husus, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etme ile ilgilidir. Bu konuda Sehsevânî'ye yazılmış müstakil reddiyeleri[3] olan Leknevî, söz konusu husus Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmek olunca, aynı görüşleri *"zamanımızın İbn Teymiye'ye tabi olan bazı âlimleri"* diyerek İbn Teymiye ve onun takipçileri için de dile getirir.[4]

Söz konusu mesele *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret ile alakalı İbn Teymiye'nin görüşleri* olduğundan, önce İbn Teymiye'nin bu konu ile alakalı görüşlerine kısaca yer vermek isabetli olacaktır.

İbn Teymiye, *el-Fetâva'l-kübrâ* isimli kitabında *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etme ile alakalı sahih ve hasen rivayet bulunmadığını; Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tirmizî gibi meşhur sünen sahiplerinin; Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik gibi kimselerin bu konuyla alakalı herhangi bir hadis rivayet etmediklerini* belirtmekte; *bu konudaki rivayetlerin yalan ve uydurmadan ibaret olduğunu* söylemekte; bundan dolayı, bu rivayetlerin üzerine

---

[1] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 93-94.

[2] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 18.

[3] Leknevî, Hz. Peygamberin (s.a.v.) kabrini ziyarete ilişkin Sehsevânî'ye Urduca olarak *el-Kelâmü'l-Mebrûr fî Raddi'l-Kavli'l-Mensûr, el-Kelâmü'l-Mübrem fî Nakdı'l-Kavli'l-Muhakkaki'l-Muhkem, es-Sa'yü'l-Meşkûr fi Raddi'l-Mezhebi'l-Me'sûr* isimli reddiyeleri kaleme almıştır. Geniş bilgi için bkz. *Muhammed Beşîrüddîn es-Sehsevânî ile Arasında Olan İhtilafı*, s. 64; *Tenkit ve Reddiyeleri*, 117-119.

[4] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 95.

şer'î bir hüküm bina edilemeyeceğini ifade etmektedir.[1] İmam Mâlik'in de *"Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ettim."* ifadesinin kullanılmasını mekruh olarak gördüğünü; mekruh görmesinin sebebinin ise, birçok insanın bu cümleyi, *ölenden bir şeyler istemek ve beklemek manasında kullanması; insanların kabre dönerek dua etmesi ve bu cümle ile bid'at olarak yapılan kabir ziyareti kastetmesi* olduğunu belirtmektedir.[2] İbn Teymiye de buradan hareketle, sahih hiçbir rivayette cahil kimselerin kastettiği fasit manada bidat olan bir ziyaret geçmediğini; bilakis *peygamberlerin ve sâlih kimselerin kabirlerinin panayıra dönüştürülmemesi* yönünde hadislerden dolayı bu tür bir ziyaretin yasak olduğunu ifade etmektedir.[3]

İbn Teymiye, aynı kitabın başka bir bölümünde bu konuyla alakalı rivayet edilen *"Kim hac yapar da beni ziyaret etmezse, bana cefa etmiş olur."* şeklindeki hadisin *uydurma olduğunu; bu hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iftira ve cefa etmek olduğunu, bunun da küfre ve nifaka götüreceğini* söylemekte; bu rivayetin icmâya aykırı olduğunu beyan etmektedir.[4] Ayrıca o *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmenin vacip olmadığını, bu konu ile alakalı kitap ve sünnette bir delil olmadığını; bilakis kitap ve sünnette var olan delilin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salât ve selam getirmek olduğunu* söylemekte; ulemanın da bu minvalde görüş beyan ettiğini ifade etmektedir.[5]

İbn Teymiye, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etme ile alakalı bunları söylerken, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret maksadıyla yolculuk yapmanın ihtilaflı olduğunu; her ne kadar içinde İmam Gazzâlî gibi âlimlerin bulunduğu bir grup kimse meşru görse de mütekaddimûnden olan ulemanın büyük bir kısmının bu yolculuğu meşru*

---

[1] Muhammed İbn Teymiye el-Harrânî, *el-Fetâva'l-kübrâ*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1987, III, 57.

[2] İbn Teymiye, **a.g.e,** III, 58.

[3] İbn Teymiye, **a.g.e,** III, 59.

[4] İbn Teymiye, **a.g.e,** V, 147.

[5] İbn Teymiye, **a.g.e,** V, 148.

görmediğini, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından da böyle bir yolculuk emredilmediği için bunun günah olduğunu ifade etmektedir.[1]

İbn Teymiye'nin bu görüşlerinden de anlaşılacağı üzere *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrine ziyaret etme meselesi, "Sadece şu üç mescide binek bağlanır/seyahat yapılır: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ"*[2] *hadisi bağlamında ele alınmaktadır. Özellikle bu ziyaretin nasıl olacağı ve yapılan yolculuğunu hangi maksatla yapılacağının, konunun caiz olup olmamasında etkili olduğu gözükmektedir. Özetle İbn Teymiye, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrine ziyaret maksadıyla yolculuk yapmayı caiz görmeyip, adak, namaz ve itikâf gibi ibadetler dışında bir maksatla yolculuk yapmaya cevaz vermemektedir.*[3] *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmeyi ise, bu konudaki rivayetlerin zayıf ve uydurma olduğunu, bununla alakalı sahih ve amel edilebilir bir rivayet bulunmadığını* ifade etmekte;[4] *umûmî manada bir ziyaretten bahsedilecekse bunun selam vermek ve dua etmek şeklinde olan bir ziyaretin cenaze namazı gibi meşru olduğunu; dolayısıyla aşırıya kaçmamak, kabre doğru el açmamak ve ölüden herhangi bir talepte bulunmamak, ondan şefaat istememek şeklinde olursa caiz olduğunu; aksi takdirde bu durumların birinin bulunması durumunda şirk olacağını* beyan etmekte;[5] *İmam Mâlik'in de benzer kaygılardan ve insanların kabir ziyareti ile maksadı aşan manalar kastetmesinden dolayı "Kabir ziyaret ettim." denilmesini mekruh gördüğünü* dile getirmektedir.[6]

---

[1] İbn Teymiye, **a.g.e,** V, 149.

[2] **Buhârî,** Fazlü's-Salâti fî mescidi Mekke ve'l-Medîne 20; **Müslim,** Hac 511; **Tirmizî,** Salâh 244; **Ebû Dâvûd,** Menâsik 95; **İbn Mâce,** İkâmetü's-Salâh 196.

[3] İbn Teymiye, **a.g.e,** V, 288.*Kubâ Mescidi ile* alakalı olarak da İbn Teymiye, *sadece Medine-i Münevvere'de olan bir kimse için bu mescidi ziyaret etmenin müstehap olduğunu; diğer kimselerin sadece Kubâ Mescidi'ni ziyaret için bu mescide gelmesinin caiz olmadığını* ifade eder. Bkz. İbn Teymiye, **a.g.e,** V, 289.

[4] İbn Teymiye, **Mecmûu'l-fetâvâ,** Medine, Mecmeu'l-Melik Fehd, 1995, XXIV, 356.

[5] İbn Teymiye, **Mecmûu'l-fetâvâ,** XXIV, 334.

[6] İbn Teymiye, **Mecmûu'l-fetâvâ,** XXIV, 358.

Leknevî, İbn Teymiye'nin yukarıda zikredilen görüşleri çerçevesinde onun *Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrini ziyaret etme ile alakalı* açıklamalarını şu şekilde değerlendirmektedir:

> *"İbn Teymiye'nin, insanların en hayırlısı olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret ile alakalı söyledikleri, söylenebileceklerin en çirkin ve kötüsüdür. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret için yapılan yolculuğu isyan/masiyet için yapılmış bir yolculuk gibi görüp bunun haram olduğunu söylediği gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmeyi teşvik eden sahih hadisleri uydurma kabul edip bu ziyaretin gayr-i meşru, yasak ve haram olduğunu ifade ediyor. Şurası bir hakikattir ki, İbn Teymiye'nin ilmi aklından fazladır; bakış açısı anlamasından geniştir. O, bu fikirlerinden dolayı kabul görmemiş; h. 726'da kaleye hapsedilerek bazı ta'zir cezalarına maruz kalmıştır. Allah Teâlâ merhamet etsin; İbn Teymiye iyi bir insandır; lakin kendisinden nakledilen bu görüşleri söylememiş olsaydı, daha güzel olurdu."*[1]

Sıddık Hasan Han'ın, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret ile alakalı söyledikleri üzerine bunları ifade eden Leknevî, devamında, *Hz. Peygamber'in* (s.a.v.) *kabrini ziyareti kabul etmeyenlerin, İbn Teymiye sevdası ile hareket ettiklerini* ilave etmektedir.[2] Çünkü *İbn Teymiye zamanına kadar cumhurdan kimsenin böyle bir ziyareti gayr-i meşru kabul etmediğini; bilakis en faziletli ibadet ve nafile olarak kabul edildiğini vurgulayan Leknevî, ihtilafın sadece mendûb mu yoksa vâcip mi olduğu noktasında cereyan*

[1] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 95-96.

[2] Hz. Peygamberin (s.a.v.) *"Sadece şu üç yere atın yuları bağlanır (seyahat etmekten kinaye): Mescidi-i Haram, benim mescidim ve Mescid-i Aksâ."* (**Buhârî,** Cum'a 20; **Müslim,** Hac 1397; **Tirmizî,** Salât 126; **Nesâî,** Mesâcid 10; **İbn Mâce,** İkâmetü's-Salâti ve's-Sünne 196.) hadisinin, hem bu ziyareti hem de bu yolculuğun meşru olduğunu gösteren önemli bir delil olduğunu söylemektedir. Bkz. Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 97.

ettiğini söylemekte; *İbn Teymiye'nin, bu konuda oluşan icmâyı görmezden gelen ilk kişi olduğunu* belirtmektedir.[1]

Leknevî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmek ve bu ziyaret için seyahat etme konusunda* İbn Teymiye'ye ait olduğunu ifade ettiği bu görüşleri verirken *Sıddık Hasan Han'ın bazı çarpıtmalar yaptığını; İbn Teymiye'ye ait olmayan birtakım görüşler ileri sürdüğü; konuyu bağlamından uzaklaştırdığı ve konuları birbiriyle karıştırarak İbn Teymiye ile alakalı yanlış bilgiler verdiğini* ifade etmektedir.[2]

İbn Teymiye'nin *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmeyi gayr-i meşru gördüğü ve onun, yaşadığı zamana kadar bu ziyarete cevaz vermeyen ilk kişi olduğu konusunda* her ne kadar ona tabi olanlar karşı çıkıyor olsa da Leknevî, İbn Teymiye'nin, bu konuyu meşru görmediğini ifade etmekte; bu konuyu Sıddık Hasan Han'ın *"Rihletü's-Sıddîk ilâ Beyti'l-Atîk"* isimli risalesinde birbirine karıştırarak hata ve yanlış ifadelerle dile getirdiğini belirtmektedir.[3] Nitekim *"Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret maksadıyla Medine-i Münevvere'ye yapılan yolculuk" ile "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmenin" birbirinden farklı olduğunu ve Sıddık Hasan Han'ın ise bu iki konuyu birbirine karıştırarak bağlamından uzaklaştırdığını* ifade eden Leknevî, iki hususun birbirinden bağımsız meseleler olduğunu dile getirmekte ve hükümlerinin de bu doğrultuda farklı olacağını söylemektedir.[4]

Leknevî'nin, İbn Teymiye ile alakalı görüş beyan etmeye sevk eden temel sebebin, *Sıddık Hasan Han'ın, kendi görüşlerini teyit etmek için İbn Teymiye'yi dayanak göstermesi* olduğu Hasan Han'a yazdığı reddiyede kullandığı ifadelerden anlaşılmaktadır, Leknevî, birçok konuda olduğu gibi *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret ve İbn Teymiye* konusunda da, müstakil bir eser telif etmek yerine bu konudaki

[1] Bazı Mâlikî ve Zâhirîlerin *vâcip;* Hanefîlerin çoğunluğunun *vâcibe yakın sünnet; dolayısıyla vâcip hükmünde bir ibadet* olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 100.

[2] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 97, 99-101.

[3] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 100.

[4] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 97.

görüşlerini Sıddık Hasan Han'ın ortaya attığı hususlar üzerinden dile getirmiştir. Sıddık Hasan Han'ın *görüşlerini temellendirmek için İbn Teymiye'den yararlanması ve sıklıkla İbn Teymiye'nin görüşlerini referans alması,* Leknevî'nin dikkatini İbn Teymiye'ye çekmiş; muhalifi olan ve *birçok konuda tutarlı görüşü olmadığı, yanlış bilgilere sahip olduğu ve konuları bağlamından uzaklaştırarak ele aldığını* belirttiği Sıddık Hasan dolayısıyla *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret ve İbn Teymiye* ile alakalı mülahazalara girmeye sevk etmiştir. Kendi ifadesinden de anlaşıldığı gibi Leknevî, *İbn Teymiye'ye herhangi bir kin beslememekte; onu bazı hatalı görüşleri olan bir âlim olarak görüp doğru olan görüşlerinin alınıp hatalı olan ifadelerinin ise terk edilmesi gerektiğini* ifade etmektedir.[1]

3.3. İctihad İle Alakalı Görüşleri

Leknevî'nin usul anlayışı ve fıkhî meselelerde takip ettiği yönteme dair bilgilere önceki kısımda yer verilmiştir. Orada da ifade edildiği gibi, Leknevî, *Hanefî mezhebine rağmen ictihad eden ve kendi usulünü ekolleştiren bir âlim* değildir. İlmî yeterliliği olmasına ve gerekli usul bilgisine vâkıf olmasına rağmen mezhep dairesinin dışına çıkmaması, mutaassıp olmayan ve delilleri görmezden gelmeyen her ilim erbabında olması gereken bir vasıftır.

Leknevî'nin usul konularına dair yaklaşımı ictihad konularında da geçerli olup, bu durum delilleri kullanması noktasında kendini göstermektedir. Gerek aslî deliller, gerekse fer'î delillere yaklaşımında Leknevî, birkaç husus dışında Hanefî mezhebine bağlı kalmış; bu durum yaptığı tercih ve ictihadlarında da kendini göstermiştir. O sebeple, ictihadı önemseyen ve statik bir duruma hapsetmeyen; *ictihad ve kıyasın olmazsa olmaz bir hususiyet arz ettiğini* belirten Leknevî; ancak bu iki melekeye sahip olanların Peygamber varisi olabileceğini ifade etmektedir.[2]

[1] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 94.

[2] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 148.

Çok tartışılan ve ehil olmayan kimselerin elinde silah olarak kullanılma endişesinden dolayı *ictihad kapısının kapandığı ve bu müessesenin son bulduğu*[1] şeklindeki husus ile alakalı Leknevî, *ictihadın bir rahmet olduğu ve bu ameliyenin kişilere yahut zamana bağlamak suretiyle son bulduğunu iddia etmenin hatalı bir yaklaşım tarzı olacağını* şu şekilde beyan etmektedir:

> *"İctihadın sona erdiği ve müstakil mutlak ictihadın dört imamla birlikte son bulduğunu iddia eden hata etmektedir. Çünkü ictihad Allah Teâlâ'nın bir rahmeti olup belli bir zamana ve belirli şahıslara tahsis edilemez. Fakat ictihadın sona erdiğini iddia eden biri bu ifadesiyle, dört mezhep imamından sonra cumhur tarafından kabul edilen ve fetvalarında bağımsız olan mutlak müctehidin gelmediğini kast ediyorsa bu doğrudur ve kabul edilebilir. Nitekim dört imamdan sonra ictihada ehil olan Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (v. 256/870), Dâvûd ez-Zâhirî gibi kimselerin varlığını, tabakât kitabı okuyan herkes bilmektedir."*[2]

Leknevî'nin ictihad anlayışında, kuru taklitçiliğe yer olmadığı ve ictihadın ehil kimseler tarafından yapıldığı müddetçe faal olması gerektiğine dair izler görülmektedir. Lakin ictihad müessesine en fazla zararı verenlerin de, dört mezhep imamını taklit etmeyi inkâr etmesine rağmen kendisine tabi olmayı meşru gören zihniyet olduğunu belirtmektedir.[3]

Leknevî, fıkhî meseleleri değerlendirmede Hanefî mezhebine ait tüm görüşleri ortaya koyma ve diğer mezheplerin görüşlerine yer verme şeklinde mutedil bir üslup takip etmektedir. Onun bu yöntemine, yazdığı risale, şerh ve hâşiyelerde de rastlanmakta; *"en önemli eserim"* diyerek ifade ettiği ve geniş ölçekli olarak kaleme aldığı *"es-Siâye"* isimli haşiyesinde de kendisi bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir:

---

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 159.

[2] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 16; a.mlf, **et-Ta'lîkâtü's-seniyye,** 172.

[3] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 18.

"Bu haşiyede, hükümleri delilleri ile birlikte açıklamaya, her bir mesele ile alakalı diğer mezheplerin görüşlerini istidlal ettikleri hadislerle birlikte ortaya koymaya her birisinin delillerini müspet ve menfi değerlendirmeye ve bu delillerden hükme uygun olanı tercih etmeye âzâmî gayret gösterdim."[1]

Leknevî'nin ictihada bakışını özetleyen en müşahhas ifade, *Zaferu'l-emânî* isimli kitapta verdiği misaldir. Orada şunları söylemektedir:

"Rey (ictihad) ile amel etmek, mecbur kalındığında (ölüm tehlikesi söz konusu olduğunda) yenmesi caiz olan; aksi takdirde haram olan ölü eti yemeye benzer. Şayet bir meselenin delili kitap ve sünnette yer alıyorsa kendi başına ictihadla amel etmek caiz değildir. Lakin kişi kitap, sünnet ve icmâda bulamadığı bir delil sebebiyle ictihad ile hareket edecekse, zarureti def etmek maksadıyla bu şekilde amel edebilir."[2]

Bu ifadesinden de anlaşıldığı gibi, ictihadı zaruret olarak gören fakat bu zarureti kendi bağlamı ve ihtiyaç duyulduğu daire ile sınırlayan bir tutum izlemektedir.

Leknevî'nin ictihad ile alakalı ortaya koyduğu önemli değerlendirmelerden biri de, Hanefî tabakâtına dair yaptığı taksimdir. Leknevî, *İbn Kemal Paşa'nın* Hanefî tabakâtına dair yaptığı taksimi[3] *"üst tabakada yer alması gereken bazı imamların altta yer aldığı; dolayısıyla birçok tartışmayı beraberinde getiren bu taksimde bazı değişiklikler yapılması gerektiğini"* ifade ederek tenkit etmekte;[4] Hanefî fukahâsını, yapılan eleştirileri de göz

[1] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 64.

[2] Leknevî, **Zaferu'l-emânî,** 208.

[3] İbn Kemal Paşa'nın yaptığı taksim *şeriatta müctehid, mezhepte müctehid, meselede müctehid, ashâb-ı tahrîc, ashâb-ı tercih, kuvvetli ve zayıf görüşü birbirinden ayırt edebilenler ashâb-ı temyiz ve ashâb-ı taklit* şeklindedir. İbn Kemal, bu sınıflardan her birinin çerçevesini çizerek Hanefî imamlarından hangisinin hangi tabakada yer aldığını beyan etmiştir. Fakat İbn Kemal'e ait bu taksime bazı itirazlar yapılmıştır. Bkz. Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 10-11.

[4] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 11.

önüne alarak yeniden tasnif etmektedir. Leknevî'nin yaptığı bu tasnife göre müctehidler *"mutlak müctehid, müntesip müctehid ve mezhepte müctehid"* şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar;

1. ***Müstakil mutlak müctehid;*** zihni berrak, fıkhı meleke haline getirmiş, istidlal ve istinbat etmede yetkin, delilleri ve bunlardan hüküm çıkarma yöntemlerini şartlarıyla birlikte bilen ve fıkhın temel konularına vakıf olan kimsedir. Bu kısımda, dört mezhep imamı yer almaktadır.

2. ***Müstakil müntesip müctehid;*** müctehid imamlardan birine mensup olan, usul kaidelerinde kendi imamını takip etmekle birlikte ictihad melekesi olduğu için bazı furû-u fıkıh konularında kendi imamına muhalefet eden müctehide verilen isimdir.[1] Bu kısımda Hanefî mezhebinden Ebû Yusuf ve İmam Muhammed; Şâfî mezhebinden İmam Nevevî (v. 676), İbn Salah (v. 643), Suyûtî (v. 911) Tâceddîn es-Sübkî (v. 771) ve Takiyyüddîn es-Sübkî (v. 756) gibi imamlar yer almaktadır.[2]

3. ***Mezhepte müctehid;*** usul ve füruda müstakil müctehidi taklit eden, hükmü konulmamış meselelerde mezhep imamının usulünü delile tatbik edebilen, mezhep imamının kaide ve yöntemine bağlı kalan, tafsili delil çıkarmada mahir olan, kıyas yöntemini iyi bilen, mukayese yapabilen fakat bunların hiçbirinde mezhep sınırlarının dışına çıkmayan müctehide verilen isimdir.[3] Bu kısımda ise, Hanefî ve Şâfî mezhebine mensup diğer birçok imam yer almaktadır.[4]

[1] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 14.

[2] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 16.

[3] Leknevî, **et-Ta'lîkâtü's-seniyye,** 59, 178.

[4] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 17.

Leknevî bu tasnifi gerek İbn Kemal'in tasnifini gerekse Kefevî'nin *Ketâib-ü A'lâmi'l-Ahyâr* isimli kitabında yer verdiği tasnifi[1] göz önünde bulundurarak yapmıştır. Bu türlü bir taksimin ise *imamların tabakalarını; hangi imamın görüşü ile amel edilmesi gerektiğini ve görüş farklılığı olan imamlardan hangisinin görüşünün tercih edileceğini bilmeyen kimselerin alt tabakadaki imamı üste; üst tabakadakini de alta alıp hata yapmamaları için* gerekli olduğunu ifade etmektedir.[2]

Leknevî'nin, *Hanefî mezhebinin imamları ile alakalı* yaptığı bu tasniften başka, *Hanefî mezhebinin fıkhî meselelerine* dair başka bir değerlendirme ve tasnifi daha bulunmaktadır. Bu tasnife göre o, mezhebin fıkhî meselelerini beş kısma ayırmaktadır. Birincisi *kitap, sünnet, icmâ' ve kıyasa* dayanan; bu delillere herhangi bir muhalefeti olmayan meseleler; ikincisi bazı ayet ve hadislere muhalif olmakla birlikte istidlal edildikleri ayet ve hadislerin daha kuvvetli olması sebebiyle kabul gören meseleler; üçüncüsü sahih ve kuvvetli bazı delillere muhalefet eden, dikkatli bir tahkik ile ilim sahibi kimselerin ayırt edebileceği meseleler; dördüncüsü, kıyasla elde edilmiş meseleler olup yok sayılamayacak bir üst delile muhalif olan meseleler; beşincisi ise, kitap, sünnet, icmâ' ve açık/gizli herhangi bir kıyasa dayanmayan; hakkında hiçbir delil olmayan, müteahhirûn ulemanın görüşlerinden ibaret olan meseleler şeklinde tanımlamaktadır.[3]

Leknevî'nin yaptığı bu taksim, İbn Âbidîn ve Kefevî'nin Hanefî mezhebinin fıkhî meseleleri ile alakalı yaptığı tasniften biraz farklılık göstermektedir. Nitekim onların yaptığı taksimde meseleler *zâhiru'r-rivâye/mesâilü'l-usûl, nâdiru'r-rivâye ve vâkıât*

[1] Kefevî Hanefî tabakâtını *mütekaddimûn, müteahhirûnun büyükleri, ashâb-ı tahrîc, ashâb-ı tercih ve temyiz edebilen ashâb-ı taklit* şeklinde beş kısımda ayırmakta; yaptığı tanıma göre mezhep imamlarının hangi tabakada yer aldığını tayin etmektedir. Bkz. Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 8-9.

[2] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 7.

[3] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 22-23.

üç kısımda ele alınmakta[1] ve yalnızca *Hanefî kaynakları baz alınmak ve kendisinden rivayet edilen imam merkeze konulmak suretiyle* yapılmış iken; Leknevî'nin yaptığı taksimde *kitap, sünnet, icmâ' ve kıyas gibi aslî delillerle olan irtibatı, bu delillere olan mutabakatı* esas alınmıştır.

Leknevî'nin bazı konularla alakalı Hanefî mezhebinden farklı ictihadları da bulunmaktadır. Bunların bir kısmını önceki kısımlarda ele aldık; bir kısmını da burada kısaca ele alarak ortaya koymaya çalışacağız.

Leknevî'nin, mezhepten farklı görüş beyan ettiği yerler de mevcuttur. Onun, bu görüşlerinden birkaçını burada zikretmek onun ictihada yaklaşımını ve fıkıh anlayışını ortaya koymak açısından önemlidir. Bunlardan biri, *rükûdan kalktıktan sonra ve iki secde arasında tesbih ve dua yapılması* ile alakalı; diğeri ise *namazda abdesti bozacak bir durum olmasıyla birlikte namazın bina mı edileceği yoksa abdest alıp namaza yeniden mi başlanacağı* konusu diğeri daha önceki kısımda da ifade edildiği gibi *imamın arkasındaki cemaatin Fâtiha sûresini okuması* ile alakalı[2] ve bir diğeri de yine daha önceki kısımlarda değinildiği gibi *mehrin alt sınırının tayini* ile alakalıdır.[3]

---

[1] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 18-19. Buna benzer bir ayrımı da Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî yapmakta ve o da bu meseleleri dört başlıkta ele alarak *Hanefî usulüne uygunluğunu veya muhalif oluşunu* kriter olarak kabul etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Dihlevî, **'İkdü'l-cîd fî ahkâmi'l-ictihâdi ve't-taklîd,** Kuveyt, Dâru'z-ziyâ, 2014, 193-194.

[2] Leknevî, mezhebin tercih edilen görüşüyle aynı görüşte değildir. Ona göre *cemaatin Fâtiha sûresini okuması farz değildir; lakin kıraatin gizli yapıldığı –öğle ve ikindi gibi- namazlarda cemaatin Fâtiha suresini okuması müstehap veya sünnettir.* Bkz. *Cemaatin Fâtiha Sûresini Okuması,* s. 164.

[3] Leknevî, mehrin alt sınırı ile alakalı *"Mehrin en aşağısı on dirhemdir."(Dârekutnî, Nikâh 3601)* şeklindeki hadisin âhâd haber olduğunu; bu sebeple **"وأحل لكم ما وراء ذلكم أن تبتغوا بأموالكم"***(Bu sayılan kadınların dışındakiler mallarınızla talep etmeniz karşılığı size helal kılındı.) (Nisâ/4-24)* ayetinin katiyet arz etmesi sebebiyle âhâd olan hadisin bu ayeti takyit edemeyeceğini; dolayısıyla mehir için bir alt sınırın olmadığını ifade etmekte; bu görüşü ile Hanefilerden farklı bir görüş iler sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Sünnet,* s. 144.

Hanefî mezhebine göre, iki secde arasında herhangi bir dua veya tesbih olmayıp namaz kılan burada sükût eder.[1] Bu görüşü *el-Câmiu's-sağîr'de* dile getiren İmam Muhammed, rükûdan kalkıldığında da sadece **(ربنا لك الحمد)** duasının okunup susulacağını söyler ve bunu, Ebû Yusuf'un *"Rükûda* ***(اللهم اغفر لي)*** *duasını da okunur mu?"* şeklinde sorduğu soruya Ebû Hanîfe'nin verdiği cevap olarak ifade eder.[2]

Leknevî, İmam Muhammed'in bu görüşünün sahih olmadığını ifade etmekte; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rükûdan sonra [3](ربنا ولك الحمد حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه) duasının okunmasına izin verdiğini söylemekte ve bu rivayetin sahih olup muteber hadis kaynaklarında geçtiğini belirtmektedir.[4] İki secde arasında da sükût edilmeyip **(اللهم اغفر لي)** duasının okunmasına dair rivayetler olduğunu ve bu rivayetlerin görmezden gelinemeyeceğini ifade etmektedir.[5] Buradan hareketle Leknevî, *Hanefî mezhebi, bazı rivayetlerden dolayı bu duaların nafile namazda okunabileceğini söylediğini; ancak zikredilen bu rivayetlerin sadece nafilelerde değil; diğer namazlarda da okunmasına cevaz verdiğini* ifade etmektedir.[6]

Leknevî'nin, Hanefî mezhebinden farklı düşündüğü diğer bir konu, *namazdayken abdesti bozacak bir durum olması durumunda kişinin ne yapması* gerektiğine

---

[1] Hanefî mezhebine göre rükûdan sonra muhtelif lafızlarıyla birlikte sadece (ربنا لك الحمد) duası okunur; iki secde arasında da herhangi bir dua okunmaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Merginânî, **a.g.e,** I, 324; Mevsılî, **a.g.e,** I, 71, 73.

[2] Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, **el-Câmiu's-sağîr mea şerhihî en-Nâfiu'l-Kebîr,** Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1986, 88.

[3] Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) arkasında namaz kılan kimsenin rükûdan kalkınca ربنا ولك الحمد حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه duasını okuduğunu işitmiş, namaz bitince bu kişinin kim olduğunu sormuş ve kişiye *"Otuz küsur melek bu duayı ilk önce yazabilmek için birbiriyle yarışıyordu."* diyerek bu duanın okunmasını onaylamıştır. **Buhârî,** Ezân 127.

[4] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 88.

[5] **Tirmizî,** Salâh 211; **Ebû Dâvûd,** Salâh 144; **İbn Mâce,** İkâmetü's-Salâh 23.

[6] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 89.

dairdir. Hanefî mezhebi abdesti bozulan kişinin bu durumda *konuşmadan abdest alıp gelip namaza kaldığı yerden devam edeceğini; ancak uygun olanın abdest alındıktan sonra namazın yeniden kılınması* şeklinde olduğunu ifade eder.[1] İmam Muhammed bu görüşü, Muvattâ'nın kendine ait olan rivayetinde de zikretmekte; Ebû Hanîfe'nin de bu görüşte olduğunu beyan etmektedir.[2]

Leknevî, İmam Muhammed'in naklettiği bu görüşe *Muvattâ* üzerine yazdığı *et-Ta'lîku'l-mümecced* isimli şerhte itiraz eder ve bu görüşü doğru bulmadığını söyler. Leknevî, İmam Muhammed'in istidlal ettiği hadiste *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tekbir aldıktan sonra abdestinin olmadığı hatırladığı*[3] geçerken bazı rivayetlerde *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) henüz tekbir almadan oradan ayrılıp abdest aldıktan sonra geri geldiğinin* bildirildiğini;[4] bundan dolayı bu iki rivayeti *"Hz. Peygamber (s.a.v.) tekbir almak istediğinde abdestinin olmadığını hatırladı; abdest aldıktan sonra da namazı kıldırdı."* şeklinde cem etmenin mümkün olduğunu söylemekte; ayrıca rivayetlerde geçen hadisenin *"guslü gerektiren bir hades ile alakalı olup namaz abdesti ile alakalısının"* olmadığını söylemektedir.[5] Buna ilaveten Leknevî, *Hz. Peygamber (s.a.v.) namazdayken gitmiş olsa bile namazdan ayrılınca yerine birini geçirmeden oradan ayrılmayacağını; çünkü yerine birini bırakmaması durumunda namazın iptal olacağını; bu sebeple İmam Muhammed'in istidlal*

[1] Merginânî, **a.g.e,** I, 372.

[2] **Muvattâ,** Salâh 171.

[3] Bahsi geçen rivayet şu şekildedir: Hz. Peygamber (s.a.v.) sabah namazını kıldırmak için tekbir aldı, sonra arkasındaki cemaate eliyle beklemeleri için işaret etti ve oradan ayrıldı. Bir müddet sonra teni ıslak olarak geri geldi ve namazı kıldırdı." **Muvattâ,** Salâh 172; **Ebû Dâvûd,** Tahâre 91.

[4] Ebû Dâvud'da Ebû Hureyre vasıtasıyla gelen rivayette *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) henüz namaza başlamadan cünüp olduğunu hatırladığı; sahabeler tekbir almayı beklerken Hz. Peygamber (s.a.v.) eliyle beklemeleri için işaret ettiği ve abdest alıp geldikten sonra namaz kıldırdığı* geçmektedir. **Ebû Dâvûd,** Tahâre 91.

[5] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 523.

ettiği hadis ile "namazda abdesti bozan bir durum konusunda" hüküm çıkarılamayacağını; çünkü istidlal edilen hadisin çıkarılan hüküm ile örtüşmediğini belirtmektedir.[1]

3.4. Taklit ve Mezhep İle Alakalı Görüşleri

Leknevî; *mezhebin gerekliliği, taklidin küfür, şirk ve bidat olmadığı, mezhep taassubunun hakikatin önünce bir perde olduğu ve mezhepsizliğin dinsizliğe ve dalalete götüren bir olgu olduğuna dair* muhtelif eserlerinde görüşler beyan etmektedir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, *mezhep taassubu ile mezhepsizliği "ifrat ve tefrit"* olarak görmekte; her iki unsurun da ümmetin maslahatına ters düştüğünü ve fesada götüren fikir hareketleri olduğunu düşünmektedir. Mezhebin gerekli olduğunu düşünen Leknevî *taklidin sınırlarının neler olduğu ve mezhepsizliğin hangi tehlikelere gebe olduğuna* dair bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Bunlara aşağıda sırasıyla yer vermeye çalışacağız.

Leknevî'nin Hanefî oluşu, onu ne mutaassıp yapmakta; ne de birçok eser ve risalesinin bulunması onun mezhep düşmanı olmasına sebep olmaktadır. Abdülhayy el-Hasenî *Nüzhetü'l-Havâtır* isimli biyografik eserinde Leknevî'yi anlatırken onun *derin bir ilmî birikiminin olduğu; lakin mezhep mutaassıbı olmadığı, delile göre hareket edip sarih bir nass ile karşılaştığında mezhebin görüşüyle ters olsa bir taklidi terk ederek delilin gösterdiği şekilde amel ettiğini* ifade etmektedir.[2]

Kendisi ile alakalı bilgiler verirken, mutedil bir yol takip etme melekesi verdiği için Allah Teâlâ'ya hamd eden Leknevî, sahih bir delile ulaşma imkânı olduğunda mezhep taassubu ile hareket etmemeyi kendine şiar edinmiştir. *Taklit ve mezhebe bağlı olma konusuyla* alakalı kendisi şöyle demektedir:

> *"Allah Teâlâ bana, ifrat ve tefrite düşmeme gibi bir nimet lütfetti. İhtilaflı bir mesele söz konusu olduğunda orta yolu tercih etme melekesini vermesi, Allah Teâlâ'nın özel bi ikramıdır. Çünkü böyle bir durumda ne*

[1] Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** I, 524.

[2] Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1268.

taassup derecesinde bir taklide teşebbüs ediyorum; ne de müctehidleri ağır bir şekilde tenkit etmek suretiyle onları reddediyorum."[1]

Leknevî'nin bu tavrını, hadis ilmine iştiyakı ve muhabbetinin olması; dolayısıyla hadislerle yoğun bir şekilde meşgul olması ile ilişkilendirmek yerinde olacaktır. Nitekim kendisi de bu konuyla alakalı şunları söylemektedir:

"Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerden biri de, hadis ilmi ile meşgul olma imkânıdır. Nitekim Allah Teâlâ, hadis ilmini ve fıkhu'l-hadisi (hadislere bütüncül yaklaşıp hadisle kastedilen mana ve mefhumu idrak edebilme melekesi) sevdirdi; bana bunu hoş gösterdi. Bunun zorunlu bir neticesi olarak ayet veya hadise dayalı olmayan bir mesele varsa veya bir hüküm sahih ve sarih hadisle ters düşüyorsa bu hükmü veren müctehidin hatasından dolayı tek sevap ile karşılık gördüğünü ve mazur olduğunu düşünüyorum. Fakat ben, insanların zihnini karıştıracak şekilde karmaşık fetva vermeyip anlayacakları şekilde meseleleri izah yoluna gitmeyi tercih ediyorum."[2]

Leknevî yukarıda geçen ifadelerinin bir benzerini, Hanefî ve Şâfî mezhebine mensup olanların mezheplerinden dolayı ayıplanamayacağı ve mezhebe mensup olma konusunda mutedil olunması gerektiğini ifade ederken de dile getirmektedir. *İmâmü'l-kelâm* isimli risalesinde Fahreddîn er-Râzî'nin başından geçen bir hadiseyi[3] anlattıktan sonra şöyle demektedir:

"Şâfî olanın Hanefî mezhebini taklit eden birini; Hanefî mezhebinden olan birinin de Şâfî mezhebini taklit edeni azarlaması ve ayıplaması söz konusu olamaz. Bu mezheplerden her biri doğru yol üzeredir ve kendisine tabi olan herkesi doğru yola ulaştırır. Çünkü mezhep imamları ve bu

[1] Leknevî, **Raf'u ve't-tekmîl,** *28*; a. mlf, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 65.

[2] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 28.

[3] Râzî, bazı kimselerin cemaatle namaz kılınacağında imamlık yapmayı tercih ettiğinden bahsetmekte; bunun gerekçesinin de, cemaat olması durumunda Fâtiha sûresini okuduğunda Hanefîlerin; okumadığında ise Şâfîlerin azarlayacağından korktuğundan ihtiyatla amel etmek olduğunu söylemektedir. Bkz. Leknevî, **Ğaysü'l-ğumâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 191.

ümmetin âlimleri, şeriat denizinden beslenmektedir; bu kaynaktan beslenen imamları taklit de bizzat şeriata tabi olmak demektir. Dolayısıyla bu imamlardan hiçbirisinin, diğer mezhebin imamını taklit etmeye başlayan kişiyi azarlaması ve ayıplaması düşünülemez. Çünkü kendi mezhebini bırakıp diğer mezhebi taklit etmeye başlayan biri hevâsından dolayı değil; şer'î bir maksattan dolayı mezhep değiştirmiştir."[1]

Yine aynı risalenin başka bir yerinde, Hanefîlerin kendi görüşlerini tekit için istidlal ettiği ayetin diğer mezhebin görüşünün yanlış olduğu manasına gelmediğini; mutlak doğrunun Hanefîlerin istidlal ettiği gibi olmayabileceği; bilakis Şâfîlerin istidlal ettiği şekilde *imamın sesli okuduğu kıraatte bile cemaatin Fatiha sûresi okuyabileceğini* söylemekte; taassupla hareket etmeyen insaf sahibi herkesin de bunu böyle kabul etmesi gerektiğini sözlerine eklemektedir.[2] Yine bununla alakalı olarak *bir mezhebin diğer mezhebe; bir imamın/müctehidin diğer müctehide üstün oluşu* gibi ifadeler kullanmanın kabul edilemez olduğu dile getirmektedir.[3]

Leknevî'ye göre *mezhebin görüşünü terk edip hadisle amel etmek "mezhep olgusunu inkâr" olmadığı gibi; mezhebe bağlı kalarak amel etmek de "sahih hadisi ret veya nassı inkâr"* anlamına gelmemektedir. *İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı'* isimli reddiyesinde Sıddık Hasan Han'ın İbn Hümâm (v. 871) ile ilgili söylediklerini tenkit eden Leknevî, bu konuda şunları söylemektedir:

"İbn Hümâm'ın birçok meselede hadise uygun olanı tercih ettiği bariz bir hakikat olmasına rağmen bazı meselelerde taassubunun olduğu bilinen bir gerçektir; lakin İbn Hümâm için 'mutaassıp ve katı' ifadelerini kullanmak doğru değildir. Çünkü bu ifadeler ancak, 'hakikatin ne olduğunu bilmesine rağmen açığa çıkarmayan ve onu gizleyen' kimseler için kullanılabilir. Dolayısıyla –kendi mezhebine bağlılık anlamında- zerre kadar taassubu olmayan bir kimseyi göstermek mümkün olmadığından, bir

[1] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 191-192.

[2] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 136.

[3] Leknevî, **Ğaysü'l-ğumâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 7.

meselede yok denecek kadar az taassubu olan birine bu yakıştırmaların yapılması insaflı bir tutum olmayacaktır."[1]

Bunların devamında Sıddık Hasan Han'ın "*Şayet İbn Hümâm birçok meselede hadisle amel ediyorsa, Hanefiliğinden yahut mezhebe bağlılığından bahsedilemez."* şeklindeki itirazına da şu cümleleriyle cevap vermektedir:

"Birçok meselede hadisle amel etmesi, mutaassıp olmadığını gösterir. Çünkü mutaassıp olanların ve kuru taklitçilerin temel vasıfları, delille çelişiyor olsa dahi mezhep imamlarının görüşünü terk edememeleri, mezhep imamları zayıf hadisle amel etseler dahi onların görüşlerini tercih etmeleri, nadir olmakla birlikte mezhebin dışına çıkabilmeleri ve kendi mezhepleri ile hadisi eşit statüde görmeleridir. İbn Hümâm'a baktığımızda, bu sayılanların hiçbirini görmemiz mümkün değildir. Çünkü mezhebe muhalefet etmek, kişinin mezhebini terk ettiği, taklit dairesinden tamamen çıktığı ve mezhep ile bağlantısının kesildiği manasına gelmez."[2]

Leknevî'nin İbn Hümâm'ın şahsında söylediği bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, *taassup, taklit ve mezhep* üçgeninde kişinin durumunun ne olacağı açıklanmış; taassubun, hakikate perde bir durum olduğu; hadisle amel edip kısmen muhalefet etmenin de mezhepsizlik olmadığı ifade edilmiştir.

Leknevî, herhangi bir mezhebe mensup oluşun şirk olduğu iddiasında bulunanlara da müdellel cevaplar vermekte; *Hanefî, Şâfî, Mâlikî, Hanbelî veya Zâhirî şeklinde bir mezhebe mensup olmayı ifade etmek şirk koşmak ise, Leknev, Dihle gibi bir şehre aidiyet ifade eden "Leknevî, Dihlevî" gibi kullanımların da şirk olacağını; dolayısıyla mezhebe*

[1] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 85-86.

[2] Leknevî, **İbrâzü'l-ğayy,** 86-87.

mensubiyet ifade etmenin şirk olduğunu iddia etmenin delilsiz konuşmak olduğunu söylemektedir.[1]

Leknevî, mezhebe bağlı kalarak hareket etmenin, sahih delile ulaşılmadıkça mezhep imamının görüşüyle hareket etmenin ve sahih nassa aykırı bir durum varsa bunu, herhangi bir kimseyi veya mezhebi ağır ifadelerle reddetmek yerine uygun bir üslupla söylemenin sahâbîlerden ilim tahsil eden kimselerin yolu olduğunu ifade etmekte; nitekim sahâbîlerin de ihtilaf ettikleri meseleler olduğunu; lakin her birinin sahih delilin gerektirdiği şekilde hareket ettiğini söylemektedir.[2]

Leknevî'nin bu ifadelerinden mezhep imamlarına tabi olmanın ve bir mezhebe bağlanmanın çerçevesini çizdiği; taklit eden bir kimsenin *kabul, tenkit ve inkâr noktasında* nerede durması gerektiğini belirlediği görülmektedir. Bu ifadelerinin devamında Leknevî, şunları söylemektedir:

> *"Mezheplerin oluşmasına, usul ve furû' meselelerinin tedvin edildiği döneme kadar mezhep taassubu olmadan hareket edilmiştir. İctihad yapma melekesi olmayan imamların, kendi meşreplerine uygun olan mezhebe meyletmesi ve tercih ettiği mezhebin delillerini kuvvetli bulması neticesinde Hanefîlik, Şâfîlik, Mâlikîlik ve Hanbelîlik gibi aidiyetler (nisbeler) kullanılmaya başlandı. Lakin herkes, 'kendi tercih ettiklerinin tek hakikat; diğer mezhebin de hatalı görüşlere sahip olmadığı' konusunda hem fikir olup birbirlerini ağır ifadelerle itham etmeksizin hakikati bulma çabalarına devam etmiştir."*[3]

Leknevî, müctehid imamlar ve usul-furû' meselelerinin tedvin edildiği zamana kadar taassup ile hareket edilmediğini; ihtilafın bir rahmet olduğu anlayışının

---

[1] Leknevî'nin bu çıkarımı, mezhebe mensup olmayı şirk gören bir kimse ile arasında geçen konuşmaya dayanmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 4.

[2] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 7.

[3] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 7- 8.

yaygın bir kanaat olduğunu; ancak sonraki neslin bu durumu heves ve hevâ ile yozlaştırdığını ve aslî mecrasından çıkardığını ifade etmektedir.

> *"İlk kuşaklardan sonrakiler, önceki âlimler gibi hareket etmedi. Kendi hevâlarına tabi olan bu nesil, tam bir mezhep taassubu ile hareket ettiler. Var olan fıkhî meseleler üzerine yeni meseleler bina ettiler; bunu yaparken şayet kendi görüşlerine uymayan sahih bir hadisle karşılaşmışlarsa bu hadisi ya tevil ettiler ya zayıf kabul ettiler yahut onun mensûh olduğuna hükmettiler. Bunu yapmalarındaki maksat ise, mezheplerinin zayıf bina üzerine kurulmadığına inanmaları ve imamlarının sahih hadise muhalefet etmeyeceği kanaatiydi."*[1]

Leknevî, mezhep taassubu ile mezhepsizliği aynı fitne ve fesadın farklı iki yansıması gibi görmektedir. Bu iki olgunun Müslümanlar için bir çıkış yolu olmadığını; ümmetin maslahatını temin etmek yerine insanlar arasına fesat tohumları ektiğini düşünmektedir. Aşağıda yer vereceğimiz ifadelerinden de anlaşılacağı üzere o, "bir mezhep doktrini içinde hareket etmeyi" ümmetin maslahatı için önemli bir imkân olduğuna ve bu imkânı reddedenlerin insanları felakete sürüklediğine inanmakta; mezhepsizlik tehlikesinin bir sonraki merhalesinin dinsizlik ve dalalet olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

> *"Tek hakikatin kendi mezhebine ait olduğunu söyleyen ve delilden habersiz hüküm veren mutaassıp kimselerin ortaya çıkışına kadar tüm imamlar, her ne kadar ihtilaf etmiş olsalar da, 'âlimlerin ihtilafının rahmet olduğu' kanaatini hep taşımışlardır. Bu cenahta olan kimseler, belli bir mezhebin müntesibi olmayıp Hanefîlerden, Şâfîlerden, Mâlikîlerden veya Hanbelîlerden bazı kimseler de bu tutum da olabilmektedir. Mezhep taassubunda olanların yanı sıra başka bir grup daha var ki onlar da doğru olan birkaç ictihadı olmakla birlikte mezhebe bağlılığı kötü bir vasıf gibi gösterip dört mezhebi ağır ifadelerle itham etmektedirler. Bunlar mezhebe bağlılığı küfür, şirk, dalalet ve bidat olarak görmekte; Allah Teâlâ'nın da bu durumu reddettiğini düşünmektedirler. Bu ise, kitap ve sünnete aykırı bir*

[1] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 8.

durum olmakla birlikte Allah Teâlâ'nın kulları için koyduğu maslahata aykırı bir portre çizmekte; fitne ve fesadın yayılmasına sebebiyet vermektedir. Nitekim mezhebe bağlı kalarak hareket etme ve mezhebe mensubiyet, olası bir dalalet ve küfrün önünde engel niteliği taşımaktadır."[1]

Bu iki olgunun, İslâm âleminin içinde bulunduğu en büyük tehlikelerden olduğunu ifade eden Leknevî, bunun toplumu böldüğü, insanlar arasında ayrılıklara sebebiyet verdiği, tefrikalara kapı araladığını söylemektedir. Başta kendi yaşadığı bölge olmak üzere tüm İslâm ülkelerine sıçradığını; mezhepsizliği din edinenler ile mezhebi din haline getirenlerin bilmedikleri konularda fetva verdikleri, anlamadıkları meselelerde kelam sarf ettikleri, kavrayamadıkları hususları reddettikleri; tüm bunlara rağmen yaptıkları şeyin güzel olduğuna inandıklarını sözlerine eklemektedir.[2] Ayrıca bu duruma sebebiyet verenlerin halk değil; o dönemin bazı âlimlerinin olduğunu söyleyerek kutuplaşmaların olduğunu da ifade etmektedir.[3]

Leknevî'nin *taklide* dair yaklaşımını en güzel özetleyen durum, İsâm b. Yusuf el-Belhî'yi (v. 210) anlattığı kendisine ait şu ifadelerdir:

"Hanefî olan birisi, şayet kuvvetli bir delilden dolayı mezhebinin imamını taklidi terk ederse, bu durum onu Hanefî mezhebini taklit dairesinden çıkarmaz. Bu, sadece "mezhebi terk görünümlü mezhep taklidinin ta kendisidir." Nitekim İsâm b. Yusuf da "rükûya eğilirken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılacağı" konusunda Hanefilere muhalefet etmesine rağmen Hanefilerden kabul edilmeye devam edilmiştir. Başka bir misal, muteber fetva kitaplarının sahipleri Ebû Yusuf'un bir gün, "kulleteyn"[4] *meselesinde*[1] *İmam Şâfî'yi taklit ettiğinden bahsetmektedirler.*

---

[1] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 9-10.

[2] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 12.

[3] Leknevî, **İmâmü'l-kelâm,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, III, 12-13.

[4] *Kulle* bir ağırlık birimi olup miktar itibariyle Hanefilere göre 101,56 kg; cumhura göre 95,625 kg. ağırlığa tekabül etmektedir. Bkz. Cürcânî, **a.g.e,** 370.

Bu sebeple, karşısına çıkan kuvvetli delilden dolayı mezhep imamını taklit etmeyi bir defa terk edenleri ağır ifadelerle tenkit eden ve bu kimseyi mezhep dairesinden çıkaran yaşadığımız zamanın cahillerinden Allah Teâlâ'ya sığınıyorum."[2]

Bu ifadelerinin devamında, *Ebû Cafer et-Tahâvî'nin (v. 321) önce Şâfî iken dayısı Müzenî (v. 264) ile arasında geçen bir durumdan sonra Hanefî olduğunu; bunun teşmil edilmesinin mümkün olup Hanefî mezhebine mensup birinin Şâfî; Şâfî olan birinin de Hanefî olmasının mümkün olabileceğini* dile getirmekte; bazı fetva kitaplarında yer alana "*Şâfî birinin Hanefî olması caiz; lakin Hanefî birinin Şâfî olması caiz değildir."* şeklindeki söylemin, dikkate alınamayacak kuru bir taassuptan ibaret olduğunu söylemektedir.[3]

3.5. Tecdîd İle Alakalı Görüşleri

Leknevî, kitaplarında *tecdîd* ile alakalı bazı konulara yer vermektedir. Leknevî'nin *tecdîd ve müceddid* ile alakalı görüşlerine geçmeden önce bu mefhumların meşruiyeti ve kavramsal bağlamına temas edeceğiz.

Tecdîd, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"Allah Teâlâ bu ümmete her yüz senenin başında dinini yenileyecek (tecdîd edecek) bir müceddid gönderir."*[4] hadisine dayanmaktadır. Muhaddisler nezdinde bu hadis, *sahih* olarak kabul edilmektedir.[5]

Istılâhî olarak *tecdîd, silinip unutulmaya yüz tutmuş ve insanlar tarafından ihmal edilmiş dinin bazı prensiplerini, yeniden ihya etme; bu prensipleri hayatın bir parçası haline*

---

[1] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"Su şayet iki kulle miktarına ulaştıysa necaset barındırmaz."* hadisine bağlı olarak *necaset bulaşan suyun hükmü* bağlamında mezhepler arasında olan ihtilafı ifade etmektedir. Bkz. Merginânî, **a.g.e,** I, 134; İbn Kudâme, **a.g.e,** I, 47.

[2] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye,** 197; Abdülhayy el-Hasenî, **Nüzhetü'l-havâtır,** VIII, 1268.

[3] Leknevî, **et-Ta'lîkâtü's-seniyye,** 60.

[1] **Ebû Dâvûd,** Kitâtü'l-Melâhim 36; Hâkim en-Neysâbûrî, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1990, IV, 567.

[5] Muhammed Eşref el-Azîmâbâdî, **Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1995, XI, 259.

getirerek ihya etme ameliyesi olarak tanımlanmaktadır.[1] Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere *tecdîd, dinin aslından olmayıp din adına ortaya çıkan bidat, hurafe, şüpheler ve fazlalıklar gibi bazı unsurları tecrit etme; bir örtü gibi üzerini örttüğü dindeki bazı hükümleri açığa çıkarma faaliyetidir.* [2] *Yoksa tecdîd, dinin aslına ve ruhuna ters olan yeni şeyler ihdas etmek; Allah Teâlâ'nın gönderdiği dinden bağımsız yeni bir din teşri etmek değildir.*[3] Ya da bu kavramla, *geçmişi tamamen hafife almak; kapıları sonuna kadar yenilik için açmak* kastedilmediği gibi *yeni olanla terakkiye; kadim ile çöküş ve gerilemeye* işaret edilmemektedir.[4] Bilakis, *tecdîd* ile sünneti bidatten ayırma, bidat ehlinin elini zayıflatarak sünnet bilincinin ziyadeleşmesini sağlamak hedeflenmektedir.[5] Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, *tecdîd*, insanın içinde bulunduğu zaman ve zemine ilmî, fikrî ve amelî olarak dinin ön gördüğü şekilde adapte olabilmesini ifade etmektedir.[6] Bundan dolayı mezkûr hadiste zikredilen manada *tecdîd*, meşru kabul edilmiş; bu ameliyeyi yerine getirecek olan *müceddid*, din açısından ehemmiyetli bir vazife ifa eden kişi olarak tanımlanmıştır.

Spesifik bir durum arz eden *tecdîd* konusu, *dinin kemale ermiş olması sebebiyle tecdîd şeklinde herhangi bir müdahaleye gerek kalmaması* şeklinde yanlış anlaşılabildiği gibi; *dinin tecdîd ile tamamlanması* şeklinde de yorumlanmıştır. Hâlbuki hakikat bu iki duruma da müsaade etmemektedir. Çünkü *din* değişmez sabiteleri olan *akide* ve *şeriat* açısından henüz Hz. Peygamber (s.a.v.) ahirete irtihal etmeden tamamlandığından,

---

[1] Adnan Muhammed Ümâme, **et-Tecdîd fi'l-fikri'l-islâmî,** Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2003**,** 19.

[2] Said Şebbâr, **el-İctihâdü ve't-tecdîd fi'l-fikri'l-islâmi'l-muâsır,** Beyrut, el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, 2007, 174. Bu açıklamaya benzer bir ifadeyi Abdülfettâh Ebû Gudde de kullanmakta; *tecdidin, dinin ilk günkü ciddiyetine döndürülmesi; kıyafetteki kirlerin arındırılması gibi dine dâhil edilen unsurların çıkarılması* olarak tanımlandığını ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 44. (1 numaralı dipnot.)

[3] Mahmud ed-Düsûkî, **et-Tecdîd fi'l-fıkhi'l-İslâmî,** Beyrut, Dâru'l-medâri'l-İslâmî, 2006, 39.

[4] Düsûkî, **a.g.e,** 38.

[5] Şebbâr, **a.g.e,** 174.

[6] Düsûkî, **a.g.e,** 39.

tecdîd ile -bazı batılı kimselerin iddia ettiği gibi- *değişim, gelişim, teceddüd ve dinin tamamlanması* şeklinde bir olguya mahal kalmamıştır.[1]

Mezkûr hadiste geçen *tecdîd ve müceddid* mefhumları birtakım şartları da beraberinde getirmektedir. Her şeyden önce *müceddid kendi muasırları tarafından tayin edilmiş olup ilmiyle istifade edilen, zâhirî ve bâtınî ilimlerde yetkin olan, sünneti ihya edip bidatleri yok etmeye kendini adayan bir kimse* olarak tanımlanmaktadır.[2] Tanımdan da anlaşılacağı üzere müceddidin, *yüzyılın sonuna gelindiğinde hayatta olması,*[3] *sünneti ihya eden bir vasfa sahip olup bid'atçi olmaması, yaşadığı bölgede çağdaşları tarafından ilmi ile tanınıyor ve ilmine itibar ediliyor olması, ilmi yayan bir vasfa sahip olup ilim ehline yardımcı olması,*[4] *akidesinin sahih olması, müctehid olması, tecdîd hareketini belli bir bölge ve ekole değil; tüm topluma ilmî, fikrî ve amelî olarak teşmil edebilmesi*[5] gibi bazı şartları hâvî olması gerekmektedir.

Müceddid; bir kişiden ibaret olabildiği gibi; *fıkıh, hadis, tefsir, nahiv, idare, hüküm vs.* şeklinde tecdîd edilmeye ihtiyaç duyulan kısım kadar fazla da olabilir.[6] Dolayısıyla tecdîd edilecek tüm hasletlerin bir kişide bulunması elzem olmadığı gibi, müceddid de tek kişi olacak diye bir zorunluluk yoktur.[7] Çünkü tecdîde ihtiyaç duyulan alanlar, tek bir sınıfla sınırlandırılamadığı için birden fazla ilim dalında da tecdîd olabilir.[8]

---

[1] Muhammed İmâre, **İzâletü'ş-şübühât an meâni'l-mustalahât,** Beyrut, Dâru's-selâm, 2010, 184.

[2] Şebbâr, **a.g.e,** 176.

[3] Abdürrauf Muhammed el-Münâvî, **Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmii's-Sağîr,** Mısır, el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1356, I, 12.

[4] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 136.

[5] Ümâme, **a.g.e,** 45-48.

[6] Leknevî, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 44-45. (1 numaralı dipnot, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin ilavesi.)

[7] İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî,** Riyad, Dâru taybe, 2011, XVII, 203.

[8] Abdülmüteâl es-Sa'îdî, **el-Müceddidûne fi'l-İslâm,** Kâhire, Mektebetü'l-âdâb, 1996, 10.

Buradan hareketle *Leknevî'nin tecdîde bakışını* ifade etmek, konunun anlaşılması için kolaylık sağlayacak; *tecdîd ve müceddid* mefhumları bağlamında eserlerinin nasıl bir alan teşkil ettiğini ortaya koyacaktır. Nitekim bir kimsenin ekol olarak aidiyetinin neresi olduğunu anlayabilmek için eserleri ne derece önemli ise, yukarıdaki tanımlardan hareketle Leknevî'nin müceddid olup olmadığı ile alakalı durumunu tayin edebilmek için de yazdığı eserleri o şekilde ehemmiyetlidir.

Leknevî, muhtelif yerlerde müceddidlikle ilgili bazı şartlar ileri sürmektedir. Bunların, yukarıda zikredilenlerle ayniyet arz ettiği ve birbirleriyle örtüşen şartlar olduğu görülmektedir.[1] Bunun da ötesinde o, *şayet imkânı olur ve vakit bulabilirse, müceddidde bulunması gereken vasıfları, yaşadığı zamana kadar gelen tüm yüzyılların müceddidlerini* içine alana geniş kapsamlı bir risale yazacağını ifade etmektedir.[2] Bu şartların yanı sıra Leknevî, *müceddidlik* gibi bir nimeti lütfetmesi için Allah Teâlâ'ya şöyle dua etmektedir:

> *"Allah Teâlâ'dan beni dinî tecdîd eden, şeriatı koruyan, bidatçilerle mücadele eden, doğru yol üzere olanların peşinden giden bir kimse yapmasını temenni ediyor; ömrüm boyunca ilim tahsili, kitap telifi ve fetva işleri ile meşgul olmamı lütfetmesi için dua ediyorum."*[3]

Leknevî yaptığı bu duada, müceddid olan kimsede bulunması gereken bazı noktalara da işaret etmekte; başka bir ifadeyle, *müceddidlik şartlarını kendisine vermesini* Allah Teâlâ'dan temenni etmektedir. Nitekim bu duasını yadırgayan bazı kimselere *Nuhbetü'l-Enzâr* isimli eserinde cevaplar veren Leknevî, bir müceddidde olması

---

[1] Leknevî, **el-Âsâru'l-merfûa,** 7; a.mlf, **el-Fevâidü'l-behiyye,** 21; a.mlf, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 44, 46; a.mlf, **Tuhfetü'n-nübelâ,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, V, 213.

[2] Leknevî *Ebû Cafer et-Tahâvî'nin* müceddid olmasının mümkün olduğunu, çünkü kendisinde müceddidde aranan *"eserlerinin biliniyor ve istifade ediliyor; ilmine insanlar nezdinde itibar ediliyor olması"* gibi şartların bulunduğunu ifade etmekte. Bkz. Leknevî **en-Nâfiu'l-kebîr,** 48.

[3] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 37.

gereken hususları zikretmekte; taşıdığı bazı hasletlerin müceddid olmak için yeterli olabileceğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

> *"Yaptığım bu duayı anlamakta güçlük çeken derinlikten yoksun bazı kimseler, hasetçe duygular beslemeleri sebebiyle benim müceddidlik iddiasında bulunduğumu zannetmişler; bunu kendilerince büyütüp beni ayıplamışlar, insanlar arasında da küçük düşürücü ifadelerle teşhir etmişler. Bu söylentiyi çıkaran ve dediklerimi anlamayan bu kimselere cevap vermeyi gereksiz gördüğümden bunlara sabrettim; nitekim Allah Teâlâ, maksadımı ve bu söylentilerden berî olduğumu bilendir.*
>
> *Bu iddiada bulunanlar ve iddiasını devam ettirmekte ısrarlı görünenlerden biri ile karşı karşıya geldim. Bana 'Neden müceddidlik iddiasında bulundun?' diye sordu; ben de cevaben 'Bundan Allah'a sığınırım, ben bu yüzyılın müceddidi olduğumu söylemedim; müceddidlik nasip etmesi için Allah Teâlâ'ya dua edip temennide bulundum. Temenni ile iddia arasındaki farkı anlamanız gerekiyor. Nitekim bir şeyi temenni etmek; o şeyin, temenni edende bulunmamasını gerektirir; fakat iddiada bulunmak; o şeyden mahrum olmadığı ve ona sahip olduğunu haber vermektir ' dedim. O şahıs, böyle bir duanın da bana uygun olmayacağını, söyleyince ben de 'Allah Teâlâ'nın rahmeti geniş; o sebeple ihsanı ile muamele edip bu hasleti belki bana ikram eder.' dedim. Bunun üzerine o da 'Sizden önce sizin yetiştiğini bölgeden birçok âlim, fazilet sahibi kimse geçti; lakin hiçbiri sizin bu talep ettiğinizi talep etmedi." deyince ona cevaben şunları söyledim: 'Evet, bunu talep etmediler; lakin bunun iki sebebi vardı: birincisi, bu kimseler hadis ilmi başta olmak üzere menkûlâta dair ilimlerle, aklî ilimlerle meşgul oldukları kadar meşgul olan kimseler değildiler. Oysa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) haber verdiği müceddid, naklî ilimlerde derinliği olan; bu işin erbabı olan kimseler tarafından da kabul görmüş olmalıdır. İkincisi; bu âlimler, ömürleri, bulundukları yüzyılın sonuna kadar vefa eden kimseler değildi. Müceddid, yüzyılın sonunda hayatta olan; o yüzyılı ilmiyle, kabul görmüşlüğüyle bilinerek tamamlayan kimsedir. Allah Teâlâ'ya hamd olsun ki, naklî ilimlerle yeterince meşgul oldum bu durum da insanlar tarafında hüsn-ü kabul ve teveccüh ile karşılandı. Ömrüm de hakeza içinde bulunduğum yüzyılı tamamlayacak*

şekilde devam etti. Hal böyle olduğundan, Allah Teâlâ'dan verdiği bu hasletleri müceddidlikle tezyin etmesini temenni ediyorum.' Bu sözlerimden sonra o kişi sustu ve dediklerimi kabul etmek durumunda kaldı. Bu konuşma, h. 1291 senesinin şevval ayında, Haydarâbâd'a gideceğim sıralarda gerçekleşti. O kimse de, bundan sonra iftira ve ithamlarına son verdi."[1]

Leknevî, *müceddid olan kişinin yüzyılın sonunda hayatta olması gerektiğini* işaret ettiği hususa başka bir risalesinde de temas etmekte ve Şevkânî'yi *13. yüzyılın müceddidi* olarak tavsif eden Sıddık Hasan Han'ın iltifatkâr tutumunun tenakuz ve hata olduğunu, *müceddid olan kişinin yüzyılın sonunda hayatta olması gerektiğini* belirterek kendisini tenkit etmektedir.[2]

Umûmî manada *tecdîd ve müceddidlikle* alakalı tanımlara ve bu iki hususlaki ontolojik değerlendirmelere bakıldığında, konumuzun esasını teşkil eden, *Leknevî'nin müceddid olabileceği* ile alakalı söylenebilecek hususlar birkaç madde ile ifade edilebilir:

1. Leknevî, h. 1304 senesinde vefat ettiğinden, içinde bulunduğu asrın sonuna yetişmiş; hayatta iken o asrı görebilmiştir.[3]

2. İnsanlar nezdinde yazdığı eserleriyle bilinen;[4] insanlara yol gösteren[5] ve eserlerinden herkesin istifade ettiği ve parmakla gösterilen bir âlimdir.[1]

---

[1] Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr,** 135-136.

[2] Şevkânî'nin h. 1255 yılında vefat etmesi sebebiyle, hadiste ifade edilen *"her yüzyılın başı"* ifadesiyle çeliştiğini; dolayısıyla onun müceddid olmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, VI, 457.

[3] Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye,** 16.

[4] Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 12.

[5] Leknevî; *Zecr-u erbâbi'r-rayyân an Şurbi'd-Duhân, es-Sa'yü'l-Meşkûr fi Reddi'l-Mezhebi'l-Me'sûr, Tervîhu'l-cenân bi teşrîhi hükm-i şurbi'd-duhân, el-Felekü'd-devvâr fî ru'yeti'l-hilâli bi'n-nehâr, el-İfsâh*

3. Risaleleri ve fetvaları başta olmak üzere eserlerinde bidatin önüne geçilmesi,[2] ehl-i sünnetin doğru anlaşılması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti ve hulefâ-i râşidîn fiillerine dair ortaya atılan fikirlerin tashih edilmesi[3] gibi gayretleri ön planda tutmuştur.

4. Mezhep imamları ve müctehidlere karşı alınan haksız tavrı tenkit etmiş;[4] birçok âlimin takıldığı ve zorlandığı noktaları görüp bu türlü eksikliklerin kapatılması için eserler kaleme almıştır.[5]

5. Tâbî olduğu mezhebin hatalarını görmezden gelmeyip delilin gerektirdiği şekilde amel eden, mezhep taassubuna düşmeyen mutedil bir çizgide olmuştur.[6]

---

an Şehâdeti'l-Mer'eti fi'l-İrdâ, İmâmü'l-kelâm fimâ Yetealleku bi'l-Kırâati Halfe'l-İmâm isimli risaleleri, insanların sorduğu sorular ve kafaları karıştıran meseleler üzerine kaleme almıştır.

[1] Fetvalarını ihtiva eden *Nef'u'l-müftî ve's-sâil* isimli eser, halkın zihnindeki soru işaretlerine temas etmektedir.

[2] Bu konuyla alakalı yazdığı *el-Âsâru'l-merfûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa, Rad'u'l-ihvân an Muhdesâti Âhir-i Cum'at-i Ramazân, İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâra fi't-teabbüdi leyse bi bid'a* isimli risaleler, yaşadığı dönemde ortaya bidat olarak atılan hususların gerçeklik değerini ifade etmek için kaleme alınmıştır.

[3] *Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti'l-ebrâr* isimli risalesinde Leknevî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini ve sahâbîlerin fiillerinin dindeki yerine* temas etmektedir. Ayrıca *Zaferu'l-emânî bi Şerh-i Muhtasarı's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî, el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile* isimli eserleri de *hadis ve sünnet bağlamında ortaya çıkan ihtilaflara* temas etmektedir.

[4] Hanefîlerin itham edildiği ve iftiraya maruz kaldığı dönemde *el-Kavlü'l-câzim bi sukûti'l-hadd-i bi nikâhi'l-mehârim* isminde yazdığı risale, buna misal olarak verilebilir.

[5] Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl* isminde kaleme aldığı bu eser, hadis ıstılahları bağlamında o dönemdeki hadis âlimlerinin yanlışa düştükleri hususları ihtiva etmektedir. *el-Fülkü'l-meşhûn fimâ Yetealleku bintifâi'l-murtehini bi'l-merhûn* ismini verdiği risale ise, Hanefîlerin *rehin mallarla* alakalı verdiği hükmün yanlış anlaşılması sebebiyle yazılmıştır.

[6] Leknevî, **en-Nâfiu'l-kebîr,** 65; Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâzıla,** 13.

Yaşadığı zamanın büyük handikabı olan ve birçok âlimin de büyük çelişkilerine sebebiyet veren *İngiliz sömürgesi ve batı medeniyetinin baskın gelen gücü* karşısında Leknevî'nin taviz vermediği görülmektedir. Bazı ihtilaf ve batı ile olan bu ağır karşılaşmada Leknevî, dinine tam manasıyla sarılmış; hayatın tüm şubelerini içine alan batı kompleksi karşısında taviz vermeyen bir duruş sergilemiştir.[1] Bu sebeple eserleri tüm doğu ve batıya ulaşacak şekilde rağbet görmüş; müceddid olmanın bir gereği olan *bid'atçilere karşı net bir tutum sergileme, şeriatı anlama ve anlatma noktasında âzâmî gayret gösterme ve selefin yolunu takip etmede ciddiyet göstermiş olma*[2] gibi özelliklerin Leknevî'de eksiksiz olarak tezahür etmiş olması sebebiyle, Leknevî'nin bu duasının kendinde tezahür ettiği söylenebilir. Nitekim gerek dönemin âlimleri, gerek muasır bazı kimseler de Leknevî'nin müceddidliği ile alakalı müspet yönde fikir beyan etmektedirler. Bunlardan bazıları şöyledir:

Hasretü'l-Fuhûl bi Vefât-i Nâibi'r-Rasûl isimli kitabın müellifi Abdülbâkî el-Ensârî, o dönemdeki âlimlerin şöyle dediğini nakleder:

> *"Sultan Âlemkîr zamanından bugüne kadar Kutbuşşehîd'in torunları Frengi Mahal bölgesinde iskân etmektedirler. Bunlar eserler yazıyor, ilim tahsil ediyor ve ilim talebeleri yetiştiriyorlar. Fakat hiçbiri vasıfları ve İslâm'a hizmet noktasında Abdülhayy el-Leknevî'nin taşıdığı vasıflara ulaşamamıştır. Bu da, kendisinin Allah Teâlâ'ya yaptığı duasının bir bereketidir."*[3]

Muasır araştırmacı-yazarlarda *Bedri Gencer* de, *"İslâm'da Modernleşme 1839-1939"* isimli eserinde, Leknevî'nin yaşadığı dönemi resmederken *erken modern dönem İslâmî ilimlerde canlılık gözlemlendiğini ve bu dönemde Nablûsî ve Dihlevî'nin yanı sıra*

[1] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 140.

[2] Leknevî, **el-Âsâru'l-merfûa,** 7; a.mlf, **er-Raf'u ve't-tekmîl,** 51.

[3] Ebü'l-Hâc, **a.g.e,** 140.

Hindistan'da Muhammed Ali Tânevî, Sıddık Hasan Han, Murtaza Zebîdî ve Abdülhayy el-Leknevî'nin önde gelen müceddidler olduğunu ifade etmektedir.[1]

[1] Bedri Gencer, **İslâm'da Modernleşme 1839-1939,** İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2012, 231.

SONUÇ

İslâm'ın hiçbir gelişme ve değişmeye kayıtsız kalamayacağı hakikati, farklı zamanlarda muhtelif kimselerin çalışmalarıyla yakından idrak edilebilmektedir. Ebû Hanîfe, İmam Şâfî, Ahmed b. Hanbel, İmam Rabbânî (v. 1034/1624), Muhyiddîn en-Nevevî, İbn Âbidîn (v. 1252/1836) ve diğer birçok âlimin varlığı, Müslümanların karşılaştığı zor problemlerin aşılmasında can suyu olmuştur. Temsil ettikleri değerleri ve taşıdıkları ilim sebebiyle halkın da teveccühünü kazanan kimselerden biri olan Abdülhayy el-Leknevî, kısa ömrüne rağmen hayatını ve tüm gayretini İslâm'ın daha iyi anlaşılması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin doğru bir şekilde idrak edilmesi ve yer edinmeye çalışan bidatlerin tecrit edilmesi gibi önemli bir vazife îfâ etmiş; bu hassasiyeti gerek Müslüman halk gerekse ilim erbabı kimseler tarafından takdir ve kabul ile muamele görmüştür.

Leknevî'nin yaşadığı coğrafya, ekollerin ve eğitim kurumlarının fazla olduğu bir bölgedir. 1857 Büyük Halk Ayaklanması sonrası modernist akımların da kendini gösterdiği bu gölge, iftar ve tefrit noktasında büyük etkileşimlerin membaı olmuştur. Ehl-i Kur'ân hareketinin (Kur'âniyyûn) temsil ettiği *modernist hareket* mezhep olgusunu tecrit etmeye çalışırken, Birelvî mensuplarınca ortaya *çıkarılan hurafeler* bölgede var olan *ifrat ve tefritin* en bariz göstergelerindendir. İslâm'ın ilk yayılmaya başlamasından Batı ile olan ilk tanışıklığa kadar farklı inanç gruplarına da ev sahipliği yapan bu bölgede yaygın olarak Hanefî mezhebi benimsenmiş; telif edilen eserler ve yapılan ilmî çalışmalarda Hanefilik ön plana çıkmıştır. Kaleme alınan şerh, haşiye ve birçok fetva kitabı ile buradaki âlimler Hanefî literatürüne büyük katkılar sağlamıştır. Bu tür birbirine farklı ekol, inanç ve fikrî akımların kendini gösterdiği bölgenin atmosferini teneffüs eden Leknevî, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den beri süregelen *hadis merkezli mezhep mensubiyeti* hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur.

Çalışmamızda "*Bir âlim olarak Leknevî'yi tamamlayan unsurlar ve Leknevî'yi kendisi yapan amiller nelerdir?*" sorusunun cevabını bulma gayretinde olduk. Leknevî'yi asırlar sonrasına taşıyan çalışmaları ve kendini bu çalışmalarla İslâm'a adamışlığı göz

ardı edilemez fakat onu zaman içinde karşılaştığı problemler de farklı bir mecraya götürmüştür. Bu sebeple onu sadece *kaleminden* ibaret görmek yerine etraflı bir şekilde *o döneme etki eden ilmî ve fikrî ekoller, eğitim kurumları, sosyal ve kültürel şartlar ve iktisâdî ve idârî gelişmeler* gibi faktörleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Leknevî, usul ve furû konusunda Hanefî mezhebine mensup bir âlimdir; ancak sarih bir delile ulaştığında kendi mezhebinin usulünü takip ederek ictihadda bulunmuştur. Bu sebeple onu, *müstakil bir müctehid* şeklinde tavsif etmek mümkün değildir. Fakat bu intisap ve bağlılık, onun *ne terakkî etmesine ve kendini ortaya koymasına* engel olmuş ne de *mutlak taklit çizgi benimsemesine* sebebiyet vermiştir. Bilakis, ona, bir bakış açısı sunmuş, tecrübe kazandırmış ve bağlı olduğu mezhebe katkı sağlamayı, o mezhebi tashih etmeyi, yanlış anlaşılmasına karşı müdafaa etmesinin yolunu açmıştır. Bizi bu kanaate götüren sebep, yazdığı eserlerde, kullandığı doktrinlerde, usul anlayışında, verdiği fetva ve yaptığı ictihadlarda Hanefî merkezli bir bakış açısının olmasıdır. Çünkü Leknevî, yazdığı risale ve diğer eserlerinde netice olarak Hanefî mezhebinin görüşleriyle amel etmekte; amel ettiği görüş her ne kadar mezhebin fetva verilen görüşü *(müftâ bih)* olmasa da çoğu zaman Hanefî mezhebi içinden herhangi bir görüşü tercih etmektedir. Ancak Leknevî'nin, bazen mezhep sınırlarından çıktığı ve Şâfî mezhebinin görüşüyle hareket ettiği durumlar da görülmüştür. Bu sebeple Leknevî, prensipte Hanefî mezhebine mensup olup gerektiğinde hem mezhep içerisinden hem de diğer mezheplerden görüş tercih edebilecek özelliğe sahip bir âlim olduğundan *her ne şekilde olursa olsun sadece Hanefî mezhebinin görüşlerini benimseme* gibi bir kanaatte değildir.

Leknevî'nin yaşadığı ve hemen sonrasındaki dönemin sosyal ve ilmî durumu göz önüne alındığında, kaleme alınan çoğu telifâtın İngiliz hâkimiyeti ile dikte edilmeye çalışılan modernizme bir refleks olduğu fark edilmektedir. Özellikle 1856 halk ayaklanması sonrası modernitenin Hint Alt Kıtası'nda kabul edilmesinde önemli bir aktör olan Sıddık Hasan Han'ın etkileri ve kurduğu ekol düşünüldüğünde Leknevî'nin Hanefî mezhebi bağlamında ehl-i sünneti müdâfâ maksadıyla yazdığı

risaleler, yaptığı münâzara ve münakaşalar konusunda taşlar yerine oturacaktır. Kendisi de delillere ulaşabilmesine rağmen -birkaç mesele dışında- ısrarla Hanefî mezhebine mensubiyetini vurgulayan Leknevî'nin bu tutum ve durumu, günümüzde de etkisini ve güncelliğini koruyan *"mezhepsizlik"* hareketine karşı alınmış üst düzey bir tepki olduğu fark edilmektedir. İçinde bulunduğumuz asrın büyük muhaddis ve âlimlerinden, *"mezhepsizlik"* tehlikesine karşı Müslümanları ikaz edip bu konuda *"ellâ Mezhebiyye Kantaratün lâ Dîniyye"* ismiyle müstakil bir eser kaleme alan, Ebû Hanîfe'ye atılan iftira ve ithamlara karşı onu "*en-Nüketü't-Tarîfe"* ve "*Te'nîbü'l-Hatîb"* gibi reddiyelerle müdâfâ eden Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin, (v. 1952) talebesi Abdülfettâh Ebû Gudde'ye, (v. 1997) *Leknevî'nin kitaplarına dört elle sarılmasını tavsiye etmesinin* arka planındaki sebebini de, Leknevî'nin bu tutumunda aramak gerekmektedir. (Leknevî, **er-Raf'u-ve't-tekmîl,** 15.)

Leknevî, "*Mecmûatü Resâili'l-Leknevî"* şeklinde tamamına yakını Naim Eşref Nur Ahmed tarafından bir araya getirilen risalelerinde farklı zamanlarda karşılaştığı problemlere çözümler üretmek maksadı taşımaktadır. Leknevî, hemen her biri farklı bir sebepten dolayı yazılmış olan bu risalelerin mukaddimesinde, telif sebebini belirtmektedir.

Leknevî, risalelerinin büyük bir kısmında, birbirine yakın yöntemler takip etmektedir. Risalelerin büyük bir kısmında Hanefî mezhebinin görüşlerini tercih eden Leknevî, bir kısmında diğer mezheplerin görüşlerini tercih etmektedir. Leknevî'nin kendi görüşünü beyan ettiği yer yok denecek kadar azdır. Kendi mezhebinin metodunu uygulamakla birlikte Leknevî diğer mezheplerin bazı görüşlerini de tercih edebilen bir mizaca sahiptir. Dolayısıyla *onun, tüm mezheplere karşı mutedil olduğunu söylemek, Hanefî olduğu gerçeğine* zarar vermemektedir**.**

Leknevî'nin risale şeklinde yazdığı esrleri, fetva kitabı özelliği taşımamaktadır. Nitekim risalelerinin birçoğuna bakıldığında bu durumu bariz bir şekilde görmek mümkündür. Söz gelimi *el-Heshese* isimli risalesi, her ne kadar *"kahkahanın abdest ve namaza etkisini"* ihtiva etse de, bu risalenin yazılma maksadı daha

çok, *"mürsel hadisle amel etmede mezheplerin durumunu ortaya koyma"* özelliği taşımaktadır. Çünkü bu risaleyi yazmaya sevk eden faktör sadece cüz'î bir hükmü açıklamak değil; *kahkahanın abdest ve namazı bozduğu ile alakalı Hanefilerin istidlal ettiği rivayetlerin zayıf olduğu, Hanefilerin kendi usul anlayışlarına göre zayıf hadisle amel etmemeleri gerekirken burada çelişkiye düşmüş olduklarının iddia ediliyor olmasıdır.* Leknevî'nin diğer risalelerine bakıldığında da bu duruma işaret eden karinelere rastlanmaktadır. Nitekim Leknevî'nin risaleleri önce kavramsal çerçeve, problem tespiti, konuyla alakalı tüm görüşlerin yüzeysel olarak zikredilmesi, konuya farklı yaklaşım gösteren mezheplerin görüş ve istidlal ettiği deliller, Hanefilerin ilgili konuya yaklaşımı ve Leknevî'nin kendi görüş ve değerlendirmesi şeklinde bir bütünlüğü ihtiva etmekte; risaleler birbiri ile benzerlik göstermektedir.

Leknevî'nin meselelere yaklaşımına bakıldığında, onun, *hadisleri ve diğer delilleri göz önünde bulundurduğu, o konu ile ilgili tüm mezheplere ait olan görüşleri sıraladığı, bu görüşler içerisinde kuvvetli olanı tercih ettiği ve diğer imamların görüşlerini nadiren almakla birlikte seçici davrandığı;* dolayısıyla müctehidlerin tabakalarıyla alakalı yaptığı tasnife göre onun *müntesip müctehid* gibi hareket ettiği görülmektedir.

Leknevî'de *müceddidlik* için ileri sürülen şartlar bulunmaktadır. Nitekim *ilmî müktesebâtı; kaleme aldığı eserler; sünnet, sahabe gibi kavramlara ve hadis ilimlerine dair yaptığı tanımlamalar; karşılaştığı problemlerde takip ettiği metot; kitap ve sünnetten taviz vermeyen duruş* onun bu konuda kayda değer bir yeri haiz olduğunu göstermekte; bulunduğu asrın önemli müceddidlerinden biri olduğuna şahitlik etmektedir.

Leknevî, müktesebâtı ve meselelere yaklaşımı bağlamında değerlendirildiğinde, onun, tabakâtü'l-müctehidîn içinden *ashâb-ı tercih* olabileceğini söylemek mümkündür. Nitekim *kendi mezhebini yakından tanıması, mezhebin temel prensiplerine vâkıf olması, muteber kaynaklarını bilmesi, imamların derecelerini ayırt edip bu imamların kendi arasındaki görüş farklılığından kaynaklanan ihtilafları karşısında hangisinin görüşü niçin tercih edeceğini biliyor olması*, onun, bu derecede değerlendirilmesinde etkili olan temel faktörlerdendir.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM

ÂMİDÎ, Seyfüddîn Ebü'l-Hasen, **el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2005.

ASKALÂNÎ, İbn Hacer, **Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî,** Riyad, Dâru taybe, 2011.

ASRAR, Ahmet, **Hint Alt Kıtası, Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı,** İstanbul; İSAM, 1998.

AYDINLI, Abdullah **Ehl-i Hadis,** DİA, X, XXVIII, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2003.

AYNÎ, Bedreddîn, **el-Binâye şerhu'l-Hidâye,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2000.

AZÎMÂBÂDÎ, Muhammed Eşref, **Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1995.

BAYUR, Yusuf Hikmet **Hindistan Tarihi,** Ankara, 2. Baskı 1946

BİRIŞIK, Abdülhamid **Medrese (Hint Alt Kıtası'nda Medrese),** DİA, XXVIII, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2003.

_____, **Hindistan (İslâmî Araştırmalar),** XVIII, DİA T.D.V. Yayınları, Ankara, 2003.

_____, **Hint Alt Kıtası'nda İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler,** *DÎVÂN İlmî Araştırmalar Dergisi,* sy. 17, 2004/2.

_____, **Kur'âniyyûn,** DİA, XXVI, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2002.

_____, **Rızâ Han Birelvî,** DİA, XXXV, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2008.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, **Sahîhu'l-Buhârî,** y.y, Dâru tavki'n-necât, 2001.

BULUT, Yücel, **Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones,** Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, sy. 6, 2003.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, **Çağdaş İslâmî Akımlar,** İstanbul, Klasik Yayınları, 2015.

CESSÂS, Ebûbekir er-Râzî, **el-Füsûl fi'l-usûl,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2010.

CEZÂİRÎ, Tâhir, **Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser,** Beyrut, Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1995.

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed **Kitâbü't-Ta'rîfât,** thk. Muhammed Abdürrahim el-Mar'aşlî, Beyrut, Dâru'n-nefâis, 2007.

DÂRAKUTNÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer, **Sünenü'd-Dârekutnî,** Müessesetü'r-risâle, 2004.

DAUDÎ, Zaferullah **Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,** İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

DEBÛSÎ, Ebû Zeyd, **Takvîm-ü usûli'l-fıkh ve tahdîd-ü edilleti'ş-şer',** Trablus, Dâru Ebî Hanîfe, 2005.

DİHLEVÎ, Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm, **el-Fevzü'l-kebîr,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2005.

_____, Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm, **'İkdü'l-cîd fî ahkâmi'l-ictihâdi ve't-taklîd,** Kuveyt, Dâru'z-Ziyâ, 2014.

DÜSÛKÎ, Mahmud, **et-Tecdîd fi'l-fıkhi'l-İslâmî,** Beyrut, Dâru'l-medâri'l-İslâmî, 2006.

DÜSÛKÎ, Muhammed b. Ahmed, **Hâşiyetü'd-Düsûkî alâ Şerhi'l-Kebîr,** Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y.

EBÜ'L-BEKÂ, Muhammed Ali, **Nedvetü'l-ulemâi fi'l-Hind,** *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi***,** el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1435.

EBÜ'L-HÂC, Salah Muhammed Sâlim, **el-Menhecü'l-fıkhî li'l-İmâmi'l-Leknevî,** Beyrut, Dâru'n-nefâis, 2002.

EREN, Halit, **Aligarh,** DİA, II, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1989.

FAZLURRAHMÂN, **İslâm,** Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2008.

FIĞLALI, E. Ruhi, **Kadıyânîlik,** DİA, XXIV, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, **XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan,** *D.E.Ü.İ.F.D,* sy. 1, İzmir, 1983,

GENCER, Bedri, **İslâm'da Modernleşme 1839-1939,** İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2012.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed, **el-Müstesfâ,** Beyrut, Dâru'n-nefâis, 2011.

HALEBÎ, İbn Emîr el-Hâc, **et-Takrîr ve't-tahbîr ale't-Tahrîr fî usûli'l-fıkh,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1999.

HALLÂF, Abdülvahhâb, **İlm-ü usûli'l-fıkh,** Beyrut, Dâru'l-fikri'l-Arabî, 2010.

HANBELÎ, Şâkir, **Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî,** Dimeşk, Dâru'l-beşâir, 2004

HARRÂNÎ, Muhammed İbn Teymiye, **el-Fetâva'l-kübrâ,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1987.

_____, Muhammed İbn Teymiye, **Mecmûu'l-fetâvâ,** Medine, Mecmeu'l-Melik Fehd, 1995.

HASENÎ, Abdülhayy **es-Sekâfetü'l-islâmiyye fi'l-Hind,** Dimeşk, Matbûâtü mecme'i'l-lügati'l-Arabiyye, 1983.

_____, **Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi'i ve'n-nevâzır** Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1999.

HATİPOĞLU, İbrahim, **Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları,** Ankara, İz Yayıncılık, 2012.

_____, **İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni**, Hadisevi Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, **Leknevî,** DİA, XXVII, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2003.

_____, **Nüzhetü'l-Havâtır,** DİA, XXIII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001.

HAYDAR, Ali **Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm,** Beyrut, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003.

HUDARÎ, Muhammed, **Usûlü'l-fıkh,** Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2005.

HURAŞÎ, Muhammed b. Abdullah, **Şerhu Muhtasari Halîl,** Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y.

HÜSREV, Molla **Mir'âtü'l-Usûl,** Beyrut, Dâru sâder, 2011.

İBN KUDÂME, Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, **el-Muğnî,** Kahire, Dâru'l-hadîs, 2004.

İMÂRE, Muhammed, **İzâletü'ş-şübühât an meâni'l-mustalahât,** Beyrut, Dâru's-selâm, 2010.

KÂTİP ÇELEBİ, İsmail b. Muhammed Emin el-Bağdâdî **İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn,** Beyrut, İhyâü't-türâsi'l-Arabî, t.y.

KAVAK, Özgür, **Tecdîd mi, Yeniden İnşa mı? Şah Veliyyullah Dihlevî'den Muhammed İkbal'e Hint Alt Kıtası'nda İctihad ve Taklide Farklı Yaklaşımlar,** *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 17, 2011.

KAZVÎNÎ, İbn Mâce**,** Ebû Abdillâh, **Sünenü İbn Mâce,** Beyrut, İhyâu'l-kütübi'l-Arabî, t.y.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-müellifîn,** Beyrut, İhyâü't-türâsi'l-Arabî, 1957.

KEŞMÎRÎ, Muhammed İrşâdü'l-Hakk, **Müsâhemetü ulemâi frengi mahal,** Leknev, Mektebetü Frengi Mahal, 2014.

KETTÂNÎ, Abdülhayy b. Abdülkebir **Fehresü'l-fehâris ve'l-esbât,** Beyrut, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1982.

KILIÇ, Muhammed Tayyib, **Hint Alt Kıtası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmâm Leknevî,** Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 16, sy. 1, 2014.

KURTULMUŞ, Rıza **Asya (Kıtada İslâmiyet),** DİA**,** III, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993.

LEKNEVÎ, Muhammed Abdülhayy, **el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile,** thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut, Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1984.

_____, **el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye,** Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 1998.

_____, **el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.

_____, **el-Kavlü'l-câzim fî sukûti'l-hadd-i bi nikâhi'l-mehârim,** thk. Salah Muhammed Ebü'l-Hâc, y.y, Merkezü'l-ulemâi'l-Âlemî, t.y.

_____, **en-Nâfiu'l-kebîr limen yütâliu'l-Câmia's-Sağîr,** Karaçi, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1990.

_____, **er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2012.

_____, **es-Siâye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye,** Karaçi, Matbau'l-Mustafâî, 1307.

_____, **et-Ta'lîku'l-mümecced,** Beyrut, Dâru'l-kalem, 2005.

_____, **Hediyyetü'l-ebrâr fî sübhati'l-ezkâr,** Amman, Dâru'l-feth, 2000.

_____, **İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı' fî şifâi'l-a'yy,** Amman, Dâru'l-feth, 2000.

_____, **İkâmetü'l-hucce alâ enne'l-iksâra fi't-teabbüdi leyse bi bid'a,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1998.

_____, Mecmûat-u Resâili'l-İmâm el-Leknevî, **Tedvîru'l-felek fî husûli'l-cemâati bi'l-cinni ve'l-melek,** Kahire, Dâru's-Sâlih, 2013.

_____, Mecmûatü Resâili'l-İmâm el-Leknevî, **Zecr-u erbâbi'r-Rayyân an Şurbi'd-Duhân,** Kahire, Dâru's-Sâlih, 2013.

_____, Mecmûatü Resâili'l-İmâm el-Leknevî, **Raf'u's-setr an keyfiyyeti idhâli'l-meyyiti ve tevcîhihî ile'l-kıbleti fi'l-kabr,** Kahire, Dâru's-Sâlih, 2013.

_____, Mecmûatü Resâili'l-İmâm el-Leknevî, **Tervîhu'l-cenân bi teşrîhi hükm-i şurbi'd-duhân,** Kahire, Dâru's-Sâlih, 2013.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâri bi lisâni Fâris,** Karaçi, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiye, 1998, IV.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **el-Felekü'd-devvâr fî ru'yeti'l-hilâli bi'n-nehâr,** II.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **el-Fülkü'l-meşhûn fîmâ yetealleku bintifâi'l-murtehini bi'l-merhûn,** III.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **el-Heshese bi nakdı'l-vüdûi bi'l-kahkaha,** III.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **el-İfsâh an şehâdeti'l-mer'eti fi'l-irdâ',** V.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf,** II.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **el-Kavlü'l-menşûr fî hilâli hayri'ş-şühûr,** II.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **el-Kelâmü'l-celîl fîmâ yetealleku bi'l-mindîl**, V.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **et-Tahkîku'l-acîb fi't-tesvîb,** III.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Ğâyetü'l-mekâl fîmâ yetealleku bi'n-niâl,** I.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Hasretü'l-âlem bi vefât-i merci'i'l-âlem,** V.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Hayru'l-Haber bi ezâni hayri'l-beşer,** IV,

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **İfâdetü'l-hayr fi'l-istiyâki bi sivâki'l-ğayr**, III.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **İhkâmü'l-kantara fî ahkâmi'l-besmele**, I.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **İmâmü'l-kelâm mea ğaysi'l-ğumâm,** III.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn bi fethi'l-muktedîn,** II.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Nef'u'l-müftî ve's-sâil bi cemî'i' müteferikkâti'l-mesâil,** IV.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Tarbü'l-emâsil bi terâcimi'l-efâdıl,** V.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Tenbîhü erbâbi'l-hibra,** VI.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Tezkiratü'r-râşid bi raddi Tebsirati'n-Nâkid,** V.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ fî cemâati'n-nisâ,** V.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Tuhfetü't-talebe fî tahkîki meshi'r-rakabe,** I.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Müyessiru'l-asîr fî mebhasi'l-müsennâti bi't-tekrîr,** V.

_____, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, **Rad'u'l-ihvân an muhdesâti âhiri cum'âti ramazan,** II,

_____, **Mukaddimetü's-Siâye (Def'u'l-Ğavâye),** Karaçi, Matbau'l-Mustafâî, 1307.

_____, **Sibâhatü'l-fikr fi'l-cehri bi'z-zikr,** thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2005.

_____, **Ta'lîk ale'ş-Şerîffiyye Şerhi's-Sirâciyye,** Leknev, Matbau'l-Alevî, 1866.

_____, **Tuhfetü'l-ahyâr bi ihyâi sünneti'l-ebrâr,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.

_____, **Umdetü'r-riâye,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2009.

_____, **Zaferu'l-emânî bi şerhi Muhtasari's-Seyyid Şerif el-Cürcânî,** Beyrut, Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1996.

MEDENÎ, Mâlik b. Enes, **Muvattâ bi rivâyeti Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî,** y.y, el-Mektebetü'l-ilmiye, t.y.

MERGİNÂNÎ, Ali b. Ebûbekir el-Fergâni, **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî ve Nihâyeti'l-Müntehî,** Beyrut, Dâru'l-Erkâm, t.y.

MEVSILÎ, Abdullah b. Mahmûd, **el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr,** Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 2007.

MÜNÂVÎ, Abdürrauf Muhammed, **Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmii's-Sağîr,** Mısır, el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1356.

NEDVÎ, Ebü'l-Hasen, **ed-Da'vetü'l-islâmiyye fi'l-Hind,** Leknev (Hindistan),el-Mecmeu'l-İslâmi'l-ilmî, 1986.

_____, **el-Kâdiyânî ve'l-kâdiyâniyye,** Cidde, ed-Dâru's-Suûdiyye li'n-Neşr, 1967.

_____, **el-Müslimûne fi'l-Hind,** Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1999.

_____, **Merkezü'l-İlmi ve's-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti fi'l-Hind,** y.y, t.y.

_____, **Ricâlü'l-fikri ve'd-da've fi'l-İslâm,** Beyrut, Dâru İbn-i Kesîr, 2011, V.

NEDVÎ, Veliyyüddin**, el-İmâm Abdülhayy el-Leknevî,** Beyrut, Dâru'l-kalem, 1995.

NESÂÎ**,** Ebû Abdirrahmân Ahmed, **Sünenü'n-Nesâî,** Beyrut, Mektebü'l-matbai'l-İslâmî, 1986.

NEYSÂBÛRÎ, Hâkim, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,** Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1990.

NEYSÂBÛRÎ, Müslim b. Haccâc**, Sahihu'l-Müslim,** Beyrut, İhyâu't-turâsi'l-Arabî, t.y.

NİZÂMÎ, K. A. **Hindistan (Din),** DİA, XVIII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1998.

OSMÂNÎ, Muhammed Takiyyüddîn, **Usûlü'l-iftâi ve âdâbühû,** Karaçi, Mektebetü meârifi'l-Kur'ân, 2011.

ÖZCAN, Azmi, **"Hindistan (Tarih)",** DİA, XVIII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, "**Dârülulûm",** DİA, VIII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993.

_____, **"Doğu Hindistan Şirketi",** DİA, XXII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2000.

_____, "**Frengi Mahal",** DİA, XIII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, **"Hindistan (Tarih)",** DİA, XVIII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, "**Nedvetü'l-Ulemâ",** DİA, XXXII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924),** İstanbul, İlaveli 2. Baskı, T.D.V.Y.1997.

PAKDEMİRLİ, M. Nur ve Abdülhamid Birışık, **Hint Alt Kıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitiminin Gelişim Sürecine Tarihsel Bir Yaklaşım,** *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* Cilt 13, sy. 2, 2013.

_____, **Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi,** *EKEV Akademi Dergisi,* sy. 62, Bahar 2015.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr, **Muhtâru's-sıhâh,** Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 2007.

SA'ÎDÎ, Abdülmüteâl **el-Müceddidûne fi'l-İslâm,** Kâhire, Mektebetü'l-âdâb, 1996.

SİCİSTÂNÎ, Ebû Dâvûd Süleymân, **Sünen-i Ebî Dâvûd,** Beyrut, Müessesetü'r-risâle el-âlemiyye, 2009.

ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, **Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî,** İstanbul, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, t.y.

ŞEBBÂR, Said, **el-İctihâdü ve't-tecdîd fi'l-fikri'l-islâmi'l-muâsır,** Beyrut, el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, 2007.

ŞELEBÎ, Muhammed Mustafa, **Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî,** Beyrut, Dâru'n-nehzatü'l-Arabiyye, 2010.

ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasen, **el-Câmiu's-sağîr mea şerhihî en-Nâfiu'l-Kebîr,** Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1986.

TÂNEVÎ, Zafer Ahmed el-Osmânî, **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs,** Beyrut, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2007.

TEFTEZÂNÎ, Sa'düddîn, **et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh,** thk. Muhammed Adnan Derviş, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, t.y.

TİRMİZÎ, Ebû Îsâ, **Sünenü't-Tirmizî,** Beyrut, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998.

TÜRKMÂNÎ, Abdülmecid, **Dirâsât fî ulûmi'l-hadîs alâ menheci'l-hanefiyye,** Karaçi, Medresetü'n-Nu'mânî, 2009.

ÜMÂME, Adnan Muhammed, **et-Tecdîd fi'l-fikri'l-islâmî,** Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2003.

ÜNAL, Halit, **"el-Fevâidü'l-behiyye",** DİA, II, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1989.

VURAL, Suat, "**Hindistan'da İngiliz Yönetimi",** *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 2006.

ZEYDÂN, Abdülkerim **el-Vecîz fî usûli'l-fıkh,** Beyrut, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 2006.

_____, **el-Mufassal fî ahkâmi'l-mer'eti ve beyti'l-müslim,** Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2000.